

სამატიალი
ფსიქოლოგია
კვდაბეგია

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
ИЗДАТЕЛЬСТВО ТБИЛИССКОГО УНИВЕРСИТЕТА
TBILISI UNIVERSITY PRESS

ТРУДЫ ТБИЛИССКОГО УНИВЕРСИТЕТА
PROCEEDINGS OF TBILISI UNIVERSITY
T. 193 V.

ПРАВО • ПСИХОЛОГИЯ • ПЕДАГОГИКА
LAW • PSYCHOLOGY • PEDAGOGICS

ТБИЛИСИ 1977 TBILISI

**სამართალი • ფსიქოლოგია •
პედაგოგიკა**

ს ა რ ე დ ა კ ტ ი ო კ ო ლ ე გ ი ა

გ. კეჩხუაშვილი (რედაქტორი), ა. ბაინდურაშვილი, ვ. კობახიძე, რ. შენგელია,
ა. ფალიაშვილი, შ. დონაძე.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Г. Н. Кечхуашвили (редактор), А. Г. Баиндурашвили, В. С. Коба-
хидзе, Р. В. Шенгелия, А. Палиашвили, Ш. Т. Донадзе.

EDITORIAL BOARD

G. Kechkhuashvili (editor), A. Baindurashvili, V. Kobakhidze, R.
Shengelia, A. Paliashvili, Sh. Donadze (secretary).

გაერთიანებული ერაზის ორგანიზაციის ნამიბიის¹ საბჭოს სამართლებრივი სტატუსი

გივი მთვარელიძე

ნამიბიის პრობლემა² მეოთხედ საუკუნეზე მეტია აღევლებს მსოფლიოს მშვიდობისმოყვარულ ხალხებს. გაერთიანებული ერების ორგანიზაცია (შემდეგში გაერო) დაინტერესებულია ნამიბიის ბედით, დაარსების დღიდან.

ამ პერიოდის განმავლობაში ნამიბიის საკითხს იხილავდნენ გაეროს სხვადასხვა მთავარი³ და დამხმარე⁴ ორგანოები.

ნამიბიის პრობლემის მნიშვნელობაზე საკმარისია ითქვას, რომ ამ საკითხის გადაჭრას მიეძღვნა გაეროს მე-55 სპეციალური სესია.

ამჟამად ნამიბიის საკითხი გაეროს 10-ზე მეტი ორგანოს მუშაობის დღის წესრიგში დგას.

ნამიბიის პრობლემას საბჭოთა კავშირში მიეძღვნა მთელი რიგი საჟურნალო სტატიები, ერთი წიგნი [1], ორი დისერტაცია [2], მაგრამ ქართულ ენაზე ამ საკითხის ირგვლივ არ მოგვეპოვება არც ერთი საჟურნალო წერილიც კი. ამდენად წინამდებარე სტატია წარმოადგენს პირველ ცდას, ქართ-

¹ ნამიბია (ყოფილი სამხრეთ-დასავლეთი აფრიკა) მდებარეობს აფრიკის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში, ტერიტორია 823,8 ათასი კვ. მ. (დაახლოებით საფრანგეთისა და ინგლისის ფართობი ერთად აღებული), მოსახლეობა 1974 წლის აღწერის თანახმად 852 ათასი ადამიანი. 1968 წლის 12 ივნისის გაეროს გენერალური ასამბლეის 2372 (XXII) რეზოლუციით დადგენილი იქნა, რომ სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკას მისი მოსახლეობის ნების თანახმად ეწოდოს ნამიბია. ნამიბია წარმოებულია სიტყვიდან ნამიბ-უდაბნოს სახელწოდება, რომელიც მდებარეობს ქვეყნის ატლანტიკის ოკეანის სანაპიროს გასწვრივ მდ. კუნენდან ჩრდილოეთში, მდ. ნარინჯამდე სამხრეთში. მოზინადრე უძველესი ტომების ნამასა და დამარას ენებზე სიტყვა „ნამიბ“ ნიშნავს — ფარი.

² 1920 წელს ერთა ლიგის მიერ სამხრეთ აფრიკის კავშირისათვის (1961 წლის მაისიდან სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკა) გაცემული მანდატი სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკის ტერიტორიის მიმართ არ იქნა გაუქმებული მანდატარის მიერ 1945 წ. გაეროს შექმნასთან დაკავშირებით, რომლის წესდების თანახმად ყოფილი სამანდატო ტერიტორიები უნდა გადასცემოდა გაეროს მიერ შექმნილ სამეურვეო საბჭოს, რასაც შემდგომში ქვეყნის ტერიტორიის ფაქტობრივი ანექსია მოჰყვა. ამ ფაქტმა სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკის მხრიდან საერთაშორისო სამართლის მიერ საყოველთაოდ აღიარებული ნორმების უხეში დარღვევა გამოიწვია.

³ გენერალური ასამბლეა, უშიშროების საბჭო, სამეურვეო საბჭო, საერთაშორისო სასამართლო.

⁴ გაეროს მეოთხე კომიტეტი, სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკის სპეც. კომიტეტი, კეილი სამსახურის კომიტეტი, სპეციალური პოლიტიკური კომიტეტი, დეკოლონიზაციის სპეციალური კომიტეტი, აპარტეიდის სპეციალური კომიტეტი, ნამიბიის სპეციალური ქვეკომიტეტი, გაეროს ნამიბიის საბჭო და სხვ.

ველ მკითხველს გააცნოს, თუ რაში მდგომარეობს ნამიბიის პრობლემა და როგორ
საკუთრებით როგორ უდგება დღეს ამ საკითხს გაერთიანებული ერების ორგანიზაცია და მის მიერ შექმნილი ნამიბიის საბჭო.

1946 წლიდან ნამიბიის საკითხი გენერალური ასამბლეის ყველა სესიის მუშაობის დღის წესრიგშია შეტანილი. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ხნის განმავლობაში მიღებულია გენერალური ასამბლეისა¹ და უშიშროების საბჭოს² მრავალი რეზოლუცია, გაერომ ვერ შეძლო მიეღწია იმისათვის, რათა სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკას დამოუკიდებლობა მიენიჭებინა ნამიბიისათვის.

ნამიბიელი ხალხის ისტორიაში დიდმნიშვნელოვან თარიღადაა შესული 1966 წლის 27 ოქტომბერი. ამ დღეს გენერალურმა ასამბლეამ თავის XXI სესიაზე მიიღო ისტორიული რეზოლუცია 2145(XXI), რომელიც საყოველთაო აღიარებით წარმოადგენს შემობრუნების პუნქტს გაეროში ნამიბიის საკითხის ხანგრძლივი განხილვის ისტორიაში.

ამ რეზოლუციაში გენერალურმა ასამბლეამ გამოაცხადა, რომ ნამიბიის ხალხს აქვს თვითგამორკვევის უფლება გაეროს წესდების და გენერალური ასამბლეის 1960 წ. 14 დეკემბრის 1514(XV)³ რეზოლუციის შესაბამისად და რომ ამ ტერიტორიას ენიჭება საერთაშორისო სტატუსი, მანამდე ვიდრე არ მოიპოვებს დამოუკიდებლობას. იმასთან დაკავშირებით, რომ სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკამ ვერ შეასრულა თავისი ვალდებულებანი ნამიბიის მმართველობის საკითხში, ამავე რეზოლუციით ასამბლეამ გააუქმა სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკის მანდატი და იმ დღიდან ტერიტორიის მმართველობა გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის უშუალო მოვალეობად გამოაცხადა.

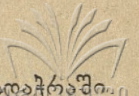
ამ გადაწყვეტილების თანახმად გაეროს მე-5 სპეციალურ სესიაზე აფრო-აზიის, ლათინური ამერიკის ქვეყნებმა და იუგოსლავიამ წარმოადგინეს რეზოლუციის პროექტი, რომელიც სათანადო განხილვისა და ცვლილებების შეტანის შემდეგ მიღებულ იქნა გენერალური ასამბლეის მიერ 1967 წ. 19 მაისს 2248(S—V) რეზოლუციის სახით, რეზოლუციას ხმა მისცა 85 სახელმწიფომ. 30 თავი შეიკავა. წინააღმდეგი გამოვიდნენ სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკა და პორტუგალია, რომლებმაც პროვოკაციულად გამოიყენეს ამ დიდმნიშვნელოვან დოკუმენტში არსებული ხარვეზები.

თუმცა რეზოლუცია ითვალისწინებდა ნამიბიიდან სამხრეთ აფრიკის ადმინისტრაციული პერსონალის, სამხედრო და პოლიციური ძალების გამოყვანას და ქვეყნისათვის დამოუკიდებლობის მინიჭებას, მასში მთლიანად უგულვებელყოფილი იყო ადგილობრივი მოსახლეობის წარმომადგენლებისგან ადმინისტრაციის შექმნა, არაფერი არ იყო ნათქვამი აფრიკის ერთიანობის ორგანიზაციის როლზე, რომელიც მას ენიჭება, როგორც მნიშვნელოვან საერთაშო-

¹ იხ. მაგ. გენერალური ასამბლეის რეზოლუციები 2145(XXI), 2248(—V), 2325(XXII), 2372(XXII), 2396(XXIII), 2439(XXIII), 2440(XXIII), 2446(XXIII), 2517(XXIV), 2671(XXV), 2678(XXV), 2679(XXV), 2871(XXVI), 2872(XXVI), 3030(XXV IV), 3036(XXV II), 3111(XXV III), 3112(XXV III), 3295(XXIX), 3296(XXIX), 3399(XXX), 3340(XXX).

² იხ. მაგ. უშიშროების საბჭოს რეზოლუციები 181(1963), 182(1963), 191(1964), 245(1968), 246(1968), 266(1968), 264(1969), 269(1969), 276(1970), 283(1970), 284(1970), 301(1971), 309(1972), 310(1972), 319(1973), 323(1972), 342(1973), 366(1974).

³ დეკლარაცია კოლონური ქვეყნებისა და ხალხებისათვის დამოუკიდებლობის მინიჭების შესახებ. ამ დეკლარაციის 2 მუხლის ძალით, ყველა ხალხს აქვს თვითგამორკვევის უფლება, ამ უფლების ძალით ხალხები თავისუფლად ამყარებენ თავიანთ პოლიტიკურ სტატუსს და ანხორციელებენ თავიანთ ეკონომიურ, სოციალურ და კულტურულ განვითარებას.

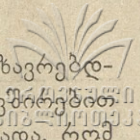

რისო ორგანიზაციას, ნამიბიის ამ მწვავე პოლიტიკური პრობლემის გადაჭრაში და, რაც მთავარია, არაფერი არ იყო ნათქვამი აშშ-ს, ინგლისისა და სხვადასხვა სახელმწიფოების მიმართ, რომ ამ უკანასკნელთ საბოლოოდ შეეწყვიტათ დანაშაულებრივი მხარდაჭერა სამხრეთ აფრიკელი რასისტების მიმართ. ამ მიზეზების გამო სოციალისტურმა სახელმწიფოებმა თავი შეიკავეს ხმის მიცემისას და ამასთან ერთად მათ პირობა მისცეს აფრო-აზიურ ქვეყნებს, რომ მზად არიან მხარი დაუჭირონ ყველა მოქმედებებს, რომლებიც მიმართულია სამხრეთ აფრიკელი რასისტებისა და მათი იმპერიალისტი მფარველების მანევრების წინააღმდეგ [3].

2248 (S—V) რეზოლუციის ძალით შეიქმნა გაეროს ნამიბიის საბჭო 11 წევრ-სახელმწიფოს შემადგენლობით¹, რომელიც დღესაც მოქმედებს. ზემოხსენებულმა რეზოლუციამ გაეროს ნამიბიის საბჭო ფართო უფლება-მოვალეობებით აღჭურვა:

- ა) ტერიტორიის მოსახლეობის მაქსიმალური მონაწილეობით აწარმოოს ნამიბიის მმართველობა დამოუკიდებლობის მოპოვებამდე.
 - ბ) გამოსცეს მმართველობისათვის აუცილებელი საკანონმდებლო აქტები მანამდე, ვიდრე საყოველთაო არჩევნების შედეგად არ შეიქმნება საკანონმდებლო კრება.
 - გ) ტერიტორიის მოსახლეობასთან კონსულტაციების გათვალისწინებით მიიღოს ზომები დამფუძნებელი კრების შექმნისა და კონსტიტუციის შესამუშავებლად.
 - დ) უზრუნველყოს წესრიგი ტერიტორიის ფარგლებში.
 - ე) ტერიტორიის მოსახლეობას გადასცეს მთელი უფლებამოსილება, მას შემდეგ რაც იგი დამოუკიდებლობას მოიპოვებს.
- გენერალურმა ასამბლეამ დაადგინა, რომ საბჭო თავის ფუნქციების შესრულებისას პასუხისმგებელია ასამბლეის წინაშე, ხოლო ისეთ აღმასრულებელ და ადმინისტრაციულ ამოცანებს, რომლებსაც საბჭო ჩათვლის აუცილებლად, დააკისრებს გაეროს ნამიბიის კომისარს, რომელიც ინიშნება გენერალური ასამბლეის მიერ და პასუხისმგებელია საბჭოს წინაშე.
- გენერალური ასამბლეის ზემოხსენებულმა ისტორიულმა რეზოლუციებმა მკვეთრი რეაქცია გამოიწვიეს სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკის მმართველ წრეებში. მათი პოზიცია ნამიბიის პრობლემის მიმართ აისახა სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა მინისტრის მიერ 1967 წ. 26 სექტემბრის გაეროს გენერალური მდივნის სახელზე გამოგზავნილ წერილში [4], სადაც იგი ცინიკურად აყენებს საკითხს 2145(XXI) რეზოლუციის არაკანონიერების შესახებ, რომ რეზოლუცია თითქოსდა მოწოდებულია მოახვიოს სამხრეთ აფრიკას მოქმედებათა კურსი, რომელიც არაფრით არ შეესაბამება ნამიბიის მოსახლეობის პროგრესსა და კეთილდღეობას. ხოლო როდესაც გაეროს ნამიბიის საბჭომ მოინდომა თავისი ერთ-ერთი ძირითადი ამოცანის განხორციელება — ჩასულიყო ნამიბიის ტერიტორიაზე, სამხრეთ აფრიკის ხელისუფლებ-

¹ გაიანა, ეკვიპტე, ზამბია, ინდოეთი, ინდონეზია, კოლუმბია, ნიგერია, პაკისტანი, თურქეთი, ჩილი და იუგოსლავია. 1972 წლის 18 დეკემბრის 3031(XXVII) რეზოლუციით ამ შემადგენლობას დაემატა ბურუნდი, ჩინეთი, ლიბერია, მექსიკა, პოლონეთი, რუმინეთი და სსრკ. ხოლო 1974 წლის 13 დეკემბრის 3295(XXIX) რეზოლუციით საბჭოს წევრები გახდნენ ავსტრალია, ალჟირი, ბანგლადეში, ბოტსვანა, ჰაიტი, სენეგალი და ფინეთი. ამდენად დღეისათვის საბჭოში შედის 25 წევრ-სახელმწიფო.

მა ოფიციალურად განაცხადეს, რომ თვითმფრინავს, რომლითაც იმგზავრებდნენ საბჭოს წევრები, არ მიეცემოდა დაშვების უფლება. ამასთან დაკავშირებით გაეროს ნამიბიის საბჭომ თავის ყოველწლიურ II ანგარიშში განაცხადა, რომ „დედამიწის ნებისმიერი რაიონის ხმელეთისა და წყლის ტერიტორიათა იურიდიული სტატუსი თანაბარი ზომით ვრცელდება ამ რაიონების ზევით მდებარე საჰაერო სივრცეზე. გაეროს გენერალურმა ასამბლეამ 2145(XXI) და 2248(S—V) რეზოლუციებით გააუქმა სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკის მანდატი, რაც ვრცელდება ამ ტერიტორიის ზემოთ მდებარე საჰაერო სივრცეზეც. ამიტომ სამხრეთ აფრიკას არ გააჩნია იურისდიქცია ნამიბიის საჰაერო სივრცის მიმართ. აქედან გამომდინარე, საბჭო გეგმავდა რა თავის მგზავრობას, თავს არ თვლიდა რომელიმე სახელმწიფოს იურისდიქციის ქვემდებარედ, გარდა გაეროს იურისდიქციისა [5]. იმ დროს, როდესაც ნამიბიის საბჭო ცდილობდა როგორმე დაეთანხმებინა სამხრეთ აფრიკის ხელისუფალნი დაეშვა იგი ნამიბიის ტერიტორიაზე, ფერვუდის მთავრობა შეუდგა ოდენდაალის გეგმის¹ [6] განხორციელებას, რომელიც რეკომენდაციას იძლეოდა დაყოფილიყო ნამიბია აფრიკული ტომებით დასახლებულ 10 რაიონად, სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკის „ბანტუსტანების“ მსგავსად. გეგმის მიხედვით, არაევროპელების (ადგილობრივი მოსახლეობის) დასახლება მოიცავდა 32629394 ჰექტარს, ფერად² მოსახლეობას ეთმობოდა 92421 ჰექტარი, ხოლო თეთრებს (ევროპელებს) ნამიბიის დანარჩენი ნაწილი ანუ ტერიტორიის საერთო ფართობის 43% [7].

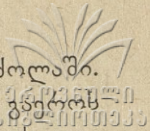
გაეროს ნამიბიის საბჭომ თავისი საქმიანობის დასაწყისშივე გამოთქვა შეშფოთება სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკის კატეგორიული უარის გამო დამორჩილებულიყო. გაეროს გადაწყვეტილებებს, რაც უცილობლად გამოიწვევს ძალადობის გააქტიურებას და რასობრივ ომებს. საბჭომ რწმენა გამოთქვა, რომ ასეთი მდგომარეობა წარმოადგენდა ამ რაიონში სერიოზულ მუქარას საერთაშორისო მშვიდობისა და უშიშროებისათვის. საბჭომ ჩათვალა, რომ ამ მუქარის თავიდან აცილებისათვის პასუხისმგებლობა გაეროს ეკისრებოდა.

საბჭომ აცნობა აგრეთვე გენერალურ ასამბლეას, რომ ეწინააღმდეგება რა ნამიბიის ტერიტორიიდან შეიარაღებული ძალების დაუყოვნებლივ და მთლიან გამოყვანას, სამხრეთ აფრიკელი რასისტები ჩქაროებენ ქვეყანაში შექმნან ბანტუსტანები, რაც მიგვიითებს მისი ტერიტორიალური მთლიანობის მოსპობისაკენ მისწრაფებაზე. აქვე საბჭოს წევრებმა განაცხადეს, რომ ისინი ვერ შეძლებენ მათზე დაკისრებული ვალდებულებების შესრულებას, თუ გაეროს მხრიდან არ იქნება მიღებული სამხრეთ აფრიკელი რასისტების წინააღმდეგ ეფექტური იძულებითი ზომები [8].

გენერალურმა ასამბლეამ თავის XXII სესიაზე, 1968 წ. 12 ივნისს, მიიღო 2372(XXII) რეზოლუცია, რომელშიც გენერალური ასამბლეა კვლავ მიმართავდა გაეროს ყველა წევრ სახელმწიფოს მოწოდებით — მიეღოთ „ეფექტური ეკონომიური და სხვა სახის ზომები“ ნამიბიიდან სამხრეთ აფრიკის კოლონიური რეჟიმის გასაძევებლად და გაეწიათ ნამიბიელი პატრიოტებისათვის სა-

¹ სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკის მთავრობამ 1962 წელს შექმნა კომისია ნამიბიის საკითხის შესასწავლად. კომისიის სათავეში ედგა სამხრეთ აფრიკის მაღალი თანამდებობის პირი ოდენდაალი, სხვადასხვა საკითხებს შორის კომისიის უნდა შეესწავლა საკითხი „ბანტუსტანების“ დამკვიდრების მიზანშეწონილების შესახებ, ნამიბიის მოსახლეობის სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფებისათვის.

² ადგილობრივი პირის და ევროპელის ნარევი.

თანადო დახმარება დამოუკიდებლობისათვის მათ სამართლიან ბრძოლაში. ამავე რეზოლუციით გაფართოვდა ნამიბიის საბჭოს ფუნქციები: ა) გეროს სხვა დაწესებულებებთან და ორგანოებთან თანამშრომლობით გაუწიოს ფინანსური და ტექნიკური დახმარება ნამიბიელებს და შეადგინოს შესაბამისი კორდინირებული პროგრამა.

ბ) დაინტერესებულ სახელმწიფოებთან კონსულტაციების საფუძველზე შეადგინოს პროგრამა, რომელიც ხელს შეუწყობს სამოქალაქო მოსამსახურეების, ტექნიკური პერსონალისა და სხვადასხვა დარგის სპეციალისტების მომზადებას.

გ) გააგრძელოს კონსულტაციები ნამიბიელებისათვის საგზაო დოკუმენტების გაცემის თაობაზე¹.

გაეროს ნამიბიის საბჭოს ფუნქციები ყოველწლიურად ფართოვდება, რაც ასახულია გენერალური ასამბლეის შესაბამის რეზოლუციებში: ა) წარმოადგინოს ნამიბია საჭიროების შემთხვევაში.

ბ) განაგრძოს კონსულტაციები ნამიბიელი ხალხის წარმომადგენლებთან და აფრიკის ერთიანობის ორგანიზაციასთან.

გ) შეისწავლოს ნამიბიაში მოქმედი უცხოეთის ეკონომიკური წრეების საქმიანობა.

დ) შეისწავლოს, იცავენ თუ არა გაეროს წევრ-სახელმწიფოები შესაბამის რეზოლუციებს.

ე) ითანამშრომლოს სხვადასხვა ორგანიზაციებთან და კონფერენციებთან, რომლებიც კი გამოიჩინენ ინტერესს ნამიბიის მიმართ.

ვ) განიხილოს ორმხრივი და მრავალმხრივი ხელშეკრულებების სია, რომლებშიც სამხრეთ აფრიკა მონაწილეობს და, რომ ისინი შეესაბამებოდნენ საერთაშორისო სასამართლოს 1971 წ. 21 ივნისის კონსულტაციურ დასკვნას² და მიიღოს შესაბამისი ზომები.

ზ) დეტალურად შეისწავლოს ნამიბიის საზღვრები, განსაკუთრებით კი უოლფიშბეის სტატუსი³, კაპრივის ხაზი⁴ და საზღვარი ანგოლასთან.

თ) მოამზადოს დეტალური გამოკვლევა ნამიბიაში სამხრეთ აფრიკის სამ-

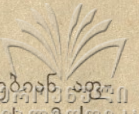
¹ დოკუმენტი გამოშვებულია გაეროს ნამიბიის საბჭოს მიერ იმ მიზნით, რომ ნამიბიელებს ჰქონდეთ შესაძლებლობა გადაადგილდნენ ერთი ქვეყნიდან მეორეში.

² 1971 წ. 21 ივნისის გაეროს საერთაშორისო სასამართლომ გამოიტანა კონსულტაციური დასკვნა ნამიბიის საკითხზე. სასამართლომ ჩათვალა, რომ სამხრეთ აფრიკის შემდგომი ყოფნა ნამიბიაში არაკანონიერია, სამხრეთ აფრიკა ვალდებულია დაუყოვნებლივ გაიწიოს თავისი აღმინისტრაცია ნამიბიიდან და შეწყვიტოს მისი ოკუპაცია.

გაეროს წევრ-სახელმწიფოები ვალდებული არიან ცნონ სამხრეთ აფრიკის ყოფნის არაკანონიერება ნამიბიაში და თავი შეიკავონ კავშირუთიერთობის დამყარებაზე სამხრეთ აფრიკასთან. ამავე დასკვნაში სასამართლომ განაცხადა, რომ 2145(XXI) რეზოლუციის მიერ სამხრეთ აფრიკის მანდატის გაუქმება, გენერალური ასამბლეის უფლებამოსილებათა ფარგლებში განხორციელდა. ამ საკითხზე დაწერილებით იხ. **Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970) Advisory Opinion J. C. j Reports 1971 p. 16** Б. И. Кофман. Юридические последствия консультативного заключения Международного суда от 21 июня 1971 года. Сборник аспирантских работ, часть I. Изд. Казанского университета, 1973 г.

³ ქალაქი ატლანტიკის ოკეანის სანაპიროზე.

⁴ ნამიბიის ტერიტორიის ზოლი, რომელიც ესაზღვრება ანგოლას, ზამბიას, ბოსტვანას და სამხრეთ როდეზიას.

ხედრო ოპერაციებისა და დანადგარების შესახებ, რომლებიც ემუქრებოდა რიკის ქვეყნების დამოუკიდებლობას და ეწინააღმდეგებოდა ნამიბიის ერთაშორისო ტერიტორიის გაეროსთვის გადაცემას.

ი) მიიღოს მონაწილეობა ნამიბიის სახელით საზღვაო სამართლის III საერთაშორისო კონფერენციებში.

კ) გააფართოვოს ახალი ინფორმაციის გადაცემა ნამიბიაში და პირიქით, მიიღოს ყველა აუცილებელი ზომა ინფორმაციის უფრო ფართოდ გავრცელების უზრუნველსაყოფად და გააფართოვოს ნამიბიის სახალხო ორგანიზაციის (სვაპო)¹ გადაცემების პროგრამები რადიოსადგურ „ნამიბიის ხმის“ მეშვეობით.

ნამიბიელი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობასთან სოლიდარობის მიზნით გაეროს გენერალურმა ასამბლეამ თავის 28-ე სესიაზე 1973 წ. 12 დეკემბერს მიიღო 3111(XXVIII) რეზოლუცია, რომელმაც დაადგინა, რომ ყოველწლიურად 26 აგვისტო აღინიშნოს როგორც ნამიბიის დღე².

1970 წ. 29 ივლისს გაეროს უშიშროების საბჭომ მიიღო 283 (1970) რეზოლუცია, რომელშიც უშიშროების საბჭო თხოვდა გენერალურ ასამბლეას დაეწესებინა გაეროს ფონდი ნამიბიისათვის. 1970 წ. 9 დეკემბერს გენერალურმა ასამბლეამ 2679(XXV) რეზოლუციით დააწესა ეს ფონდი, მისი მიზანი იყო ნამიბიელების განათლების პროგრამის დაფინანსება და თხოვა გენერალურ მდივანს მოემზადებინა ამ საკითხის ზუსტი გამოკვლევა; თავის პირველ მოხსენებაში [9] გენერალურმა მდივანმა გამოთქვა მოსაზრება რომ შექმნილიყო „კოლეჯი ნამიბიელების განათლების დონის ასამაღლებლად“, გაეროს ნამიბიის ფონდის სახელმძღვანელო პრინციპები გათვალისწინებულია უშიშროების საბჭოს 283(1970) და გენერალური ასამბლეის 2679(XXV) რეზოლუციებში.

თავის 198-ე სხდომაზე 1974 წ. 3 მაისს გაეროს ნამიბიის საბჭომ დაადგინა: შექმნილიყო ნამიბიის ფონდის კომიტეტი, ინდოეთის, ნიგერიის, თურქეთის, იუგოსლავიის შემადგენლობით; კომიტეტს გაეროს ნამიბიის საბჭოს თავმჯდომარე ხელმძღვანელობს. ამასთან გაეროს ნამიბიის კომისარი ითვლება მის ex officio წევრად. 1974 წ. 27 სექტემბერს ნამიბიის საბჭომ თავის 209 სხდომაზე მიიღო გაეროს ნამიბიის ფონდის სახელმძღვანელო პრინციპები: 1. განათლება და პროფესიული მომზადება. 2. სოციალური და სამედიცინო დახმარება.

3. იურიდიული დაცვა.

ა) დევნილი ნამიბიელების იურიდიული დაცვა.

ბ) ნამიბიის ინტერესების, მისი სუვერენიტეტის, ბუნებრივი სიმდიდრის და რესურსების იურიდიული დაცვა.

¹ ნამიბიის პოლიტიკური პარტია შეიქმნა 1958 წ. ხელმძღვანელობს ნამიბიის ეროვნულ განმათავისუფლებელ ბრძოლას სამხრეთ აფრიკელი კოლონიზატორების წინააღმდეგ. გენერალურმა ასამბლეამ 3111(XXVIII) რეზოლუციით ცნო (სვაპო) როგორც ნამიბიის ხალხის ქვეშარტი წარმომადგენელი და რომ მხარს უჭერს ამ ეროვნულ განმათავისუფლებელ მოძრაობას.

² 1966 წ. ნამიბიის სახალხო ორგანიზაციამ (სვაპო) დაკარგა რა იმედი რომ პრეტორიის რეჟიმი ნებაყოფლობით მონიჭებდა თავისუფლებას ნამიბიას, დაიწყო შეიარაღებული ბრძოლა საოკუპაციო ძალებთან. ნამიბიის დღედ მიჩნეულია 26 აგვისტო, როდესაც 1966 წელს მოხდა პირველი შეიარაღებული შეტაკება რასისტების სამხედრო ძალებთან ომგულამბაში.

4. ნამიბიის სუვერენიტეტის საერთაშორისო განმტკიცება.

ა) სათანადო მასალების პუბლიკაცია და გავრცელება, რადიო და ტელევიზიო პროგრამების მომზადება.

ბ) ნამიბიელების მონაწილეობა სხვადასხვა საერთაშორისო კონფერენციებზე, სემინარებზე და თათბირებზე.

გ) გაეროში ნამიბიელი ხალხის წარმომადგენლობის უზრუნველყოფა [10].

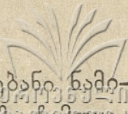
ზემოაღნიშნული სახელმძღვანელო პრინციპები არ ამოწურავს ღონისძიებების დასახელებას, რომელთა გატარებისათვის შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ფონდი.

1973 წ. 12 დეკემბერს მიღებულ 3112(XXVIII) რეზოლუციაში გენერალურმა ასამბლეამ გაეროს ნამიბიის საბჭო ამ ფონდის მზრუნველად დანიშნა. ამის საფუძველზე გაეროს ნამიბიის კომისარმა წამოაყენა მთელი რიგი წინადადებები გაეროს ნამიბიის ინსტიტუტის დასაარსებლად [11]. თავის 199 სხდომაზე 1974 წ. 13 მაისს გაეროს ნამიბიის საბჭომ მიიღო შემდეგი გადაწყვეტილება: შექმნას ნამიბიის ინსტიტუტი იმ მიზნით, რათა მიეცეთ ნამიბიელებს ეროვნული კადრების მომზადების საშუალება. ზამბიის მთავრობის ნებართვით საბჭომ ინსტიტუტის ადგილსამყოფლად ქ. ლუსაკა გამოაცხადა.

ნამიბიის ინსტიტუტის სისტემა ითვალისწინებს, რომ ნამიბიაში სამხრეთ აფრიკის უკანონო ოკუპაციის შეწყვეტის შემდეგ იგი დაუყოვნებლივ გადავიდეს ნამიბიაში. ინსტიტუტში ისწავლება: ისტორიის, პოლიტიკური, კულტურული, ეკონომიკური და სოფლის მეურნეობის დარგები, სოციალური და განათლების პრობლემები, კონსტიტუციური და სამართლებრივი საკითხები. ინსტიტუტის ხელმძღვანელობის შემადგენლობაში შედიან: ნამიბიის სახალხო ორგანიზაციის (სვაპო) წარმომადგენელი და გაეროს ნამიბიის კომისარი. ინსტიტუტი ყოველწლიურად აბარებს ანგარიშს გაეროს ნამიბიის საბჭოს და გაეროს გენერალურ მდივანს.

1974 წ. 24 აგვისტოს გაეროს ნამიბიის საბჭომ თავის 204 სხდომაზე განიხილა გაეროს ნამიბიის კომისარის მიერ წარმოდგენილი, ნამიბიის ბუნებრივი რესურსების დაცვის დეკრეტის პროექტი, რომლის მიზანია დაცვას იგი მძარცველური ექსპლუატაციისაგან დამოუკიდებლობის მოპოვებამდე არსებულ პერიოდში, სათანადო განხილვის შემდეგ თავის 209 სხდომაზე 1975 წლის 27 სექტემბერს ნამიბიის საბჭომ მიიღო დეკრეტის ტექსტი. დეკრეტში ხაზგასმულია, რომ გაეროს ნამიბიის საბჭო მხარს უჭერს გენერალური ასამბლეის 1803(XXII) 1962 წ. 14 დეკემბრის რეზოლუციას, რომელიც აცხადებს ხალხების უფლებას, თავისი ქვეყნის ბუნებრივი სიმდიდრისა და რესურსების განუყოფელ სუვერენიტეტზე და აღნიშნავს, რომ სამხრეთ აფრიკამ უხეშად დაარღვია ეს უფლება. გაეროს ნამიბიის საბჭო ადგენს: 1. არც ერთ პირს ან ორგანოს არ აქვს ნამიბიის ტერიტორიაზე ბუნებრივი რესურსების ძებნის, დაზვერვის, გამოკვლევის, მიღების, რეწვის, დამუშავების, გამოყენების, გაყიდვის და ექსპორტირების უფლება, თუ არ ექნებათ გაეროს ნამიბიის საბჭოს ნებართვა.

2. ნებისმიერი ნებართვა, კონცესია ან ლიცენზია, რომელიც ზემოაღნიშნულ პუნქტში მოყვანილ მიზნებისთვისაა გაცემული, სამხრეთ აფრიკის, ან ე. წ. „სამხრეთ-დასავლეთი აფრიკის ადმინისტრაციის“ მიერ, ძალადაკარგულია და ანულირებულია.

დეკრეტი 7 მუხლისაგან შედგება და ჩამოთვლილია ღონისძიებები ნამიბიის ბუნებრივი სიმდიდრისა და რესურსების დასაცავად. დეკრეტში ჩამოთვალული დებულებების ცხოვრებაში გასატარებლად გაეროს ნამიბიის საბჭო რწმუნებას ანიჭებს გაეროს ნამიბიის კომისარს, რომელმაც უნდა მიიღოს სათანადო ზომები მათ შესასრულებლად, გაეროს ნამიბიის საბჭოს თვემკდომარესთან შესაბამისი კონსულტაციების მიღების შემდეგ.

1973 წ. 14 ივნისს ზამბიის დელეაქალაქ ლუსაკაში თავის 178 სხდომაზე, გაეროს ნამიბიის საბჭომ მიიღო დეკლარაცია [13] ნამიბიის საკითხზე, სადაც აღნიშნულია, რომ ასრულებდა რა თავის მისიას აფრიკაში, 1973 წელს საბჭომ მიიღო მონაწილეობა აფრიკის ერთიანობის ორგანიზაციის უმაღლესი დონის თათბირში და აწარმოა კონსულტაციები, აფრიკის განთავისუფლების კორდინაციულ კომიტეტთან, ბოტსვანის, ტანზანიის და ზამბიის მთავრობებთან, გაეროს სპეციალურებული ორგანოების წარმომადგენლებთან. დეკლარაციაში ხაზგასმულია: დადგა დრო, როდესაც საჭიროა ყველა სახელმწიფომ ცნოს სამხრეთ აფრიკის მიერ ნამიბიის არაკანონიერი ოკუპაციის შეწყვეტის აუცილებლობა და რომ იგი ემუქრება საერთაშორისო მშვიდობასა და უშიშროებას. აქედან გამომდინარე, ყველა სახელმწიფომ აქტიურად უნდა დაუჭიროს მხარი ნამიბიის ხალხის ბრძოლას თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის არა მარტო პოლიტიკურად, არამედ მატერიალურადაც. საბჭო ავალდებულებს იმ სახელმწიფოებს, რომლებიც ჯერ კიდევ უწყევნ სამხრეთ აფრიკას სამხედრო, ეკონომიურ, ფინანსურ და პოლიტიკურ დახმარებას დაუყოვნებლივ შეუწყვიტონ ასეთი დახმარება და მხარდაჭერა, უფრო მეტიც, ყველა ის ინვესტიციები უცხოეთის კაპიტალისა და საერთაშორისო კორპორაციების საქმიანობა ნამიბიაში, რომლებიც მხარცველურ ექსპლუატაციას უწყევნ და ფიტავენ მის ბუნებრივ სიმდიდრეს და რესურსებს, შეწყვეტილ იქნეს. გაეროს ნამიბიის საბჭო მაქსიმალურად უჭერს მხარს ნამიბიის ხალხის ბრძოლას და მის ავანგარდს ნამიბიის სახალხო ორგანიზაციას (სვაპო), რომელიც სამართლიან ბრძოლას ეწევა ნამიბიის დამოუკიდებლობისათვის. ამიტომ საბჭო თავის მიზნების შესაბამისად გააფართოებს თანამშრომლობას სვაპო-სთან. ამასთან ერთად საბჭო უფრო მჭიდროდ ითანამშრომლებს აფრიკის ერთიანობის ორგანიზაციასთან, რომლის მხარდაჭერასაც დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ნამიბიის ხალხის ბრძოლაში. გაერომ იკისრა რა პასუხისმგებლობა ნამიბიის მიმართ, თავისი საქმიანობა უნდა წარმართოს იქით, რომ აიძულოს სამხრეთ აფრიკა წავიდეს ნამიბიიდან და ამით მიეცეს საშუალება ნამიბიის საბჭოს შეუდგეს ამ საერთაშორისო ტერიტორიის მართვას. გაეროს ნამიბიის საბჭო დაბეჯითებით თხოვს უშიშროების საბჭოს, რომელსაც ეკისრება პასუხისმგებლობა საერთაშორისო მშვიდობისა და უშიშროებისათვის, შეასრულოს გაეროს წესდებით გათვალისწინებული ვალდებულებანი, მიიღოს ეფექტური ზომები, რათა სამხრეთ აფრიკამ დაუყოვნებლივ დატოვოს ნამიბიის ტერიტორია.

1974 წ. 17 დეკემბერს უშიშროების საბჭომ მიიღო 366 (1974) რეზოლუცია, რომელშიც მოუწოდებდა სამხრეთ აფრიკას ეკისრა ვალდებულება, დაეტოვებინა ნამიბიის ტერიტორია. მას შემდეგ რაც ამ მოწოდებაზე პასუხი არ იქნა მიღებული, უშიშროების საბჭომ განიხილა ნამიბიაში შექმნილი მდგომარეობა. 1975 წ. 6 ივნისს განხილულ იქნა ხუთი სახელმწიფოს რეზოლუციის პროექტი [14], რომელიც სხვადასხვა სახელმწიფოების მიერ სამხრეთ აფრიკისათვის იარაღის მიწოდებაზე ემბარგოს დადებას ითვალისწინებდა. ეს რე-

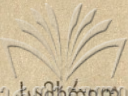

ზოლუცია არ იქნა მიღებული, რადგან უშიშროების საბჭოს 3 მუდმივმა წევრმა: აშშ-მა, საფრანგეთმა და ინგლისმა წინააღმდეგ მისცეს ხმა.

სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკის უარი — დატოვოს ნამიბია წარმოადგენს გაეროს წესდების, საერთაშორისო სასამართლოს 1971 წ. 21 ივნისის კონსულტაციური დასკვნის, ადამიანის უფლებათა დეკლარაციის, ადამიანის უფლებათა პაქტების და კოლონიური ქვეყნებისა და ხალხებისათვის დამოუკიდებლობის მინიჭების შესახებ დეკლარაციის უხეშ დარღვევას. აქედან გამომდინარე შეგვიძლია გავაკეთოთ დასკვნა: ნამიბიის საკითხი არა მარტო კოლონიური პრობლემაა, იგი პირველ რიგში მწვავე პოლიტიკურ და სამართლებრივ პრობლემას წარმოადგენს. ჩვენის აზრით, ნამიბიის პრობლემის გადასაჭრელად აუცილებელია, უშიშროების საბჭომ გამოიყენოს გაეროს წესებით გათვალისწინებული სანქციები, გაუქმებულ იქნეს ყველა ინვესტიცია და ლიცენზიები, რომლებიც უკანონოდ აქვთ მოპოვებული უცხოეთის კორპორაციებს ნამიბიაში, რადგან არსებობს საფრთხე, რომ მძარცველური ექსპლუატაცია ბუნებრივი სიმდიდრისა და რესურსებისა მიიყვანს ნამიბიას იმ მდგომარეობამდე, რომ იგი დამოუკიდებლობის მიღების შემდეგ მოკლებულ იქნება შესაძლებლობას წინ აღუდგეს ნამიბიის ნეოკოლონიურ დამოკიდებულებაში მოქცევას, რაც როგორც უწინ, სასარგებლო იქნება მხოლოდ სამხრეთ აფრიკისათვის.

საბჭოთა კავშირი მხარს უჭერს ნამიბიის ხალხის უფლებას მოიპოვოს დამოუკიდებლობა, ტერიტორიის მთლიანობისა და საშინაო საქმეებში ჩაურევლობის პრინციპის საფუძველზე. საბჭოთა სახელმწიფო ცნობს ნამიბიის სამართლიან ბრძოლას, იგი მხარს უჭერს გენერალური ასამბლეისა და უშიშროების საბჭოს ყველა გადაწყვეტილებას ნამიბიის მიმართ. გაეროს ნამიბიის საბჭო უნდა წარმოადგენდეს და იცავდეს ნამიბიის ინტერესებს. ამასთან დამოუკიდებლობის მოპოვებამდე ფაქტიურად მართავდეს მას მოსახლეობის მაქსიმალური მონაწილეობით. ცხადია, სამხრეთ აფრიკა ვერ შეძლებდა აბუხად აეგდო მსოფლიო საზოგადოებრივი აზრი და უხეშად დაერღვია საერთაშორისო სამართლის საყოველთაოდ აღიარებული ნორმები, რომ მას მხარს არ უჭერდნენ პოლიტიკური, ეკონომიკური და სამხედრო პარტნიორები. ეს ფაქტი კიდევ ერთხელ გამოვლინდა 1976 წ. ოქტომბერში, როდესაც გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის უშიშროების საბჭო ნამიბიის საკითხს იხილავდა. აშშ, ინგლისი და საფრანგეთი კვლავ გამოვიდნენ სამხრეთ-აფრიკელი რასისტების დამცველებად, მათ დაადეს ვეტო რეზოლუციის პროექტს, რომელიც მოითხოვდა დაუყოვნებლივ შეწყვეტილიყო ნამიბიის ოკუპაცია, გაეყვანა სამხრეთ აფრიკის თავისი შეიარაღებული ძალები და ძალაუფლება გადაეცემოდა ნამიბიელ ხალხს; რეზოლუციის პროექტი ითვალისწინებდა აგრეთვე სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკისათვის იარაღის მიწოდებაზე ემბარგოს დადებას და მასთან ყოველგვარი თანამშრომლობის შეწყვეტას.

უკანასკნელი ორი წლის განმავლობაში აფრიკის სამხრეთ ნაწილში დიდმნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა. პორტუგალიაში ფაშისტური რეჟიმის დამხობამ დააჩქარა ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ძალების გამარჯვება ამ ქვეყნის კოლონიებში. დამოუკიდებლობა მოიპოვეს: გვინეა-ბისაუმ, მოზამბიკმა, მწვანე კონცხის, სან-ტომე და პრინსიპის კუნძულებმა, 1975 წ. ნოემბერში დამოუკიდებლობა მოიპოვა პორტუგალიის უკანასკნელმა კოლონიამ ანგოლამ. დეკოლონიზაციის პროცესი ანგოლაში გაართულა შინაური და საგარეო რეაქციის ხრიკებმა, რომლებიც ცდილობდნენ ბზარი შეეტა-

ნათ ანგოლის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ძალებში. ანგოლამ აფრიკის რესპუბლიკის ინტერვენცია განიცადა. რასისტო ინტერვენტები ანგოლაში ნამიბიის ტერიტორიიდან შეიჭრნენ. ამ უსამართლო აქტით, სამხრეთ აფრიკამ უხეშად დაარღვია ნამიბიის — ამ საერთაშორისო ტერიტორიის სამართლებრივი სტატუსი. რასისტები ცდილობენ გაამართლონ ეს ნაბიჯი და მას უკიდურეს აუცილებლობად თვლიან.

აშშ ვაზეთმა „ვაშინგტონ პოსტმა“ გამოაქვეყნა სამხრეთ აფრიკის თავდაცვის მინისტრის განცხადება, რომ ანგოლის ტერიტორიაზე იმყოფება 4—5 ათასი სამხრეთ აფრიკელი სამხედრო მოსამსახურე და ისინი დარჩებიან იქ მანამდე, სანამ ანგოლის მთავრობა არ გასცემს სამხრეთ აფრიკის ჩრდილოეთი საზღვრების „უშიშროების“ გარანტიას (ეჭვი არაა, რომ მას მხედველობაში სამხრეთ აფრიკის მიერ ოკუპირებული ნამიბიის ჩრდილოეთი საზღვრები ჰქონდა) [15].

ავრესიამ ანგოლის სახალხო რესპუბლიკის წინააღმდეგ კიდევ ერთხელ დაანახვა მსოფლიოს ხალხებს სამხრეთ აფრიკელი რასისტების ნამდვილი სახე. ანგოლის ხალხმა ძნელი გამოცდა გაიარა. გადალახა რა მის წინაშე მდგარი სიძნელეები, საკადრისი პასუხი გასცა შინაურ და საგარეო რეაქციას. ანგოლის ხალხის გამარჯვება მძიმე დარტყმაა რასისტული ბასტიონების მიმართ აფრიკის სამხრეთში. ეს გამარჯვება დიდ გავლენას იქონიებს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაზე მსოფლიოში და უპირველეს ყოვლისა მეზობელ ნამიბიაში. დღეს აფრიკის მიწაზე მხოლოდ ნამიბიასა და დასავლეთ სახარაშია დარჩენილი კოლონიზატორები, ამ ქვეყნების მხარეზეა მთელი დამოუკიდებელი აფრიკა, კოლონიური რეჟიმები კი სრულ პოლიტიკურ იზოლაციას განიცდიან.

გამოდირდა რა ბერლინში გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნის 25-ე წლისთავის აღმნიშვნელ ზეიმზე, სკკპ გენერალურმა მდივანმა ლ. ი. ბრეჟნევმა განაცხადა: „ჩვენ დარწმუნებული ვართ რომ ახლოა ის დღე როდესაც მთელი აფრიკა დაწყებული კეთილი იმედის კონცხიდან, დასავლეთ სახარამდე იქნება თავისუფალი“. მართლაც, ნამიბიელი ხალხის გამორული ბრძოლა მიგვითითებს, რომ შორს არაა ის დღე, როდესაც გაეროს უშიშროების საბჭო განიხილავს ნამიბიის განცხადებას გაეროს წევრად მიღების შესახებ.

სახელმწიფო სამართლის კათედრა

ლიტერატურა

1. А. И. Галыбин — Намибия (Юго-западная Африка) в планах колонизаторов 1946—1970 гг. М., 1971 г.
2. Д. Р. Евдокимов—Международно-правовые аспекты деколонизации (на примере Намибии). М., 1971 г.; Чирианге Эрнест Гарикутуке — Борьба народов Намибии за независимость. К., 1973 г.
3. Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, пятая специальная сессия. Пленарные заседания ООН, Нью-Йорк, 1973 г.
4. Док. ООН А/6897.
5. Док. ООН А/7088 п. 10.
6. Док. ООН Е/СN 4/949/add. 1, пункты 53—568.
7. Racial Discrimination By Hernan Santa Crus, Special Rapporteur on Racial Discrimination, United Nations, New-York, 1971.

8. Док. ООН А/6897.
9. Док. ООН А/8473.
10. Док. ООН А/9624/add I.
11. Док. ООН А/АС 131/34.
12. Док. ООН А/9624/add 1.
13. Док. ООН А/АС 131/31.
14. Док. ООН S/11713.
15. К. Уралов — Ангола торжества правого дела, «Международная жизнь» № 4, 1976 г., стр. 57.

Г. МТВАРЕЛИДЗЕ

ПАВОВОЙ СТАТУС СОВЕТА ООН ПО НАМИБИИ

Резюме

Начиная с 1946 года вопрос о Намибии стоит на повестке дня каждой сессии Генеральной Ассамблеи ООН.

В 1966 году Генеральная Ассамблея прекратила действие мандата Южной Африки над Намибией и поставила эту страну под прямую ответственность ООН. Совет ООН по Намибии был учрежден Генеральной Ассамблеей в соответствии с ее резолюциями 2145 (XXI) от 27 октября 1966 года и 2248 (S—V) от 19 мая 1967 года.

С 1967 года Совет по Намибии оказывает давление на правительство Южной Африки, добиваясь его ухода из Намибии. Совет стремится обеспечить выполнение резолюции ООН по Намибии, предоставляет материальную и моральную помощь намибийцам и изучает политическое и экономическое положения в стране. Совет стремится быть представленным на всех международных форумах в целях содействия Намибии и предпринимает шаги, направленные на обеспечение выполнения Декрета об охране природных ресурсов Намибии.

9 декабря 1970 г. Генеральная Ассамблея учредила фонд для Намибии, а попечителем фонда назначен Совет ООН по Намибии. На основании этого Совет рекомендовал создать институт для Намибии с целью расширения своей помощи намибийцам.

19 июня 1973 г. Совет принял декларацию о Намибии. В декларации Совет призвал Совет Безопасности ООН выполнить свои обязательства по Уставу ООН, приняв эффективные меры для того, чтобы заставить Южную Африку немедленно уйти из Намибии. 6 июля 1975 г. Совет Безопасности рассмотрел проект резолюции пяти держав, призывающий к полному и обязательному эмбарго на поставку оружия Южной Африке. Во время голосования три постоянных члена Совета Безопасности: Франция, Великобритания и США проголосовали против. Так же поступили они и в октябре 1976 г. Такое поведение империалистических государств еще раз подтверждает, что Южная Африка не смогла бы проти-

востоять ООН и нарушать общепризнанные положения международного права, если бы ей не оказывали помощь и поддержку ее политические, экономические и военные партнеры.

СССР поддерживает право народа Намибии на самоопределение и независимость, на основе принципа территориальной целостности этой страны и невмешательства в ее внутренние дела.

Вопрос Намибии не только колониальная проблема — это прежде всего особая политическая и правовая проблема.

არბიტრაჟის იურიდიული გუნების შესახებ

ტარიელ ზამბახიძე

სკკ პარტიის XXV ყრილობის გადაწყვეტილებების შუქზე დიდი მნიშვნელობა ენიჭება სოციალისტურ კანონიერებას სახალხო მეურნეობაში, სამართალ-დარღვევათა აღმოფხვრას სოციალისტურ ორგანიზაციებში. ამ ფუნქციებს ნაწილობრივ ახორციელებენ არბიტრაჟის ორგანოები.

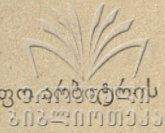
სახელმწიფო და საუწყებო არბიტრაჟებს ვალდებულება აკისრიათ გაატარონ ყველანაირი ღონისძიება სოციალისტური კანონიერების განმტკიცების მიზნით სოციალისტურ საწარმოებში, დაწესებულებებსა და ორგანიზაციებში, ხოლო სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს 1974 წლის 17 იანვრის დადგენილებით „სახელმწიფო არბიტრაჟის ორგანიზაციისა და საქმიანობის შემდგომი სრულყოფის შესახებ“ [1] სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოსთან არსებული სახარბიტრაჟის როლი გაძლიერდა. მას დაევალა უფრო აქტიური ზემოქმედება, სოციალისტურ საწარმოებზე, დაწესებულებებსა და ორგანიზაციებზე, სახელმწიფო დისციპლინის დაცვის, საგემო დავალებათა და სახელმწიფო ვალდებულებათა შესრულების საქმეში.

ამჟამად არბიტრაჟის ორგანოები მმართველობის ორგანოებთან არიან შექმნილი და სახელმწიფოს აპარატის ნაწილს შეადგენენ.

საბჭოთა კავშირში სამეურნეო დავების დიდ უმრავლესობას წყვეტს არბიტრაჟი, რომელიც ორი ფორმით გვევლინება — სახელმწიფო არბიტრაჟი და საუწყებო არბიტრაჟი. სახელმწიფო არბიტრაჟი წყვეტს სამეურნეო დავებს წამოჭრილს სახელმწიფო კოოპერაციულ (გარდა კოლმეურნეობებისა) და სხვა საზოგადოებრივ საწარმოებსა, ორგანიზაციებსა და დაწესებულებებს შორის. ზოგიერთ სამინისტროებსა და უწყებებში, აგრეთვე სამომხმარებლო კოოპერაციის ცენტრალურ ორგანოებში შექმნილია საუწყებო არბიტრაჟები, რომლებიც განიხილავენ სამეურნეო დავებს ერთი სამინისტროს ან უწყებას დაქვემდებარებულ ორგანიზაციებს შორის.

სახელმწიფო არბიტრაჟის შესახებ ამჟამად მოქმედი დებულების თანახმად შექმნილია სახელმწიფო არბიტრაჟის ორგანოთა ერთიანი სისტემა. სახელმწიფო არბიტრაჟი არის საკავშირო-რესპუბლიკური ორგანო. მოკავშირე რესპუბლიკების მინისტრთა საბჭოებთან შექმნილი სახელმწიფო არბიტრაჟები ჰორიზონტალურად ექვემდებარებიან შესაბამის მინისტრთა საბჭოს, ხოლო ვერტიკალურად — სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოსთან არსებულ სახელმწიფო არბიტრაჟს.

არბიტრაჟის ორგანოს საქმიანობა ძირითადად ეყრდნობა არბიტრირების პრინციპის გამოყენებას, რომლის არსი მდგომარეობს შემდეგში: სამეურნეო დავის განხილვა ხდება უშუალოდ მხარეთა წარმომადგენლების მიერ არბიტრის მონაწილეობით და დახმარებით. თუ მხარეები ვერ შეთანხმდებიან, ან მათი შე-

თანხმება კანონსაწინააღმდეგოა, მაშინ დავა გადაწყდება სახელმწიფო არბიტრაჟის მიერ ერთპიროვნულად.

არბიტრაჟს ევალება უზრუნველყოს საწარმოთა, ორგანიზაციათა, დაწესებულებათა ქონებრივი უფლებების და კანონიერი ინტერესების დაცვა სამეურნეო დავის გადაწყვეტის დროს. ხელი შეუწყოს საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის ამაღლებას, სამეურნეო ანგარიშის განმტკიცებას, საწარმოთა, ორგანიზაციათა და დაწესებულებათა შორის რაციონალური სამეურნეო კავშირ-ურთიერთობის განვითარებას, ხელშეკრულების როლის გაძლიერებას მათს ურთიერთობაში და მათი თანამშრომლობის განვითარებას სახალხო-სამეურნეო გეგმის შესრულებაში;

უზრუნველყოს სოციალისტური კანონიერების მტკიცედ დაცვა, არბიტრაჟის საქმიანობაში კანონმდებლობის ერთგვაროვანი და სწორად გამოყენება სამეურნეო დავის გადაწყვეტის დროს;

სისტემატურად შეისწავლოს და განაზოგადოს საარბიტრაჟო პრაქტიკა და ამის საფუძველზე შეიმუშაოს წინადადებანი, რომლებიც მიზნად ისახავენ სამეურნეო ურთიერთობის სრულყოფას, აგრეთვე ნაკლოვანებათა აღმოფხვრას საწარმოების, ორგანიზაციებისა და დაწესებულებების საქმიანობაში.

არბიტრაჟის იურიდიული ბუნების შესახებ საბჭოთა იურიდიულ ლიტერატურაში არ არის აზრთა ერთიანობა. არბიტრაჟს განიხილავენ, როგორც სასამართლოს ერთ-ერთ სახესხვაობას ან „სამეურნეო“ სასამართლოს, როგორც სამედიატორო სასამართლოს, თავისებურ ორგანოს, რომელიც შეიცავს როგორც სასამართლო, ისე ადმინისტრაციული ორგანოების ნიშნებს; როგორც სპეციალურ ორგანოს, რომელსაც სახელმწიფო ორგანოებს შორის უკავია განსაკუთრებული ადგილი და რომლის გათანაბრება მმართველობის ორგანოებთან არ შეიძლება; როგორც სამეურნეო ხელმძღვანელობის განსაკუთრებულ ორგანოს; როგორც სახელმწიფო მმართველობის დამხმარე ორგანოს და როგორც სახელმწიფო მმართველობის ორგანოს.

არბიტრაჟის იურიდიული ბუნების გარკვევას აქვს დიდი თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა. ამ პრობლემის სწორი გადაწყვეტა მოვცემს შესაძლებლობას დავადგინოთ თანაფარდობა არბიტრაჟის საპროცესო ნორმებსა და სამოქალაქო სამართლის საპროცესო კოდექსის ნორმებს შორის, როგორია საარბიტრაჟო პროცესის ძირითადი პრინციპები და მისი შემდგომი განვითარების გზები [2], საარბიტრაჟო პროცესის შემდგომი განვითარება, გადაიჭრება არბიტრაჟის სტრუქტურის და დაქვემდებარების საკითხი, გაიარკვევა თუ რომელმა იურიდიულმა მეცნიერებამ უნდა შეისწავლოს მისი საქმიანობა და სხვ.

საყურადღებოა ის გარემოება, რომ იურიდიულ ლიტერატურაში იყო გამოთქმული შეხედულება, რომელიც მოითხოვდა არბიტრაჟის ლიკვიდაციას და მისი ფუნქციების გადაცემას სასამართლო ორგანოებისათვის (3).

მეცნიერები, რომლებიც საარბიტრაჟს სამეურნეო სასამართლოდ მიიჩნევენ, ყურადღებას ამახვილებენ იმ გარემოებაზე, რომ ძირითადი განმასხვავებელი ნიშანი სასამართლო და არბიტრაჟის ორგანოებს შორის არის საქმის გადაწყვეტის მეთოდი — არბიტრირების პრინციპი, მაგრამ ყველასათვის ცნობილია, დასძენენ ისინი, რომ არბიტრირების პრინციპმა პრაქტიკულად უკვე დაპყარვა თავისი მნიშვნელობა და სამეურნეო დავა ფაქტურად წყდება სახელმწიფოს მიერ დანიშნული პირის, არბიტრის მიერ [4].

პროფ. ნ. წერეთლის აზრით, თუ ფართო გაგებით მართლმსაჯულება მხა-

რეთა შორის დარღვეული უფლებების აღდგენას ახორციელებს, მაშინ, არბიტრაჟი ნამდვილად ახორციელებს მართლმსაჯულებას [5]. ჩვენ ეს დებულება სადაოდ მიგვაჩნია, იმიტომ, რომ მაშინ ძალაუვნებურად მართლმსაჯულების განმ- ხორციელებელ ორგანობად უნდა მივიჩნიოთ სამედიატორო სასამართლო, ზოგ შემთხვევაში კი პროფკავშირული და სხვა საზოგადოებრივი ორგანიზა- ციები, რადგან ისინიც ხომ დარღვეული უფლების აღდგენას ახორციელებენ?

არბიტრაჟის ორგანოები არ ახორციელებენ მართლმსაჯულებას. ჯერ ერთი სსრ კავშირის კონსტიტუციის 151 მუხლის თანახმად მართლმსაჯულებას სსრ კავშირში ახორციელებენ მხოლოდ სასამართლო ორგანოები. მართლმსაჯულე- ბის განხორციელება ფართო ცნებაა, ის მოიცავს სსრ კავშირის საზოგადოებრი- ვი და სახელმწიფო წყობილების მეურნეობის სოციალისტური სისტემისა და სოციალისტური საკუთრების დაცვას, მოქალაქეთა პოლიტიკური, შრომის, სა- ბინაო და სხვა პირადი ქონებრივი უფლებებისა და კანონით დაცული ინტერე- სების, აგრეთვე სახელმწიფო დაწესებულებებისა, საწარმოთა, კოლმეურნეობა- თა და სხვა კოოპერატიულ და საზოგადოებრივ ორგანიზაციათა უფლებებისა და კანონით დაცული ინტერესების დაცვის მიზნით სამოქალაქო საქმეების სწორ და სწრაფ განხილვასა და გადაწყვეტას. არბიტრაჟის ამოცანას კი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, წარმოადგენს საწარმოთა, ორგანიზაციათა და დაწესებულე- ბათა ქონებრივი უფლებებისა და კანონიერი ინტერესების დაცვა სამეურნეო დავის გადაწყვეტის დროს. გარდა ამისა, არსებობს განსხვავება სასამართლოში და არბიტრაჟში საქმის განხილვის პროცესუალურ წესებს შორის.

მეცნიერთა ერთი ჯგუფი (რ. კალისტრატოვა, პ. ლოგინოვი, ვ. მოყეიკო, ა. დობროვოლსკი და სხვები) იზიარებს შეხედულებას, რომლის თანახმად სახ- არბიტრაჟი არის სპეციალური ორგანო, რომელსაც სახელმწიფო ორგანოებს შორის უკავია განსაკუთრებული ადგილი და რომლის გათანაბრება მმართველო- ბისა, თუ სასამართლო ორგანოებთან არ შეიძლება. მათი აზრით, არბიტრაჟს ახასიათებს როგორც მმართველობის ორგანოების ნიშნები, ასევე სასა- მართლო ორგანოებისათვის დამახასიათებელი ნიშნები, ამასთან არ შეიძლება მათი მიკუთვნება მთლიანად არც მხოლოდ მმართველობის ორგანოებისათვის და არც მხოლოდ მართლმსაჯულების ორგანოებისათვის.

ვ. მოყეიკო სწორად მიიჩნევს, რომ სახელმწიფო არბიტრაჟი აღჭურვილია უფლებით — თავისი ინიციატივით აღძრას საქმის წარმოება, თუ არსებობს საკ- მათ მონაცემები იმის შესახებ, რომ ორგანიზაციამ, დაწესებულებამ, ან საწარ- მომ დაარღვია სოციალისტური კანონიერება და დისციპლინა, ამით კი არბიტ- რაჟს შეუძლია ზემოქმედება მოახდინოს იმ სამეურნეო ორგანოებზე, რომელმაც დაუშვა კანონიერების დარღვევა, აგრეთვე მათ კონტრაგენტებზე [6].

გარდა ამისა, არბიტრაჟი უშუალოდ მონაწილეობს სამეურნეო ურთიერთო- ბათა, პირველ რიგში სამეურნეო ხელშეკრულებათა დადების ორგანიზაციაში, რაც წარმოადგენს სამეურნეო ხელმძღვანელობის ორგანოთა უშუალო მოვა- ლეობას.

პ. ვ. ლოგინოვი ამახვილებს ყურადღებას იმ გარემოებაზე, რომ სახელმწი- ფო არბიტრაჟის ორგანოებს აკისრიათ იურისდიქციული ფუნქცია. ის არ უარ- ყოფს, რომ ეს ორგანოები აღჭურვილია მმართველობის ორგანოებისათვის დამა- ხასიათებელი ნიშნებით, მათ სტრუქტურულ ნაწილს წარმოადგენს, მაგრამ აკ- რიტეიკებს იმ მეცნიერებს, ვინც ამ კრიტერიუმს უდებს საფუძვლად არბიტრა- ჟის მმართველობის ორგანოებისათვის მიკუთვნებას [7].

ა. დობროვოლსკის აზრით, სახელმწიფო არბიტრაჟი ორადი ბუნებით ხასიათდება, თავისი ორგანიზაციული შემადგენლობით ის უნდა მიეკუთვნებოდეს ადმინისტრაციულ ორგანოთა სისტემას, ხოლო თავისი საქმიანი ხასიათით და შინაარსით ის მეტად უახლოვდება სასამართლო ორგანოებს [8].

რ. კალისტრატოვა სახარბიტრაჟს საბჭოთა სახელმწიფოს სპეციალურ ორგანოდ მიიჩნევს, რომელიც მოწოდებულია მინიჭებული კომპეტენციის ფარგლებში აღადგინოს დარღვეული ინტერესები სამეურნეო დავათა გადაჭრის დროს, ასევე ხელი შეუწყოს სოციალისტური სისტემის ოპტიმალურ ფუნქციონირებას და მისთვის ადეკვატურ სამეურნეო ურთიერთობების სამართლებრივ რეგულირებას, კანონიერების დაცვის, სახელმწიფო დისციპლინის ეკონომიკური რეფორმის პრინციპის და საწარმოების, ორგანიზაციების და დაწესებულებების საქმიან თანამშრომლების საგემო დავალებათა და სახელშეკრულებო ვალდებულებათა შესრულებისას [9].

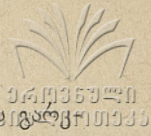
არბიტრაჟის ორადი ბუნების კონცეფცია სავსებით სამართლიანად იყო გაკრიტიკებული იურიდიულ ლიტერატურაში.

მეცნიერებს ტ. აბოვასა და ვ. თადევოსიანს მიაჩნდათ, რომ არბიტრაჟის იურიდიული ბუნების განსაზღვრისას ყოველგვარ სარგებლობას მოკლებულია ვიხელმძღვანელოთ სიტყვებით „განსაკუთრებული ორგანო სახელმწიფო აპარატის სისტემაში“, რასაც არც პრაქტიკისათვის და არც თეორიისათვის არავითარი მნიშვნელობა არ ენიჭება [10].

სსრ კავშირის მეცნიერ იურისტებს შორის დღეისათვის გაბატონებულია შეხედულება, რომ სახელმწიფო არბიტრაჟი თავისი იურიდიული ბუნებით წარმოადგენს სახელმწიფოს მმართველობის ორგანოს. არსებობს ისეთი შეხედულებაც, რომლის თანახმად არბიტრაჟი, შექმნილია რა მმართველობის ორგანოებთან, არსებობს როგორც მათი დამხმარე ორგანო, რომ ის არის სამეურნეო ხელმძღვანელობის ორგანო.

როგორც ცნობილია, მმართველობის ორგანოების მუშაობა ე. წ. აღმასრულებელ-განმკარგულებელ საქმიანობაში გამოიხატება, რაც იმას ნიშნავს, რომ ეს ორგანოები პრაქტიკულად ახორციელებენ იმ გადაწყვეტილებებს, რომლებიც კანონებისა და სხვა აქტების სახით არის მიღებული სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოთა მიერ. აღმასრულებელი საქმიანობა ხშირად ამავე დროს განმკარგულებელი საქმიანობაა, რადგანაც გულისხმობს ამ ორგანოების მიერ ცალმხრივ აქტების გამოცემას, რაც უზრუნველყოფილია სახელმწიფოს იძულებითი ღონისძიებებით. თუ გავითვალისწინებთ სახელმწიფო არბიტრაჟის შესახებ დებულების გათვალისწინებულ ამოცანებს, მასზე დაკისრებულ ფუნქციებს, კომპეტენციას და სტრუქტურულ შემადგენლობას, შეიძლება ითქვას, რომ სახელმწიფო არბიტრაჟი მმართველობის ორგანოა.

საწარმო-სამეურნეო საქმიანობაზე არბიტრაჟის ზემოქმედების ერთ-ერთ ფორმას წარმოადგენს შეტყობინებები აღმოჩენილი ნაკლოვანებების შესახებ, თვით საწარმოს, დაწესებულებების ხელმძღვანელისათვის ან მის ზემდგომი ორგანოსათვის, აგრეთვე სახალხო კონტროლის ორგანოებისათვის შესაძლებლობის ფარგლებში — კონკრეტული ბრალეული — პირის დადგენა, მას კანონიერი გზით დაეკისროს თავისი არამართებული ქმედებით მიყენებული ზარალის ანაზღაურება. გარდა ამისა საქ. სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული სახარბიტრაჟის შესახებ დებულების მე-14 პუნქტის მიხედვით ბრალეული ორგანო

ნიზაციებისა და საწარმოებისაგან რესპუბლიკის ბიუჯეტში გადაირიცხოს გვეული თანხები, რაც მეტად ეფექტურ ნორმას წარმოადგენს.

სსრ კავშირში, როგორც უკვე აღინიშნა, გარდა სახელმწიფო არბიტრაჟებისა, მოქმედებენ საუწყებო არბიტრაჟები. მათი ამოცანები და დამახასიათებელი ფუნქციები მეტად მსგავსია.

საუწყებო არბიტრაჟების დიდი უმრავლესობა სახელმწიფო ორგანოებია, მათ მიმართ გამოყენებული ტერმინი „საუწყებო“ არბიტრაჟის სახელმწიფო არბიტრაჟისაგან განსხვავებით ატარებს პირობით ხასიათს, რომელიც მეტყველებს არა მის იურიდიულ ბუნებაზე, არამედ მისი მოქმედების სფეროზე, განსაზღვრულს ერთი უწყების ფარგლებში [11].

საუწყებო არბიტრაჟი კი, ჩვენი აზრით, შესაბამისად უწყების ჩვეულებრივი სტრუქტურული ქვეგანაყოფია. სახელმწიფო და საუწყებო არბიტრაჟების არსი ერთი და იგივეა. ეს არის სახელმწიფოს მმართველობის ორგანო.

თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ სამეურნეო ხელშეკრულება დღეისათვის არის საწარმოო გეგმის ფორმირების საშუალება, ხოლო თვით სამეურნეო ხელშეკრულების დადებისა და მის შესრულებაში სახარბიტრაჟის როლი არც თუ უმნიშვნელოა, მაშინ დაერწმუნდებით, რომ ის ნამდვილად მმართველობის ორგანოა. უნდა გავამახვილოთ ყურადღება, რომ ვინაიდან სამეურნეო ხელშეკრულება მართვისა და დაგეგმვის განუყოფელი ნაწილია, სამეურნეო ხელშეკრულების დადება და გაფორმება შეიცავს დაგეგმვის ელემენტებს, ხოლო მათი გაფორმება და ცხოვრებაში გატარება არბიტრაჟის საქმიანობაზე დამოკიდებული. უდავოა, რომ არბიტრაჟს აკისრია სახალხო მეურნეობაზე ხელმძღვანელობის ფუნქცია, უფრო მეტიც, სახელმწიფო არბიტრაჟი შეიძლება სამეურნეო ხელმძღვანელობის ცენტრალურ ორგანოდ ჩავთვალოთ.

იგი ახდენს რა აქტიურ ზეგავლენას საწარმოებსა და ორგანიზაციებზე, სამეურნეო ანგარიშის განმტკიცების მიზნით და სოციალისტური კანონიერების განმტკიცებით სამეურნეო ურთიერთობებში უზრუნველყოფს სამეურნეო გეგმის შესრულებას და ქვეყნის შემდგომ განვითარებას.

ჩვენი აზრით, ამ პოზიციის სასარგებლოდ ლაპარაკობს სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს 1974 წლის 17 იანვრის დადგენილება „სახელმწიფო არბიტრაჟის ორგანიზაციისა და საქმიანობის შემდგომი სრულყოფის შესახებ“, აგრეთვე ყველა მომქმედი დებულება სახელმწიფო არბიტრაჟის შესახებ.

ყველა მეცნიერმა თავისებური განმარტება მისცა სახელმწიფო არბიტრაჟს, მაგრამ პრინციპულად ერთნაირი, ცალკეული თავისებურების გათვალისწინებით. მაგ. კ. იუდილესინის აზრით არბიტრაჟი მოწოდებულია განამტკიცოს სოციალისტურ ორგანიზაციათა სამეურნეო ანგარიში. მათი საგეგმო-სახელმწიფოებო, საბიუჯეტო და საფინანსო დისციპლინა, აგრეთვე სოციალისტური კანონიერება, წინასახელმწიფოებო და ქონებრივი დავების განხილვისა და გადაწყვეტის დროს სახელმწიფო იძულებითი ღონისძიებების გატარების გზით [12].

პროფ. ა. კლეიმანის აზრით, ამგვარი შეხედულებების ნაკლი იმაში მდგომარეობს, რომ აქ არ არის გათვალისწინებული ისეთი მნიშვნელოვანი მომენტი, როგორცაა ადმინისტრაციულ ორგანოთა დამხმარე ხასიათი და ა. შ.

პრინციპულად იგივე პოზიციას იზიარებს თ. აბოვა და ვ. თადეოსიანი. მათი აზრით, არბიტრაჟი არ ახორციელებს სამეურნეო საქმიანობას და უშუალოდ საწარმოებსა და დაწესებულებებს არ უწყევს ხელმძღვანელობას, მაგრამ ამისდა მიუხედავად, ის არის სახალხო მეურნეობის ხელმძღვანელი ორგანო, რომლის

ამოცანები გაცილებით ფართოა, ვიდრე მხოლოდ სამეურნეო დავეხმარება [13].

სწორად უნდა მივიჩნიოთ შეხედულება, რომლის თანახმად, როგორც წინა სახელმწიფოებო, ასევე ქონებრივი დავეხმარება საწარმოებსა, დაწესებულებებსა და ორგანიზაციებს შორის შეიძლება იყოს გადაჭრილი შესაბამისი დაქვემდებარებით მინისტრთა საბჭოების, აღმასრულებელი კომიტეტების, ან მმართველობის სხვა ორგანოების მიერ და ეს მათ ფუნქციისავე შეადგენს.

ვ. ლაბტევს სახელმწიფო არბიტრაჟის იურიდიული ბუნება მიაჩნია სოციალისტური მეურნეობის ხელმძღვანელობის ორგანოდ [14]. ა. ბონერი მიიჩნევს სახელმწიფო არბიტრაჟს არა მმართველობის დამხმარე, არამედ დამოუკიდებელ ორგანოდ [15]. ის, რომ სახელმწიფო არბიტრაჟი ამჟამად მმართველობის ორგანოა, იზიარებს ს. ბრატუსი [16] და რ. ხალფინა [17].

თუ გავითვალისწინებთ არბიტრაჟის წინაშე მდგომ ამოცანებს, მათ ფუნქციებს, კომპეტენციას, უფლებამოსილებას და მისი სტრუქტურის თავისებურებებს, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ამჟამად სახელმწიფო (საუწყებო) არბიტრაჟი, შექმნილია რა მმართველობის ორგანოებთან, წარმოადგენს მმართველობის ორგანოს. იგი აღჭურვილია ფუნქციით, არა მხოლოდ გადაჭრას სამეურნეო დავეხმარება, არამედ თვითონ მოახდინოს ზეგავლენა ორგანიზაციებსა, დაწესებულებებსა და საწარმოებზე სახალხო სამეურნეო გეგმის შესრულების, სამეურნეო ანგარიშის განმტკიცების მიზნით და გვევლინება, როგორც სამეურნეო ხელმძღვანელობის ცენტრალური ორგანო.

კომუნისმის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის შექმნა მოითხოვს სამეურნეო ხელმძღვანელობისა და დავეხმარება განუწყვეტელ სრულყოფას. იმ დროისათვის, როდესაც მმართველობის ცენტრალური ორგანოები ისეთ დონეზე გაუწყვევენ სამეურნეო ხელმძღვანელობას დაქვემდებარებულ საწარმოებს, ორგანიზაციებსა და დაწესებულებებს, რომ აღარ იქნება საჭირო ამ ფუნქციების არბიტრაჟის ორგანოებისათვის დაკისრება, არბიტრაჟის ორგანოები გადაწყვეტენ რა სამეურნეო დავეხმარება და განიხილავენ წინასახელმწიფოებო დავეხმარება, იმ მომენტისათვის განახორციელებენ მხოლოდ მართლმსაჯულებას, არბიტრირების პრინციპი საერთოდ დაჰკარგავს თავის მნიშვნელობას.

ამასთან არბიტრაჟი გადაიქცევა მხოლოდ „სამეურნეო სასამართლოდ“. მომავალში ის უნდა გამოეყოს მმართველობის ორგანოებს, შეადგინოს ერთიანი დამოუკიდებელი სისტემა და გაერთიანდეს იუსტიციის სამინისტროს სისტემაში.

შესაბამისად უნდა მოხდეს საუწყებო არბიტრაჟების ლიკვიდაცია (საუწყებო არბიტრაჟები დარჩეს მხოლოდ ეკონომიურად ძლიერ და თავის სპეციფიკის მქონე უწყებებთან).

საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტია და საბჭოთა სახელმწიფო თანმიმდევრულად მტკიცედ ახორციელებენ პარტიის XXV ყრილობის მიერ დასახულ ეკონომიკურ პოლიტიკას, საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის და პროდუქციის ხარისხის ზრდის საფუძველზე ხალხის ცხოვრების მატერიალური და კულტურული დონის მნიშვნელოვანი ამაღლების კურსს. ამ დიად საქმეში გარკვეულ როლს ასრულებენ სახელმწიფო და საუწყებო არბიტრაჟის ორგანოები, რომელთა მნიშვნელობაც, როგორც მმართველობის ორგანოთა საქმიანობა, დღითიდღე იზრდება და შემდგომ სრულყოფას მოითხოვს.

1. Сборник Положений об органах государственного арбитража. «Юридическая литература», Москва, 1975 г.
2. Ж. «Советское государство», 1936 г., № 3, стр. 48.
3. Ж. «Советское государство», 1936 г., стр. 49.
4. Н. И. Церетели — Арбитраж и регулирование хозяйственных взаимоотношений. Ж. «Советское государство и право» 1970 г., № 10, стр. 102.
5. ბ. წერეთელი — „მიწოდების სამართლებრივი რეგულირება და არბიტაჟი“, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბ., 1970 წ. გვ. 176.
6. В. Н. Можейко — О правовой природе советского государственного арбитража. Ж. «Советское государство и право» 1947 г., № 6, стр. 18.
7. П. В. Логинов — Сущность государственного арбитража МГУ, 1968 г., стр. 75—79.
8. Арбитражный процесс в СССР, под ред. А. А. Добровольского. МГУ, 1973 г., стр. 86.
9. Р. Ф. Каллистратов — Государственный арбитраж, изд. «Юридическая литература», М., 1973 г., стр. 84—85.
10. Т. Е. Абова, В. С. Тадевосян — Разрешение хозяйственных споров, изд. «Юридическая литература», М., 1968 г., стр. 14.
11. В. Н. Можейко — О правовой природе советского государственного арбитража. Ж. «Советское государство и право» 1947 г., № 6, стр. 23.
12. К. С. Юдельсон — Советский гражданский процесс, изд. «Юридическая литература», М., 1956 г., стр. 4—13.
13. Т. Е. Абова, В. С. Тадевосян — Разрешение хозяйственных споров, стр. 10.
14. В. В. Лаптев — Научные проблемы хозяйственного права. Ж. «Советское государство и право», 1965 г., № 4, стр. 51—52.
15. Арбитраж в СССР, вып. 1, ВЮЗИ 1970 г., под ред. Гурвича М. А. и Фальковича М. С., стр. 23.
16. С. Братусь — Советское гражданское право и социалистическая законность. Ж. «Социалистическая законность» 1967 г., № 11, стр. 62.
17. Государство. Право. Экономика. Ответственный ред. В. М. Чхиквадзе, изд. «Юридическая литература», М., 1970 г., стр. 170.

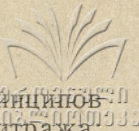
Т. ЗАМБАХИДЗЕ

О ЮРИДИЧЕСКОЙ ПРИРОДЕ АРБИТРАЖА

Резюме

Автор в свете решений XXV съезда КПСС показывает, какую роль играют органы государственного арбитража в обеспечении правильного и единообразного применения законодательства при разрешении хозяйственных споров, усилении воздействия этих органов на предприятия, организации и учреждения в деле соблюдения государственной дисциплины, выполнения плановых заданий и договорных обязательств.

В статье изложены те точки зрения, которые существуют в советской юридической литературе о правовой природе государственного арбитража, анализируются Постановление Совета Министров СССР «О дальнейшем совершенствовании организации и деятельности органов государственного арбитража», положения о государственных арбитражах и делается вывод, что в настоящее время арбитраж является органом управления.

Исходя из задач, стоящих перед органами арбитража, принципов работы системы и их полномочий, автор дает определение арбитража. В настоящее время органы арбитража, созданные при органах управления, являются специальными центральными органами хозяйственного руководства, которые обладают функцией не только разрешать хозяйственные споры, но и сами призваны воздействовать на государственные кооперативные и иные общественные организации, предприятия и учреждения, с целью соблюдения государственной дисциплины, выполнения плановых заданий и договорных обязательств.

Автор придерживается мнения, что в дальнейшем органы арбитража отделятся от органов управления, войдут в систему Министерства юстиции и составят единую систему хозяйственного суда.

T. ZAMBACHIDZE

ON JURIDICAL NATURE OF ARBITRATION

S u m m a r y

The author gives a definition of state arbitration on the basis of the asks confronting the organs of state arbitration, the principles of the operation of the system and its competence. At present the organs of arbitration formed in the management organs are special central organs of economic management. They have the function not only of settling arguments but also can influence the state, cooperative and other public organizations and institutions with the purpose of observing state discipline and fulfilling the planned tasks and contractual engagements.

The author believes that in future the organs of arbitration will separate from the organs of management, enter the system of the Ministry of Justice and form a single system of economic court.

თანამდებობრივი დანაშაულის სუბიექტის შესახებ

ზოთა ფაფიაშვილი

თანამდებობრივი დანაშაულის სუბიექტის საკითხი ერთ-ერთი მეტად რთული პრობლემატური საკითხია საბჭოთა სისხლის სამართალში. მის სწორად გადაწყვეტას აქვს საკმაოდ დიდი თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა. იურიდიულ ლიტერატურაში შექმნილი მრავალი საინტერესო ნაშრომის მიუხედავად [1], იურისტთა შორის იგი დღესაც გაცხოველებულ დავას იწვევს.

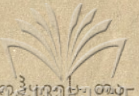
ასევე, კრიმინალისტიკურ ლიტერატურაში ჯერ კიდევ სადაოდაა მიჩნეული საკითხი: თანამდებობის პირის ცნება ტოლფარდოვანია თუ არა თანამდებობრივი დანაშაულის სუბიექტის ცნებისა, ანდა თანამდებობის პირის ცნება უნდა იყოს ერთიანი საბჭოთა სამართლის ყველა დარგისათვის თუ თითოეულ მათგანს, თავისი სპეციფიკისა და მიხედვით საჭიროა ჰქონდეს შემუშავებული თანამდებობის პირის განსაკუთრებული ცნება?

სისხლის სამართლებრივ ლიტერატურაში გამოთქმულია აზრი, რომლითაც ერთი და იმავე თანამდებობის პირი მიჩნეული არაა კანონით გათვალისწინებულ ყველა თანამდებობრივი დანაშაულის შესაძლო სუბიექტად. მაგალითად, ა. ა. ყიყილენკოსა და ა. ტრაინინის აზრით ხელისუფლების ან სამსახურებრივი მდგომარეობის ბოროტად გამოყენების ან უფლებამოსილების გადამეტების სუბიექტი შეიძლება იყოს არა ყველა თანამდებობის პირი, არამედ მხოლოდ ისინი, ვინც მეტნაკლები მნიშვნელოვანი უფლებამოსილებით არიან აღჭურვილნი [2], ან რომლებიც ხელმძღვანელობენ ამა თუ იმ საწარმო-დაწესებულების საქმიანობას [3]. ლ. ბერეკაშვილის, ლ. მარიუპოლსკისა და მ. იაკუბოვიჩის აზრით კი ქრთამის აღების სუბიექტის ცნება სხვა სახის თანამდებობრივ დანაშაულთა სუბიექტის პირთა წრეზე ფართოა [4].

აქედან გამომდინარე ლ. ბერეკაშვილი გვთავაზობს, რომ სისხლის სამართლის კოდექსის მექრთამეობის ამსახველ მუხლებში თანამდებობის პირის ცნება შეიცვალოს ჯერ კიდევ ადრე, 1918 წელს ვ. ი. ლენინის მიერ შემუშავებული ფორმულირებით, და ქრთამის აღების სუბიექტად ცნობილი იქნეს სახელმწიფო ან საზოგადოებრივ ორგანიზაციებში მყოფი ყველა მომსახურე პირი.

ასევე ა. ა. ყიყილენკოსა და ბ. ს. უტევესკის აზრით თანამდებობრივი დანაშაულის სუბიექტის ცნება თანამდებობის პირის ცნებაზე უფრო ფართოა [5]. ნ. ფილანოვსკის აზრით კი პირიქით, თანამდებობრივი დანაშაულის სუბიექტის ცნება შედარებით ვიწროა თანამდებობის პირის ცნებაზე [6].

თვითეულ შემოადინიშნულ მოსაზრებას გააჩნია თავისი ნაკლი. თანამდებობრივ დანაშაულთა სუბიექტის წრე არ შეიძლება იმაზე მეტად გავაფართოვოთ, რის შესაძლებლობასაც იძლევა სისხლის სამართლის კანონით გათვალისწინებულ-

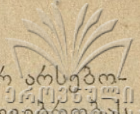

ლი თანამდებობის პირის ცნება. რადგან მას შეიძლება შედეგად მუშაობის წინამდებობრივი დანაშაულისათვის არათანამდებობის პირის პასუხისმგებლობა ეკისრება და სხვ.

თანამდებობის პირის ცნების სწორი განსაზღვრა, იმავე დროს ნიშნავს თანამდებობრივი დანაშაულის სუბიექტის ცნების პრობლემის გადაწყვეტასაც, რადგან ისინი ერთიმეორის ტოლფარდოვანი მნიშვნელობისაა. მაგალითად, თუ რომელიმე თანამდებობის პირს მივიჩნევთ ქრთამის აღების სუბიექტად, მაშინ ამით ვუშვებთ, რომ იგივე თანამდებობის პირი შეიძლება იყოს სისხლის სამართლის კოდექსით გათვალისწინებული ისეთი თანამდებობრივი დანაშაულის სუბიექტიც, როგორიცაა: ხელისუფლების ან სამსახურებრივი მდგომარეობის ბოროტად გამოყენება (სსკ 186-ე მუხ.), ხელისუფლების ან სამსახურებრივი უფლებამოსილების გადამეტება (სსკ 187-ე მუხ.), დაუდევრობა (სსკ 188-ე მუხ.) და სამსახურებრივი სიყალბე (სსკ 191-ე მუხ.). ე. ი. თუ რომელიმე თანამდებობის პირს მივიჩნევთ სისხლის სამართლის კოდექსით გათვალისწინებული ერთ-ერთი რომელიმე თანამდებობრივი დანაშაულის სუბიექტად, ამით შესაძლებლობას ვუშვებთ, რომ იგი სხვა შემთხვევაში შეიძლება იყოს თანამდებობრივ დანაშაულთა თავში მოთავსებულ სხვა დანაშაულის სუბიექტიც. ამიტომ, ვერ გავიზიარებთ ვ. ორლოვის მოსაზრებას, თითქოს ერთი და იმავე თანამდებობის პირი არ შეიძლება იყოს ნებისმიერი თანამდებობრივი დანაშაულის სუბიექტი [7]. თუმცა ამ მოსაზრების ანარქიკლი ზოგჯერ სასამართლო პრაქტიკაშიც შეიმჩნევა.

ასე მაგალითად, სახალხო სასამართლომ ა., რომელიც ქ. თბილისის ერთ-ერთ ავტობროფილაქტორიუმში მუშაობდა მანქანების მღებავად, სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობაში მისცა სსკ 189-ე მუხლის პირველი ნაწილით (ქრთამის აღებისათვის). საქართველოს სსრ უმაღლესი სასამართლოს სისხლის სამართლის საქმეთა სასამართლო კოლეგიამ ა. ქრთამის აღების სუბიექტად არ მიიჩნია და მისი მოქმედება გადააკვალიფიცირა საქართველოს სსრ სსკ 186-ე მუხლით, რომელიც ითვალისწინებს ხელისუფლების ან სამსახურებრივი მდგომარეობის ბოროტად გამოყენებას, რაც, ჩვენის აზრით, არასწორია. თუ სასამართლო კოლეგიამ ა. არ მიიჩნია თანამდებობის პირად, მაშინ იგი არც შეიძლება ყოფილიყო სხვა თანამდებობრივი დანაშაულის სუბიექტი და პასუხისმგებლობაში არ უნდა მიეცათ სსკ 186-ე მუხლით.

თანამდებობის პირის ცნების საკითხის შესწავლა-დამუშავებას გარკვეული ყურადღება ექცევა საბჭოთა სამართლის სხვა დარგებშიც. მაგრამ უნდა შევნიშნოთ, რომ სამართლის ცალკეულ დარგებში იგი ჯერ კიდევ ერთნაირად არაა გაგებული და დღემდე ვერ იქნა შემუშავებული თანამდებობის პირის ცნებისათვის დამახასიათებელი ერთიანი ნიშნები და ფორმულირება. უფრო მეტიც, თვით სამართლის ერთი და იმავე დარგის სპეციალისტთა შრომებში ეს საკითხი სხვადასხვანაირადაა გადაწყვეტილი. მაგალითად, ადმინისტრაციული სამართლის ზოგიერთი მკვლევარი ყოველმხრივ ცდილობს შეამციროს თანამდებობის პირთა წრე და ისინი თანამდებობის პირებად მიიჩნევენ სახელმწიფო ორგანოებისა და საწარმოო დაწესებულებების ხელმძღვანელ მუშაკებს [8], სახელმწიფო მოსამსახურეებს, რომლებიც აღკურვილნი არიან სახელმწიფო მბრძანებლური უფლებამოსილებით [9]. ზოგიერთი კი თანამდებობის პირებს მიაკუთვნებს ყველა ფუნქციონალურ მუშაკს: ექიმს, არქიტექტორს და სხვ. [10]. საკოლმეურნეო სამართლის ზოგიერთი სპეციალისტი კი თანამდებობის პირებს მიაკუთვნებს ყველა სახის დარაჯს [11].

საბჭოთა სამართალში თანამდებობის პირის ერთიანი ცნების არ არსებობა, — როგორც მართებულად შენიშნავს მ. ლისოვი, — გარკვეულ გაუგებრობას იწვევს თვით ამ საკითხის შესწავლის პროცესში [12]. ამასთან სრულიად დაუშვებელია, რომ ზოგიერთი კატეგორიის პირები სამართლის ერთ დარგში მიჩნეულნი იქნან თანამდებობის პირებად, მეორეში კი — არა [13].

ყოველივე ზემოაღნიშნულის გამო იურისტთა ერთი ნაწილი მართებულად მოითხოვს, რომ თანამდებობის პირის ცნება იყოს ერთიანი, სამართლის ყველა დარგისა და საბჭოთა სამართლის მთელი სისტემისათვის [14]. თუმცა ზოგიერთი იურისტი უფრო შორს მიდის და შეუძლებლად მიიჩნევს ადმინისტრაციულ და სისხლის სამართალში თანამდებობის პირისათვის დამახასიათებელი საერთო ნიშნების მოძებნას [15]. ჩვენის მხრივ უნდა შევნიშნოთ, რომ სამართლის ყველა დარგისა და საერთოდ საბჭოთა სამართლის მთელი სისტემისათვის ერთიანი თანამდებობის პირის ცნებისათვის დამახასიათებელი საერთო ნიშნების განსაზღვრა უფრო სტაბილურს გახდის თანამდებობრივ დანაშაულთან ბრძოლის ამსახველ სისხლის სამართლის კანონმდებლობას, სრულყოფს სასამართლო პრაქტიკას და ხელს შეუწყობს იურიდიულ ლიტერატურაში ამა თუ იმ პირის თანამდებობის პირად აღიარების ან თანამდებობის პირად მისი არცნობის შესახებ გამართული დავის სწორად გადაწყვეტას.

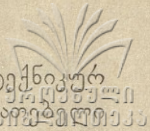
თანამდებობრივი დანაშაულის სუბიექტის საკითხის გადაწყვეტა, შეიძლება ითქვას, სადღეისოდ ერთ-ერთი მეტად მნიშვნელოვანი პრობლემატიური საკითხია. იურიდიულ ლიტერატურაში მის ირგვლივ გამართულ დავასა და აზრთა სხვაობას ხელს უწყობს ის გარემოებაც, რომ თანამდებობის პირის ცნება ჯერ კიდევ ერთნაირად არაა ასახული თვით მოკავშირე რესპუბლიკების სისხლის სამართლის კოდექსებში.

როგორც ცნობილია, ადრე მოქმედი სისხლის სამართლის კოდექსებით თანამდებობის პირებად ითვლებოდა სახელმწიფო აპარატში, საწარმოო-დაწესებულებასა და საზოგადოებრივ ორგანიზაციებში, ამხანაგობასა და კოოპერატიულ ორგანიზაციებში მყოფი ყველა მოსამსახურე პირი. ე. ი. თანამდებობრივი დანაშაული გაიგივებული იყო სამსახურებრივ დანაშაულთან. ამიტომ სისხლის სამართლის კოდექსებში თანამდებობრივ დანაშაულთა თავს ეწოდებოდა „თანამდებობრივი (სამსახურებრივი) დანაშაული“ და მასში შეტანილი იყო არათანამდებობრივი დანაშაულის ამსახველი მუხლებიც.

აღნიშნულიდან გამომდინარე სისხლის სამართლის თეორიასა და პრაქტიკაში პარველად თანამდებობრივ დანაშაულთა სუბიექტებად აღიარებული იქნა ყველა მოსამსახურე, რომელთაც ეკავათ თანამდებობა სახელმწიფო საწარმოო-დაწესებულებაში, საზოგადოებრივ ორგანიზაციებში და გაერთიანებებში, როდენ მცირედიც არ უნდა ყოფილიყო მისი ფუნქცია. თვით ისიც კი, ვინც ასრულებდა ტექნიკურ სამუშაოს. მაგალითად, ქაღალდების გადამწერი, საწერ მანქანაზე მბეჭდავი, დამტარებელი, დარაჯი და სხვ. [16].

სისხლის სამართლებრივ ლიტერატურასა და სასამართლო პრაქტიკაში შემდეგშიც გარკვეულ დავას იწვევდა ისეთ პირთა ცნობა თანამდებობრივი დანაშაულის სუბიექტებად, როგორიცაა: მანქანის მძღოლები, მწყემსები, კოლმეურნეობის მეჭოფეები, კომბაინერები, ელექტრომონტიორები, ყასბები, ტანსაცმლისა და ფეხსაცმლის გამომჭრელები, ადვოკატები, დამლაგებლები და სხვ. [17].

ზემოაღნიშნული პირები თავიანთი სამსახურებრივი უფლება-მოვალეო-

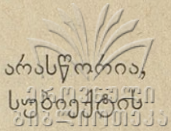
ბებით არ მიეკუთვნებიან თანამდებობის პირთა წრეს. თუ რომელიმე ტექნიკურ პერსონალს დროებით დაევალება თანამდებობის პირისათვის დამახასიათებელი ფუნქციების განხორციელება და იგი ჩაიდენს თანამდებობრივ დანაშაულს, მაშინ იგი სისხლის სამართლის პასუხისგებაში მიეცემა თანამდებობრივი დანაშაულისათვის არა როგორც ტექნიკური პერსონალის წარმომადგენელი, არამედ როგორც დროებით გარკვეული უფლებამოსილებით აღჭურვილი თანამდებობის პირი. მაგალითად, თუ ზეინკალს საზოგადოებრივ საწყისებზე დავალებული აქვს კონტროლის განხორციელება ამა თუ იმ სავაჭრო ობიექტზე და ამ მოვალეობის შესრულებისას აღიბებს ქრთამს, იგი სისხლის სამართლის პასუხისგებაში მიეცემა ქრთამის აღებისათვის არა როგორც ზეინკალი, არამედ როგორც სახალხო კონტროლიორი, როგორც თანამდებობის პირი.

მოქმედი სისხლის სამართლის კოდექსებით თანამდებობრივი დანაშაული ერთ მთლიან სისტემაშია მოყვანილი და იგი შედარებით დახვეწილი სახითაა წარმოდგენილი. საქართველოს სსრ სსკ მეშვიდე თავში, რომელსაც ეწოდება „თანამდებობრივი დანაშაული“, შეტანილია მარტოოდენ თანამდებობრივი დანაშაულის ამსახველი მუხლები. კერძოდ: ხელისუფლების ან სამსახურებრივი მდგომარეობის ბოროტად გამოყენება (სსკ 186-ე მუხ.); ხელისუფლების ან სამსახურებრივი უფლებამოსილების გადამეტება (სსკ 187-ე მუხ.); დაუდევრობა (სსკ 118-ე მუხ.); სამსახურებრივი სიყალბე (სსკ 191-ე მუხ.) და ქრთამის აღება (სსკ 189-ე მუხ.). აქვე, ამავე თავში ცალკე მუხლებითაა გათვალისწინებული ქრთამის მიცემა (სსკ 190-ე მუხ.) და მექრთამეობაში შუამავლობა (სსკ 189-ე მუხ.), მაგრამ არა როგორც თანამდებობრივი დანაშაული, არამედ როგორც ქრთამის აღების შემადგენელი ნაწილი. რადგან მექრთამეობის დასრულებული სახით განხორციელება შეუძლებელია ქრთამის მიცემის გარეშე, ვფიქრობთ, ზოგჯერ მას თან სდევს აგრეთვე მექრთამეობაში შუამავლობის აქტის შესრულებაც. სწორედ ამიტომ კანონმდებელმა თანამდებობრივ დანაშაულთა თავში მოათავსა ქრთამის მიცემა და მექრთამეობაში შუამავლობაც, მიუხედავად იმისა, რომ მისი სუბიექტი შეიძლება იყოს არათანამდებობის პირიც.

მოკავშირე რესპუბლიკების სისხლის სამართლის კოდექსები გარკვეულ ადგილს უთმობენ თანამდებობის პირის განმარტებას. მაგრამ უნდა შევნიშნოთ, რომ თანამდებობის პირის ცნება დღემდე ერთნაირად არაა ასახული მოკავშირე რესპუბლიკების სისხლის სამართლის კანონმდებლობაში. ეს გარემოება კი ჯერ ერთი, ხელს უწყობს თეორიულ ლიტერატურაში გამეფებულ აზრთა სხვაობას თანამდებობრივი დანაშაულის სუბიექტის შესახებ და, მეორეც, არასტაბილურს ხდის სასამართლო პრაქტიკას.

ზოგიერთი მოკავშირე რესპუბლიკის სისხლის სამართლის კანონმდებლობით ადრე მოქმედი სსკ მსგავსად, მეტად ფართოდაა გაგებული თანამდებობის პირის ცნება. ასე, მაგალითად, ყაზახეთის სსრ სსკ 143-ე მუხლის თანახმად თანამდებობის პირებად ითვლებიან ისეთი პირები, რომლებსაც სახელმწიფო ან საზოგადოებრივ დაწესებულებებში, საწარმოებსა და ორგანიზაციებში მუდმივად ან დროებით უკავიათ სამსახურებრივი თანამდებობა ან ასრულებენ ორგანიზაციულ-განმარტებულ ან სამეურნეო ადმინისტრაციულ მოვალეობებს (ხაზგასმა ჩემია. შ. ფ.).

ამ მუხლის თანახმად, თანამდებობის პირად უნდა მივიჩნიოთ ყველა მოსამსახურე, ვისაც კი სამსახურებრივი თანამდებობა უკავია ან ასრულებს ადმინის-

ტრაციულ სამეურნეო მოვალებებს. კანონის ასეთი რედაქცია არასწორია, რადგან იგი ერთობ აფართოვებს თანამდებობრივ დანაშაულთა სუბიექტის წრეს.

საბჭოთა სამართლის ყველა დარგისათვის თანამდებობის პირის ერთიანი ცნების შემოღებამდე საჭიროა მოხდეს მისი მკვეთრი განსაზღვრა თვით სისხლის სამართალში. თანამდებობის პირის ცნება უნდა იყოს ერთიანი ყველა მოკავშირე რესპუბლიკების სისხლის სამართლის კანონმდებლობისათვის.

რსფსრ და სხვა მოკავშირე რესპუბლიკების სისხლის სამართლის კოდექსებისაგან მცირეოდენი განსხვავებით საქართველოს სსრ სსკ 185-ე მუხლის თანახმად „თანამდებობის პირებად ითვლებიან ის პირები, რომლებიც მუდმივად ან დროებით, სასყიდლით ან უსასყიდლოდ, დანიშვნით ან არჩევით და აგრეთვე ცალკეული დავალებების ძალით სახელმწიფო ან საზოგადოებრივ დაწესებულებაში, საწარმოში ან ორგანიზაციაში ასრულებენ მოვალებებს, დაკავშირებულს სახელმწიფო ხელისუფლების აქტების, ან განმკარგულებელი, ორგანიზაციულ-სამეურნეო ადმინისტრაციული ან სხვა ამგვარი ფუნქციების განხორციელებასთან“.

ამ განმარტებაში კანონმდებელმა მოგვცა თანამდებობის პირის ზოგადი ცნება და თანამდებობრივი დანაშაულის სუბიექტისათვის დამახასიათებელი ზოგადი ნიშნები. აქედან გამომდინარე, იმისათვის, რომ პირი სისხლის სამართლის პასუხისგებაში მიეცეს თანამდებობრივი დანაშაულის თავში გათვალისწინებული რომელიმე კონკრეტული დანაშაულისათვის, იგი უნდა აკმაყოფილებდეს სსკ 185-ე მუხლის მოთხოვნებს. მაგრამ უნდა შევნიშნოთ, რომ პრაქტიკაში მის სწორად გატარებას ხელს უშლის საქართველოს სსრ სსკ 186-ე, 187-ე, და 191-ე მუხლების არასწორი ფორმულირება.

აღნიშნული მუხლები, როგორც ცნობილია, ეხება „ხელისუფლების ან სამსახურებრივი მდგომარეობის ბოროტად გამოყენებას“ (სსკ 186-ე მუხ.); „ხელისუფლების ან სამსახურებრივი უფლებამოსილების გადამეტებას“ (სსკ 187-ე მუხ.); „სამსახურებრივ სიყალბეს“ (სსკ 191-ე მუხ.).

კანონის ასეთი ტექსტის მიხედვით გამოდის, რომ თანამდებობის პირი გაიგებებულა მოსამსახურე პირთან, რაც აშკარად არასწორია და იგი მოითხოვს დაზუსტებას.

ზემოაღნიშნული მუხლებიდან გამომდინარე, ამ დანაშაულის სუბიექტი შეიძლება იყოს არა მარტო თანამდებობის პირი, არამედ ყველა მოსამსახურე, ვისაც კი სამსახურებრივი თანამდებობა უკავია. მაგალითად, სამსახურებრივი სიყალბე შეუძლია ჩაიდინოს არა მარტო გარკვეული უფლებამოსილებით აღჭურვილ თანამდებობის პირს, არამედ რიგით მოსამსახურესაც; თავისი სამსახურებრივი მდგომარეობა შეუძლია ბოროტად გამოიყენოს არა მარტო თანამდებობის პირს, არამედ სხვა რიგით მოსამსახურესაც. კანონის ტექსტის ასეთი რედაქცია არასწორია და იგი მოითხოვს დაზუსტებას. ამასთან დაკავშირებით ბუნებრივად იბადება კითხვა: განა ყველა მოსამსახურე თანამდებობის პირია? ცხადია არა. კანონის ასეთმა რედაქციამ ხელი შეუწყო თეორიულ ლიტერატურასა და სასამართლო პრაქტიკაში, ჩვენი აზრით, იმ არასწორი შეხედულების გავრცელებას, რომლითაც თითქოს ერთი და იმავე თანამდებობის პირი არ შეიძლება იყოს თანამდებობრივ დანაშაულთა თავში გათვალისწინებული სხვა რომელიმე დანაშაულთა სუბიექტი.

ყოველივე აღნიშნულიდან გამომდინარე საჭიროდ მიგვაჩნია ყველაზე ადრე აღნიშნულ მუხლებში მოხდეს ცვლილების შეტანა იმ მიმართებით, რომ ამოღებული იქნას სიტყვა „სამსახურებრივი“ და მის შესაბამისად ამ მუხლების დისპოზიციაში შეტანილი იქნას ცვლილება. ამასთან, საქართველოს სსრ სსკ 186-ე მუხლს ეწოდოს „თანამდებობის ბოროტად გამოყენება“; სსკ 187-ე მუხლს — „თანამდებობრივი უფლებამოსილების გადამეტება“; სსკ 191-ე მუხლს — „თანამდებობრივი სიყალბე“.

საქართველოს სსრ სსკ 185-ე მუხლში მოცემულ თანამდებობის პირის განმარტებაში შეტანილი არაა რსფსრ სსკ 170-ე მუხლის შენიშვნაში და სხვა მოკავშირე რესპუბლიკების სსკ შესაბამისი მუხლებით გათვალისწინებული „ხელისუფლების წარმომადგენლის ცნება“. ამიტომ, იმას, თუ ხელისუფლების წარმომადგენლის ცნების ქვეშ კონკრეტულად ვინ უნდა იქნას გაგებული, ცალკე არ განვიხილავთ, მაგრამ უნდა შევნიშნოთ, რომ თანამდებობის პირის განსაზღვრებაში „ხელისუფლების წარმომადგენლის“ ცნების შეტანა საერთოდ ზედმეტია, რადგან იგი კიდევ უფრო უკარგავს მას ცნებისათვის დამახასიათებელ ლაკონიურობას.

ზემოაღნიშნული მუხლის თანახმად სახელმწიფო ან საზოგადოებრივ დაწესებულებაში მომუშავე პირთა თანამდებობის პირებად ცნობისათვის საჭიროა მათი საქმიანობა დაკავშირებული იყოს სახელმწიფო ხელისუფლების აქტების ან განმკარგულებელ, ორგანიზაციულ-ადმინისტრაციულ ან სხვა ამგვარი ფუნქციების განხორციელებასთან. ამავე დროს მნიშვნელობა არა აქვს იმას, ისინი თავიანთ სამსახურებრივ მოვალეობას ასრულებენ მუდმივად თუ დროებით, სასყიდლით თუ უსასყიდლოდ, არჩევით თუ ცალკეული დავალებების ძალით. აქედან გამომდინარე ეჭვს არ იწვევს ისეთ თანამდებობის პირთა ცნობა თანამდებობრივი დანაშაულის სუბიექტად, როგორცაა: საწარმოო დაწესებულებისა და საზოგადოებრივი ორგანიზაციების ხელმძღვანელი მუშაკები, რომლებსაც თავიანთი სამსახურებრივი უფლებამოვალეობის განხორციელებასთან დაკავშირებით უხდებათ სახელმწიფო ხელისუფლებისა და ადმინისტრაციულ განმკარგულებელი ფუნქციების განხორციელება. მაგრამ გარკვეულ წინააღმდეგობას ვხვდებით თანამდებობის პირებად სხვა ისეთ პირთა აღიარებისას, რომელთა საქმიანობაც დაკავშირებულია ზემოაღნიშნული მსგავსი ფუნქციების განხორციელებასთან.

იმასთან დაკავშირებით, რომ სახელმწიფო მართვაში სადღეისოდ ფართოდ არის ჩაბმული საზოგადოებრივი ორგანიზაციები და მათი წარმომადგენლები საზოგადოებრივ საწყისებზე (მაგალითად, სახალხო რაზმელები, ამხანაგური სასამართლოები, საზოგადოებრივი ინსპექტორები და კონტროლიორები, მსაჯულები და სხვ.) ზოგიერთი ავტორი გეთავაზობს სისხლის სამართლის კოდექსში თანამდებობის პირის ცნებაში შეტანილი იქნეს აგრეთვე საზოგადოებრიობის წარმომადგენლები [18]. ეს მოთხოვნა შეიძლება სამართლიანი იყოს რსფსრ და სხვა მოკავშირე რესპუბლიკების სისხლის სამართლის კოდექსებისათვის, რომლებიც თანამდებობის პირის ცნებაში არ მიუთითებენ ისეთ პირებზე, რომლებიც თავიანთ მოვალეობას ასრულებენ „სასყიდლით ან უსასყიდლოდ“. საქართველოს სსრ სსკ 185-ე მუხლისათვის კი ეს დამახასიათებელია და კანონმდებელს სწორედ საზოგადოებრივ საწყისებზე მომუშავე პირები ჰყავს მხედველობაში, როცა მიუთითებს ისეთ თანამდებობის პირებზე, რომლებიც თავიანთ მოვალეობას ასრულებენ სპეციალური უფლებამოსილებით ან დავალებით „უსასყიდ-

ლოდ,“ საზოგადოებრივ საწყისებზე. ამიტომ ამა თუ იმ პირის თანამდებობის პირად აღიარებისათვის მნიშვნელობა არა აქვს მას თანამდებობა უკავია საშტატო ერთეულით თუ მასზე დაკისრებულ მოვალეობას ასრულებს საზოგადოებრივ საწყისებზე. მაგ., თუ სასამართლოს მსაჯული დაინტერესებული პირისგან აიღებს ქრთამს და შეპირდება სამართალში მიცემულისათვის სასჯელის შემსუბუქებას, იგი პასუხისგებაში მიეცემა ქრთამის აღებისათვის, როგორც თანამდებობის პირი, თუნდაც რომ იგი საშტატო ერთეულით მუშაობდეს ქარხანაში ზეინკლად. ასე მაგ., საქ. სსრ უმაღლეს სასამართლომ არაერთჯერ ქრთამის აღებისათვის სისხლის სამართლის პასუხისგებაში მისცა ქ. ქუთაისის ერთ-ერთი სამშენებლო ტრესტის პროფკავშირის თავმჯდომარე, რომელიც ამ თანამდებობაზე მუშაობდა საზოგადოებრივ საწყისებზე და არა შტატით. ასევე, კოსტრომის საოლქო სასამართლოს მიერ ვინოგრადოვა, რომელიც მუშაობდა საზოგადოებრივ საწყისებზე ფაბრიკის საყოფაცხოვრებო მომსახურების თავმჯდომარედ, ცნობილი იქნა დამნაშავედ რსფსრ სსკ 173 მუხლის მეორე ნაწილით (საქართველოს სსრ სსკ 189-ე მუხ. II ნაწ.). რსფსრ უმაღლესი სასამართლოს სისხლის სამართლის საქმეთა სასამართლო კოლეგიამ აღნიშნული განაჩენი უცვლელად დატოვა ძალაში [19].

სასამართლო პრაქტიკაში ასევე თანამდებობის პირებადაა მიჩნეული ვაზეთის კორესპონდენტები. მაგ., მოსკოვის კუიბიშევის რაიონის სახალხო სასამართლომ ქრთამის აღებისათვის რსფსრ სსკ 173-ე მუხლით (საქ. სსკ 189 მუხ.) პასუხისგებაში მისცა ერთ-ერთი ვაზეთის კორესპონდენტი, რომელმაც რედაქციაში შემოსული ჩ-ს საძრახისი საქციელის მამხილებელი ფელეტონის გამოუქვეყნებლობისათვის ქრთამის სახით აიღო 500 მანეთი. სახალხო სასამართლოს მიერ ი-სათვის წარდგენილი კვალიფიკაცია უმაღლესმა სასამართლომ სწორად ჩათვალა [20]. ასევე, საქ. სსრ უმაღლესი სასამართლოს მიერ ქრთამის აღების სუბიექტად ცნობილი იქნა ერთ-ერთი ვაზეთის კორესპონდენტები, რომლებმაც საეპქო დარგის მუშაკებს გამოსძალეს 3000 მანეთი.

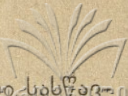
თანამდებობის დაკავება ან თანამდებობრივი მოვალეობის შესრულების დავალება, როგორც მართებულადაა მითითებული იურიდიულ ლიტერატურაში, საჭიროა ოფიციალურად იყოს გაფორმებული (ბრძანებით ან განკარგულებით). იმ შემთხვევაში, თუ პირი ფაქტიურად დანიშნულია თანამდებობაზე, მაგრამ კანონის გვერდის ავლით გაფორმებულია ტექნიკურ მუშაკად, ასეთი გაფორმება, როგორც ფაქტიური, ხელს ვერ შეუშლის მის თანამდებობის პირად ცნობას, თუკი მასზე დაკისრებული ფუნქციები ატარებენ ორგანიზაციულ-განმკარგულებელ ან ადმინისტრაციულ-სამეურნეო ხასიათს [21].

იურიდიულ ლიტერატურაში არსებობს აზრთა სხვაობა პედაგოგების, ექიმების, ადვოკატების, ექსპერტების და სხვა პირთა თანამდებობრივი დანაშაულის სუბიექტად აღიარების შესახებ. ასე მაგალითად, ვ. ი. სალავიოვი თანამდებობის პირად მიიჩნევს პედაგოგებს, მათ შორის დაწყებითი სკოლის მასწავლებლებსაც, რადგან, მისი აზრით, სასწავლო პედაგოგიური მუშაობისთვისაცაა დამახასიათებელი ზოგიერთი განმკარგულებელი ფუნქციები. მასწავლებელი ბავშვს აწვდის არა მარტო ცოდნას, არამედ მათი აღმზრდელიცაა და ხელმძღვანელიც [22]. ამ მოსაზრების საპირისპირო აზრს ანვითარებს ა. სვეტლოვი, რომლის აზრით უმაღლესი და საშუალო სპეციალური სასწავლებლების მასწავლებლები არავითარი ორგანიზაციული ფუნქციებით არ არიან აღჭურვილნი. მოსწავლეების, აბიტურიენტებისა და სტუდენტებისაგან გამოცდების მიღება და მათი

ცოდნის შეფასება არის მათი პროფესიონალური ფუნქციების განხორციელება და იგი არ შეიძლება ჩაითვალოს ორგანიზაციულ-საგანმკარგულებლო ხასიათის ფუნქციად. აქედან გამომდინარე, იგი თანამდებობის პირად მიიჩნევა მხოლოდ სკოლისა და უმაღლესი სასწავლებლების დირექტორებს, რექტორებს, ფაკულტეტის დეკანებს, მიმღები კომისიის თავმჯდომარეებსა და წევრებს [23]. ასეთივე აზრია გატარებული რსფსრ სისხლის სამართლის კოდექსის კომენტარებშიც [24]. ასევე, ბ. ვ. ზღრავეომისლოვი თანამდებობის პირებად მიიჩნევა მხოლოდ ისეთ პედაგოგებს, რომლებიც ასრულებენ თანამდებობრივ ფუნქციას, კერძოდ სასწავლო ნაწილისა და კათედრის გამგეებს, სახელმწიფო ან საკვალიფიკაციო კომისიის წევრებს და სხვ. [25].

აღნიშნული შეხედულება, ჩვენის აზრით, მოითხოვს დაზუსტებას. მართალია, საშუალო სკოლისა და უმაღლესი სასწავლებლების პედაგოგებს არა აქვთ ადმინისტრაციულ-საგანმკარგულებლო ხასიათის ფუნქცია და მათ მიერ მოსწავლის, აბიტურიენტის ან სტუდენტის ცოდნის შეფასება და საგამოცდო ნიშნის დაწერა არის მათი სამსახურებრივი და პროფესიონალური მოვალეობა. მაგრამ აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ პროფესიონალურ მოვალეობას არ სცილდება მიმღები კომისიის წევრის მიერ აბიტურიენტის ცოდნის შეფასება და მისთვის შესაფერისი ნიშნის დაწერაც, ამით არც იგი ასრულებს რაიმე ხასიათის ადმინისტრაციულ-საგანმკარგულებლო ხასიათის ფუნქციას. ასეთ ფუნქციას ასრულებს მხოლოდ რექტორი და შესაბამისი ფაკულტეტის დეკანი. აბიტურიენტის ცოდნის შეფასებაში დაწერილი „ობიექტური“ თუ „არაობიექტური“ ნიშანი ხელს უწყობს მხოლოდ შედეგის განხორციელებას—რექტორის ბრძანებას შესაბამის ფაკულტეტზე აბიტურიენტის ჩარიცხვის შესახებ. თუ ჩვენ მიმღები საგამოცდო კომისიის წევრს ამ კრიტერიუმით მივუდგებით, მაშინ დავინახავთ, რომ იგი ამ მხრივ არაფრით არ განსხვავდება სხვა საშუალო ან უმაღლესი სასწავლებლის მასწავლებლისაგან. განა საშუალო სკოლისა და უმაღლესი სასწავლებლის მასწავლებლის მიერ მოსწავლისა და სტუდენტის ცოდნის შეფასების—საგამოცდო ნიშნის გარეშე შეიძლება მოსწავლის კლასიდან კლასში ან სტუდენტის კურსიდან კურსზე გადაყვანა? ცხადია, არა. მათი კლასიდან კლასში ან კურსიდან კურსზე გადაყვანის ან თეორიული კურსის დამთავრების და სახელმწიფო გამოცდებზე დაშვების განკარგულებას საფუძვლად უდევს სწორედ მათი საგამოცდო ნიშნები. უფრო მეტიც, ამ საგამოცდო ნიშნების გარეშე შეუძლებელია ასეთი განკარგულების გაკეთება. ამიტომ არ შეიძლება მათი დიფერენციაცია. თუ მიმღები საგამოცდო კომისიის წევრს (რაც თეორიასა და პრაქტიკაში თითქმის დავას არ იწვევს) ვალიარებთ ქრთამის აღების და, მაშასადამე, თანამდებობრივი დანაშაულის სუბიექტად, მაშინ ასეთად უნდა ჩაითვალოს საშუალო სკოლის, უმაღლესი და საშუალო სპეციალური სასწავლებლების პედაგოგებიც, თუ მიმღები საგამოცდო კომისიის წევრი, რექტორი ან საშუალო სკოლის მასწავლებელი საგამოცდო ნიშნის ან ჩათვლის დაწერაში აიღებს ქრთამს ან ჩაიდენს სიყალბეს მან პასუხი უნდა აგოს,—როგორც თანამდებობის პირმა, თანამდებობრივი დანაშაულის შესაბამისი მუხლით. აქედან გამომდინარე, მართებულად მიგვაჩნია სასამართლო პრაქტიკა, როცა ასეთ პირებს თანამდებობრივი დანაშაულის სუბიექტებად აღიარებს. ასე მაგალითად, საქართველოს სსრ უმაღლესი სასამართლოს მიერ სისხლის სამართლის ჰასუხისგებაში იქნა მიცემული პოლიტექნიკური ინსტიტუტის ერთ-ერთი რექტორი საგამოცდო ნიშნის დაწერაში სტუდენტისაგან ქრთამად 100 მანეთის გამოძალვისათვის.

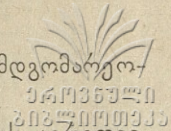

ამრიგად, საშუალო სკოლის, უმაღლესი და საშუალო სპეციალური სკოლების პედაგოგების პროფესიონალური საქმიანობა, ისევე როგორც მშენებლები და სახელმწიფო საგამოცდო კომისიის წევრისა წმინდა აღმზრდელობით ფუნქციასთან ერთად, უშუალოდ დაკავშირებულია ადმინისტრაციულ-ორგანიზაციული ხასიათის ფუნქციის განხორციელებასთან და მათ მიერ მოსწავლის, აბიტურიენტის ან სტუდენტის ცოდნის შეფასებაში ქრთამის აღება—გამოძალვის შემთხვევაში პასუხი უნდა აგონ როგორც თანამდებობის პირებმა ქრთამის აღების მუხლით. აქედან გამომდინარე, ჩვენ ვერ გავიზიარებთ ბ. ზდრაგომის-ლოვის აზრს, რომ პედაგოგები საკონტროლო დავალებათა გასწორების, ჩათვლებისა და გამოცდების დროს არაერთარ ორგანიზაციულ ფუნქციებს არ ასრულებენო [26].

იურიდიულ ლიტერატურასა და სასამართლო პრაქტიკაში გარკვეულ დავას იწვევს მოლარის, მზარეულის, მეზუფეტის, გამყიდველის, მძღოლის თანამდებობის პირებად აღიარების საკითხი. ასე მაგალითად, როგორც სვეტლოვი გადმოგვცემს, უკრაინის სასამართლო პრაქტიკაში თანამდებობის ბოროტად გამოყენებისათვის მსჯავრდადებულთა 20% შეადგენს ვაჭრობის დარგის რიგითი მუშაკები: გამყიდველები, მეზუფეტეები და სხვ. [27]. ასევე, ბ. ვოლჟენსკინის აზრით ქრთამის აღების სუბიექტი შეიძლება იყოს ვაჭრობის რიგითი გამყიდველი [28]. ასეთი შეხედულება და სასამართლო პრაქტიკა არასწორია. მაღაზიის რიგითი გამყიდველი, მოლარე, მძღოლი, მეზუფეტე და მზარეული აღჭურვილნი არ არიან თანამდებობის პირისათვის დამახასიათებელი უფლება-მოვალეობებით და მათი სამსახურებრივი საქმიანობა დაკავშირებული არაა ადმინისტრაციულ-სამეურნეო ხასიათის ფუნქციების შესრულებასთან. ხოლო რაც შეეხება ისეთ პირებს, რომლებსაც სავაჭრო დაწესებულებაში უკავიათ ხელმძღვანელი თანამდებობა, როგორცაა: მაღაზიის დირექტორი, გამგე, მისი მოადგილე, სექციონერი და სხვ. ისინი თანამდებობის პირებად ითვლებიან, რადგან მათ ევალებათ ადმინისტრაციულ-სამეურნეო ხასიათის ფუნქციების განხორციელებაც.

ზოგიერთი ავტორი თანამდებობის პირად მიიჩნევს აგრეთვე მოლარეს, მანქანის მძღოლს, რომელსაც დავალებული აქვს ექსპედიტორის ფუნქციები, უფრო მეტიც, ყველა მუშაკს, რომელსაც ამა თუ იმ ფორმით ევალებათ მატერიალურ ფასეულობათა განკარგვა, შენახვა, აღრიცხვა და მათზე კონტროლი [29].

მართალია, მძღოლი ექსპედიტორი, დარაჯი და მოლარე ასრულებენ ზოგიერთი სამეურნეო ხასიათის მოვალეობას (მაგალითად, სალაროდან ფულის გაცემა, სათანადო საბუთის არსებობისას დარაჯის მიერ საწყობიდან მატერიალური ღირებულების მქონე ნივთების გაშვება და სხვ.), მაგრამ ეს კიდევ არ გვაძლევს იმის საფუძველს, რომ ისინი თანამდებობის პირებად ვაღიაროთ. მაგალითად, მოლარე ფულად ოპერაციებს ატარებს როგორც რიგითი მუშაკი, რომელსაც ბუღალტრის მითითების გარეშე უფლება არა აქვს შეასრულოს რაიმე ფულადი ოპერაცია. ე. ი. მის მიერ შესრულებული სამეურნეო ხასიათის ფუნქცია ატარებს წმინდა ტექნიკურ ხასიათს და იგი გვევლინება როგორც ამ ოპერაციის უბრალო ტექნიკური შემსრულებელი. ასევე უნდა ითქვას მატერიალურ ფასეულობათა საწყობის მცველი დარაჯის მიმართ. ვფიქრობთ, კანონმდებელს სწორედ ეს გარემოება ჰქონდა მხედველობაში, როცა თანამდებობრივ დანაშაულთა თავიდან გამოიტანა და სოციალისტური ქონების დატაცების თავში მოათავსა მითვისება და გაფლანგვა იმ პირის მიერ, რომელსაც მინდობილი ჰქონდა ან მის გამგებლობაში იმყოფებოდა სოციალისტური საკუთრება ან ასეთი ქონე-

ბის გატაცება თანამდებობის პირის მიერ თავისი სამსახურებრივი მდგომარეობის გამოყენებით (სსკ 94-ე მუხ.).

იურიდიულ ლიტერატურაში გარკვეულ აზრთა სხვაობას იწვევს, აგრეთვე, მედიცინის მუშაკთა თანამდებობის პირად ცნობის საკითხი და იგი ჯერ კიდევ ერთნაირად არაა გადაწყვეტილი სასამართლო პრაქტიკაში.

ექიმი, რომელიც სამედიცინო დაწესებულებაში დაკავებული თანამდებობის მიხედვით (მთავარი ექიმი, მისი მოადგილე, განყოფილების გამგე და სხვ.) ასრულებს ორგანიზაციულ-საგანმკარგულებო ან ადმინისტრაციულ-სამეურნეო ხასიათის მოვალეობას, თანამდებობის პირია და ქრთამის აღების ან სხვა თანამდებობრივი დანაშაულის ჩადენის შემთხვევაში პასუხს აგებს თანამდებობრივი დანაშაულის შესაბამისი მუხლით. ხოლო რიგითი ექიმი, რომელიც თავის წმინდა პროფესიონალურ მოვალეობას ბოროტად იყენებს, არ შეიძლება იყოს თანამდებობრივი დანაშაულის სუბიექტი. მაგალითად, საავადმყოფოს რიგითი ექიმი-ქირურგი ოპერაციის კარგად დამთავრების შემდეგ თუ თავისი პაციენტი-საგან მადლობის ნიშნად, საჩუქრის ან „გასამრჯელოს“ სახით მიიღებს მატერიალურ გამორჩენას, იგი სხვა არა არის რა, თუ არა მორალურად დასავაგობი და გასაკიცხი ქმედობა. მაგრამ, იმ შემთხვევაში თუ ექიმი (სავადმყოფოს ან პოლიკლინიკის მთავარი ექიმი, მისი მოადგილე ან განყოფილების გამგე) თავის სამსახურებრივ და პროფესიონალურ უფლება-მოვალეობას იყენებს ბოროტად, მატერიალური გამორჩენის მიზნით პირს მოათავსებს სამკურნალო დაწესებულებაში ან ვასცემს სამუშაოდან განთავისუფლების ან სხვა რაიმე სახის საჭირო სამედიცინო ცნობას, პასუხი უნდა აგოს ქრთამის აღებისათვის (სსკ 189-ე მუხლით) როგორც თანამდებობის პირმა.

თანამდებობრივი დანაშაულის სუბიექტის საკითხის განხილვისას ბუნებრივად იზადება კითხვა: ადვოკატი ან ექსპერტი არის თუ არა თანამდებობის პირი და შეიძლება თუ არა მივიჩნიოთ ისინი თანამდებობრივი დანაშაულის სუბიექტად?

ადვოკატი თავისი პროფესიონალური მოვალეობით ანხორციელებს მარტოდენ წმინდა საჯარო-სამართლებრივი ახსნა-განმარტებითი ხასიათის ფუნქციას, რომელიც სასამართლოში გვევლინება როგორც ერთერთი მხარის ინტერესების დამცველი, რომლის დაცვით სიტყვას არა აქვს საქმეზე მტკიცებულებითი მნიშვნელობა. იგი აღჭურვილი არაა აღმასრულებელ-განმკარგულებელი, ორგანიზაციულ-სამეურნეო ან სხვა რაიმე სახის ადმინისტრაციული უფლებამოსილებით. ამიტომ, რიგითი ადვოკატი არ შეიძლება მივიჩნიოთ თანამდებობის პირად და, მაშასადამე, თანამდებობრივი დანაშაულის სუბიექტად.

ექსპერტის თანამდებობის პირად აღიარების საკითხი იურიდიულ ლიტერატურასა და სასამართლო პრაქტიკაში ჯერ კიდევ სადაოდაა მიჩნეული. უფრო მეტიც, სისხლის სამართლის კანონმდებლობა და თეორეტიკოს-კრიმინალისტთა უმრავლესობა ამ საკითხს უარყოფითად წყვეტენ. ასე მაგალითად, საქართველოს სსრ სსკ 197-ე მუხლით ექსპერტი გაიგივებულია მოწმესთან, დაზარალებულთან და თარჯიმანთან. ამ მუხლის თანახმად, თუ ექსპერტი წინასწარი შეცნობით (ანგარებით) მისცემს ცრუ დასკვნას, მან პასუხი უნდა აგოს მოწმის, დაზარალებულისა და თარჯიმანის თანაზომიერად, რაც, ჩვენი აზრით, არასწორია და იგი დაზუსტებას მოითხოვს.

ექსპერტის, როგორც თანამდებობრივი დანაშაულის, კერძოდ კი ქრთამის აღების სუბიექტად აღიარების საკითხის დაყენება საბჭოთა იურიდიულ ლიტე-

რატურაში ეკუთვნის პროფ. ნ. ღურმანოვს, რომელმაც ქრთამის აღების საკითხი ექტად მოწმე, სასამართლოს თარჯიმანი და თანამოწმეც აღიარა. მაგრამ იგი დაკმაყოფილდა საკითხის დაყენებით და არ მოგვცა მისი დასაბუთება [30].

ასევე, ზოგიერთი ავტორის აზრით, ექსპერტი, რომელსაც საექსპერტო დაწესებულებაში უკავია ექსპერტის ან უფროსი ექსპერტის სამტატო ერთეული, თანამდებობის პირია [31]. ამიტომ, თუ მატერიალური გამორჩენის მიზნით ექსპერტი ქრთამის მიმცემის ინტერესებისათვის მისცემს არასწორ დასკვნას, ან ობიექტური დასკვნის მიცემისათვის დაინტერესებული პირისაგან აიღებს ქრთამს, ამით იგი ბოროტად იყენებს თავის პროფესიონალურ და სამსახურებრივ მდგომარეობას, იღენს მექრთამეობას, ხელყოფს სახელმწიფო საექსპერტო დაწესებულების ავტორიტეტს და მან პასუხი უნდა აგოს ქრთამის აღების შესახებამისი მუხლით, როგორც თანამდებობის პირმა [32].

ექსპერტის თანამდებობის პირად აღიარების საკითხთან დაკავშირებით საჭიროა იგი განვიხილოთ პროცესუალური თვალსაზრისით, რადგან იგი არის პროცესუალური ფიგურა, რომელსაც კანონი ავალდებულებს მოცემულ საკითხზე მისცეს სწორი, ობიექტური დასკვნა. მას შემდეგ, რაც ექსპერტი მიიღებს გამოსაკვლევად გადმოგზავნილ მასალას, იგი დამოუკიდებლად წყვეტს საკითხს. მისი დასკვნა საექსპერტო დაწესებულების ხელმძღვანელის ხელმოწერით კი არ იგზავნება, არამედ ექსპერტის, როგორც დამოუკიდებელი პროცესუალური უფლება-მოვალეობებით აღჭურვილი თანამდებობის პირის ხელმოწერით.

ზემოაღნიშნული მოსაზრება უნდა გავრცელდეს არა მარტო საექსპერტო დაწესებულებაში მომუშავე ექსპერტზე, არამედ ისეთ პირზეც, რომელსაც, მართალია, საექსპერტო დაწესებულებაში არ უკავია ექსპერტის ან უფროსი ექსპერტის თანამდებობა და ექსპერტიზის ჩატარება მისი სამსახურებრივი მოვალეობა არაა, მაგრამ სასამართლოს, პროკურორის, გამოძიებლის ან მომკვლევე პირის მიერ გამოტანილი დადგენილებით—დაევალა ექსპერტიზის ჩატარება ან ექსპერტიზის ჩატარებაში მონაწილეობის მიღება (კომპლექსური ან კომისიონალური ექსპერტიზის დროს). ვფიქრობთ, ეს მოსაზრება არ ეწინააღმდეგება სისხლის სამართლის კოდექსის 185-ე მუხლში მოცემულ თანამდებობის პირის ცნებას, რადგან ამ მუხლის თანახმად თანამდებობის პირად ცნობისათვის მნიშვნელობა არა აქვს იმას, პირი ასეთ მოვალეობას ასრულებს მუდმივად, დროებით თუ ცალკეული დავალებების ძალით.

ამრიგად, ექსპერტი არის გარკვეული პროცესუალური უფლებამოვალეობებით აღჭურვილი თანამდებობის პირი და მან თანამდებობრივი დანაშაულის ჩადენის შემთხვევაში პასუხი უნდა აგოს თანამდებობრივი დანაშაულის შესახებამისი მუხლით.

აღნიშნულიდან გამომდინარე, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია შესწორდეს საქართველოს სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის 197-ე მუხლის რედაქცია იმ მიმართებით, რომ იქიდან ამოღებული იქნეს სიტყვა „ექსპერტი“.

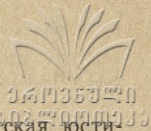
სისხლის სამართლისა და პროცესის კათედრა

ლიტერატურა

1. А. А. Жижиленко, Должностные (служебные) преступления. М., 1927; А. Я. Эстрин, Должностные преступления. М., 1928; Б. С. Утевский, Общее уче-

- ние о должностных преступлениях. М., 1948; В. Ф. Кириченко, Ответственность за должностные преступления по советскому уголовному праву. М., 1956; А. Я. Светлов, Борьба с должностными злоупотреблениями. Киев, 1970; М. Д. Лысов, Ответственность должностных лиц по советскому уголовному праву. Казань, 1972; Б. В. Здравомыслов, Должностные преступления. М., 1975 и др.
2. А. Трайнин, Должностные и хозяйственные преступления. М., 1938, стр. 17—18.
 3. ა. ა. ტიტიშვილი, დასახ. ნაშრომები, გვ. 52.
 4. Л. Берекашвили, О субъекте взяточничества. «Вопросы государства и права», Свердловск, 1963, стр. 88—89; Л. Мариупольский, М. Якубович. Квалификация взяточничества. «Социалистическая законность» 1963, стр. 39, № 5.
 5. ა. ა. ტიტიშვილი, დასახ. ნაშრომები, გვ. 52; ბ. უტევესკი, დასახ. ნაშრომები, გვ. 378.
 6. Н. Г. Филановский, Борьба с преступлениями по должности по советскому уголовному праву. Автореферат канд. дис. Л., 1953, стр. 9.
 7. В. С. Орлов, Субъект преступления. М., 1958, стр. 60.
 8. Советское административное право, учебник, М., 1962, стр. 142.
 9. Советское административное право, учебник, М., 1973, стр. 145.
 10. В. А. Власов, С. С. Суденикин, Советское административное право. М., 1959, стр. 110—111; Административное право, М., 1967, стр. 141.
 11. Г. П. Левченко, Внутриколхозный общественный контроль. «Правоведение», 1963, стр. 88, № 1.
 12. მ. დ. ლისოვი, დასახ. ნაშრომები, გვ. 17.
 13. Т. А. Святецкая, О понятии должностного лица в колхозе. «Правоведение», 1967, № 3, стр. 126.
 14. Ц. Я. Ямпольская, О должностном лице в советском государственном аппарате. Сборник «Вопросы советского государственного права, М., 1949, стр. 134; В. Ф. Кириченко, О субъекте должностных преступлений. «Советское государство и право». 1956, № 2, стр. 89; Н. П. Кучерявый, Ответственность за взяточничество, М., 1957, стр. 105; А. Б. Сахаров, Ответственность за должностные злоупотребления по советскому уголовному праву. М., 1956, стр. 79—81; ვ. ფ. კირიჩენკო, დასახ. ნაშრომები, გვ. 5, 23; ვ. ს. ორლოვი, დასახ. ნაშრომები, გვ. 142—145 და სხვ.
 15. В. М. Манохин, Советская государственная служба. М., 1966, стр. 124 და სხვ.
 16. А. А. Жижиленко, Должностные (служебные) преступления. М., 1927, стр. 5—6; М. Ривкин, Рабочий, служащий и должностное лицо. «Рабочий суд», Л., 1925, № 17—18, стр. 765; К. Вяткин, К понятию должностного лица. «Рабочий суд», 1925, № 23—24, стр. 987; А. Пионтковский, Советское уголовное право. М., 1928, стр. 207; ბ. ს. უტევესკი, დასახ. ნაშრომები, გვ. 384—394; ბ. ზდრავომისლოვი, დასახ. ნაშრომები, გვ. 29 და სხვ.
 17. А. Б. Сахаров, Ответственность за должностные злоупотребления по советскому уголовному праву. М., 1956, стр. 91.
 18. ა. სვეტლოვი, დასახ. ნაშრომები, გვ. 24.
 19. Бюллетень Верховного Суда РСФСР, 1968, № 1, стр. 10.
 20. «Социалистическая законность», 1963, № 5, стр. 39.
 21. Комментарий к уголовному кодексу РСФСР, М., 1971, стр. 369.
 22. В. И. Соловьев, Борьба с должностными злоупотреблениями, обманом государства и приписками. М., стр. 45—46.
 23. ა. სვეტლოვი, დასახ. ნაშრომები, გვ. 32.
 24. რედაქციის კომენტარები, გვ. 368—369.
 25. ბ. ვ. ზდრავომისლოვი, დასახ. ნაშრომები, გვ. 36.
 26. იქვე, გვ. 36.

27. სვეტიცხოვე, დასახ. ნაშრ., გვ. 33.
28. Б. Волженкин, Вопросы ответственности за взяточничество. «Советская юстиция». 1967, № 7, стр. 10.
29. ვ. ი. სოლოვიოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 43—44, 48; რსფსრ სსკ დასახ. კომენტარები. გვ. 369, 372.
30. Н. Д. Дурманов, Уголовная ответственность за взяточничество по действующему законодательству. «Проблемы социалистического права», 1937, стр. 24, 26.
31. А. И. Винберг, Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе. М., 1956, стр. 7; Комментарий УК РСФСР, М., 1963, стр. 396.
32. შ. ფაფიაშვილი, მექრთამეობის გამოძიება, თბილისი, 1972.

Ш. ПАПИАШВИЛИ

О СУБЪЕКТЕ ДОЛЖНОСТНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Резюме

Вопрос о субъекте должностных преступлений является одним из важнейших проблематических вопросов в советском уголовном праве.

УК союзных республик не одинаково определяют понятие должностного лица. Некоторые из них чрезмерно расширяют круг субъекта должностных преступлений. В связи с этим автор высказывает мнение, что до введения единого понятия должностного лица для всех отраслей советского права, необходимо четко определить понятие должностного лица в самом уголовном праве.

В ст. 186 УК Грузинской ССР дано общее понятие должностного лица и общие признаки субъекта должностных преступлений. Это означает, что для привлечения лица к уголовной ответственности за преступление предусмотренное в главе о должностных преступлениях, субъект должен удовлетворять требованиям вышеуказанной статьи. Исходя из этого, лицо, признающееся субъектом одного из конкретных видов преступлений, предусмотренного в главе должностных преступлений, может быть субъектом других должностных преступлений.

Автор считает неправильной формулировки ст. ст. 186, 187 и 191 УК Грузинской ССР (и соответствующих статей других союзных республик), согласно которым лицо может быть привлечено к уголовной ответственности за «злоупотребление властью или служебным положением» (ст. 186), за «превышение власти или служебных полномочий» (ст. 187), и за «служебный подлог» (ст. 191). Из такого текста закона выходит, что понятие должностного лица отождествлено со служебной должностью и что субъектом этих должностных преступлений является не только должностное лицо, но и все служащие. Такая трактовка закона, по мнению автора, неправильна и требует уточнения. Так как понятие служащие шире понятия должностного лица.

Автор предлагает изъять из вышеуказанных статей слово «служащие» и в соответствии с этим внести изменения толкования закона. В частности, статью 186 УК Груз. ССР назвать «Злоупотребление должностью»; ст. 187 УК Груз. ССР—«Превышение полномочий должностным лицом»; ст. 191 УК Груз. ССР — «Должностной подлог».

SH. PAPIASHVILI

ON THE SUBJECT OF MALFEASANCES

S u m m a r y

The question concerning the subject of the malfeasances is one of the most significant problematic questions in the Soviet criminal law.

The Criminal Codes of the Union republics give different conceptions of the official. Some of them enlarge the circle of the subject of the malfeasances. In connection with this the author expresses his opinion that before introducing a single conception of the official for all the spheres of the Soviet law it is necessary to determine precisely the conception of the official in the criminal law itself.

ალექსი მიხეილის ძის საეროზო ძეგლისდების ქართული თარგმანის წიგნიერთი საკითხი

ნაწილი კორძია-სამადაშვილი

ალექსი მიხეილის ძის საეროზო ძეგლისდება რუსული ფეოდალური სამართლის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ძეგლი, ნათარგმნია ქართულ ენაზე: „განჩინება ანუ კანონმდებლობა რუსეთის ხელმწიფის ალექსი მიხეილის ძის“-ა [1]

„განჩინების“ ქართულმა თარგმანმა, ბუნებრივია, მკვლევართა ყურადღება აღრევე მიიპყრო. ნ. თავდგირიძე, ა. გრძელიშვილი, ა. ხახანაშვილი და ბოლოს პ. როფ. ტ. რუხაძე თავის შრომებში ყურადღებას აქცევენ სამართლის ისტორიის ამ მნიშვნელოვან ფაქტს. მათ ნაშრომებში გამოთქმულია ვარაუდი თარგმანის დათარიღების და მთარგმნელის ვინაობის შესახებ.

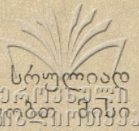
ძეგლის ქართული თარგმანის ხელნაწერის აღწერილობა მოცემული აქვთ რ. ორბელსა და ქ. შარაშიძეს [2].

ამჯერად ჩვენ მიზნად დავისახეთ თვით თარგმნილი ტექსტის შესწავლა, დადგენა იმისა, თუ რამდენად მისდევს მთარგმნელი დედანს, ხომ არ ახდენს იგი მის რედაქტირებას და თუ ახდენს, რა ხასიათისას; რუსული სამართლის რომელი ინსტიტუტების მსგავს ინსტიტუტებს პოულობს იგი ქართულ ნიადაგზე; რა შესატყვისებს ხმარობს მათი თარგმანის დროს; კონკრეტულად როგორ თარგმნის ამა თუ იმ ტერმინს, რამდენად სწორად ესმის ტექსტი და სხვ.

თარგმანის ტექსტის გულმოდგინედ შესწავლამ ხელი უნდა შეუწყოს გვიანფეოდალური ქართული სამართლის ისტორიის შესწავლას, შუქი უნდა მოჰფინოს რუსულ-ქართულ ურთიერთობის ისეთ მნიშვნელოვან სფეროს, როგორცაა სამართლის დარგი.

უცხოური სამართლის ძეგლების თარგმნას საქართველოში, როგორც ცნობილია, ხანგრძლივი ტრადიცია აქვს: ჯერ კიდევ სახელოვანმა ქართველმა მეცნიერმა ექვთიმე მთაწმინდელმა (955—1028 წწ) შეასრულა მსოფლიო ეკლესიის კანონმდებლობის ორი ძეგლის თარგმანი: „წესი და განგება და ჰყულის კანონის მეექვსისა კრებისა“ და „კანონი შეცოდებულთანი ნეტარის მამისა ჩვენისა იოვანეს მიერ კ-სტანტინებოლელ მთავარ ეპისკოპოსისა, რ-სა, მმარხველი ეწოდებოდა“. განსაკუთრებით ნაყოფიერია ამ მხრივ ვახტანგ VI მეფობის ხანა. მის დროს არის ნათარგმნი ისეთი რთული და დიდი მოცულობის ძეგლები, როგორცაა სამართალი მოსესი, სამართალი ბერძნული და სამართალი სომხური.

უცხოური სამართლის წიგნების ქართული თარგმანები სხვადასხვა ხასიათისა იყო. ასე მაგალითად: ექვთიმე მთაწმინდელი ტექსტს თავისუფლად ეკიდებოდა, სადაც საჭიროდ მიიჩნევდა, ტექსტში შეჰქონდა სხვადასხვა ხასიათის

ცვლილებები. VI მსოფლიო კრების დადგენილებას მან თავისი, ისეთი სრულიად ორიგინალური კომენტარები დაურთო, რომ დღეს ჩვენ ვლაპარაკობთ. მისი შრომის თეორიულ ხასიათზე და მის დამოუკიდებელ მოძღვრებაზე ბრალის ფორმებისა და საერთოდ დანაშაულის შესახებ. ვახტანგ VI სამართლის წიგნში შესული „სამართალი ბერძნული“, თავისუფალ ხასიათს ატარებს, თარგმანის პროცესში მთარგმნელი არ არის შეზღუდული: როცა სჭირდება, უმატებს, ავრცელებს; ხოლო როცა საჭიროდ თვლის, ამოკლებს და, რაც მთავარია, უფრო ხშირად თარგმნის არა სიტყვა-სიტყვით, არამედ წაიკითხავს მუხლს, გაიაზრებს და მერე წერს. ასევე თავისებურია სამართლის სომხურისა და ებრაულის ქართული თარგმანები.

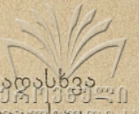
შესრულებული თარგმანები სხვადასხვა მიზანსაც ემსახურებოდნენ. საეკლესიო სამართლის ძეგლები, რომელთა თარგმანი ექვთიმე მთაწმიდელმა შეასრულა, მთელ საქრისტიანო სამყაროში მოქმედ სამართლის ძეგლებად ითვლებოდა. ამ ძეგლების თარგმანს სხვადასხვა მართლმადიდებელ ქვეყნებში ვხვდავთ. ამიტომ საქართველოშიც მათ უადრესი მნიშვნელობა ენიჭებოდათ და მათი თარგმანი სავალდებულოც იყო. სამართალი მოსესი, ბერძნული და სომხური სრულიად სხვა მიზნით იყო ნათარგმნი და საკითხი იმის შესახებ, თუ რა გავლენა მოახდინეს მათ ქართული სამართლის ინსტიტუტების განვითარებაზე, რამდენად ღრმად ეს გავლენა, კონკრეტულად რაში გამოიხატება იგი, გამოიყენებოდა თუ არა ვახტანგის კრებულის ეს ნაწილები სასამართლო-პრაქტიკაში და ა. შ., დღესაც დავას იწვევს მეცნიერთა შორის და შემდგომ შესწავლას საჭიროებს. ყოველ შემთხვევაში ჩვენ სახელოვან მეფეს არც ძალა და არც ენერჯია არ დაუზოგავს უცხოური სამართლის მის დროს ავტორიტეტული ძეგლების თარგმანისათვის და აუცილებლად მიუჩნევია მათი სამართლის კრებულში შეტანა საკუთარ სამართლის წიგნთან ერთად.

კიდევ უფრო საჭიროდ უნდა მიეჩნიათ ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფო მესვეურებს რუსული სამართლის ძეგლების შესწავლა და თარგმნა, მათი გაცნობა ქართული საზოგადოების ფართო წრეებისათვის. ამის განხორციელების საჭიროებას კარნახობდა ერთი მხრივ რუსეთის სახელმწიფოს ფართო საერთაშორისო ასპარეზზე გამოსვლა, მისი ავტორიტეტის ზრდა, რუსეთის სამართლის ძეგლებისადმი გავრდილი ყურადღება დასავლეთ ევროპის მეცნიერების მიერ. მეორე მხრივ კი, საქართველოს ხანგრძლივი ურთიერთობა რუსეთთან, რომლის განმტკიცებას საქართველოს მესვეური ყოველთვის ესწრაფებოდნენ. ამის შედეგია რუსული სამართლის ინსტიტუტების დანერგვა ქართულ ნიადაგზე. რუსული სამართლის ძეგლებისადმი ინტერესი, რომელიც ესოდენ ნათლად მათ თარგმანში ვლინდება, არ არის ერთეული, შემთხვევითი მოვლენა. საქართველოში ქართულ ენაზე თარგმნილია არა მხოლოდ ალექსი მიხეილის ძის საერობო ძეგლისდებ, არამედ ეკატერინე II „ნაკაზი ანუ მცნება“ და სხვა ძეგლები.

ერთი, მცირემოცულობის სტატიის ფარგლებში შეუძლებელია განხილული იქნას ალექსი მიხეილის ძის ძეგლისდებამი ასახული და რეგლამენტირებული სამართლის თითქმის ყველა დარგის ცნებებისა და ინსტიტუტების აღმნიშვნელი ტერმინების ქართული თარგმანი.

ამიტომ ამჯერად შევჩერდებით მხოლოდ საზოგადოებრივ და სახელმწიფო წყობილების ზოგიერთ ინსტიტუტების ქართულ თარგმანზე.

ალექსი მიხეილის ძის საერობო ძეგლისდების ქართული ტექსტის ანალიზი მოწმობს, რომ იმდროინდელ საქართველოში კარგად იცოდნენ რუსული საზო-

გადობრივი და სახელმწიფო წყობილების, სამართლის დარგების სხვადასხვა ცნებები. სამართლის ამ სფეროში თარგმანი ტექნიკური თვალსაზრისით მაოდ მაღალ დონეს ამჟღავნებს.

ალექსი მიხეილის ძის ძეგლისდებამი უხვად გვხვდება იმდროინდელი საზოგადოებრივი წყობილების ამსახველი მუხლები, დადგენილებები, რომლებიც **ნათელყოფენ ამა თუ იმ საზოგადოებრივი ფენის უფლებრივ მდგომარეობას.**

XVII საუკუნის რუსეთის მოსახლეობა დაყოფილი იყო მრავალ კატეგორიად — „ჩინებად“. ამ ტერმინის შესატყვისად მთარგმნელმა „წესი“ მიიჩნია, ხოლო „ჩინის“ მქონე პირს „მოწესეს“ უწოდებს. მოსახლეობის სხვადასხვა ფენების ჩამოთვლის დროს უაღრესად ხშირად გვხვდება გამოთქმა: „**всѣх чинов люди**“ — „ყოველ მოწესე კაცნი“ — ქართულ თარგმანში; „**иных чинов дворовых его людей**“ (პატრიარქისა — თ. XIX. მუხ. 1) — „სხვანი მოწესენი მისის სასახლის კაცები“; „**и тем людям быть по прежнему в своих чинах**“ (მეთოფეთ — თ. XIX, მუხ. 4) — „ის კაცები პირვანდებულეზ დააყენებენ თავის წესზედ“.

ფეოდალთა კლასის აღმნიშვნელი ტერმინი იყო „**придворный чин**“.

„დუმის“ — სათათბიროს „ჩინები“ ფეოდალთა კლასის ყველაზე მაღალ ფენებად ითვლებოდა. მათ შორის დიდგვაროვნებს ეს წოდება მემკვიდრეობით მიენიჭებოდა ხოლმე, ხოლო სხვები — დამსახურებითა და ხანგრძლივი სამსახურით იღებდნენ მას. ამ მაღალ წოდებას მიეკუთვნებოდნენ: 1) „დუმნიე ბოიარი“; 2) „ოკოლნიჩები“, 3) „დუმნი დვორიანინი“, 4) „დუმნი დიაკ“.

დანარჩენი სასახლის ჩინები იყვნენ „სტოლნიკები“, „ჩაშნიკები“, „სპალნიკები“, „სტრიაპჩები“ და სხვანი.

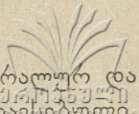
ფეოდალთა კლასის დანარჩენ ჯგუფს შეადგენდნენ „სლუჯილე ლუდი“, მათ მიეკუთვნებოდნენ „დვორიანები“, „დეტი ბორიარსკიე“, „სტრელცი“, „პუშკარი“, და ა. შ. თავის მხრივ „მოსკოვსკიე დვორიანე“ იყოფოდნენ სხვადასხვა ქვეჯგუფებად და სხვა.

ამგვარ მოვლენას საქართველოს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ადგილი არ ჰქონდა და, ბუნებრივია, არც მისი შესაბამისი ქართული ტერმინი არსებობდა. ამიტომ, სრულიად გამართლებულად, მთარგმნელმა ეს ტერმინები უცვლელად შეიტანა თარგმანის ტექსტში: ასე მაგალითად: „ოკოლნიჩი“ (იხ. თავი XVI. მუხ. მუხ. 1, 39, 43, 46, 49; თავი XXV. მუხ. 7). „დუმნის დიაკი“ (იხ. თავი XVI, მუხ. 1, თავი XVIII, მუხ. მუხ. 16, 56). „სტრაფჩი“ (იხ. თავი XVII. მუხ. მუხ. 2, 19, 29, 26, 42, 45; თავი XXV. მუხ. № 7. თავი XVI, მუხ. მუხ. 1, 39, 43, 62, 63, 65) და სხვა.

ზოგიერთი ტერმინი თარგმნილია და მის შესატყვისად გამოჩნულია ქართული ტერმინი. მაგალითად:

„ბოიარინ“ — „დარბაისელი“ (იხ. თავი VII. მუხ. 1, 10, 11, 12, 13), აქედან „დეტი ბორიარსკიე“ — „დარბაისელთა შვილები“ (იხ. თავი VII, მუხ. 18; თავი IX, მუხ. მუხ. 1, 2, 47; თავი X. მუხ. მუხ. 30, 83, 91, 93, 95 და სხვა მრავალი თავები და მუხლები). „დვორიანე“ — „აზნაური“ (იხ. თავი IX, მუხ. მუხ. 1, 2, 4, 7; თავი X. მუხ. მუხ. 30, 83, 93, 124 და სხვ. მუხლები და თავები). „დეტი დვორიანსკიე“ — „აზნაურთა შვილები“ და სხვ.

თავისებურ სურათს გვაძლევს მე-17 საუკუნის რუსეთის ქალაქის საზოგადოებრივი წყობილება. ამ დროს მკვეთრად განასხვავებენ „გოროდს“, როგორც სიმაგრეს და „პოსადს“, როგორც სავაჭრო-სამარეწველო დასახლებას.

„პოსადები“ ყველა „გოროდს“ არ ჰქონდა, ისინი უმთავრესად ცენტრალურ და ნაწილობრივ ქვეყნის ჩრდილოეთით მდებარე ოლქებში იყვნენ მოთავსებული. „პოსადის“ მოსახლეობა — „პოსადსკიე ლუდი“ გარკვეულ სოციალურ ფენას წარმოადგენდნენ: ისინი ცხოვრობდნენ სახელმწიფო მიწაზე და მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებული ვაჭრობასა და მრეწველობასთან, იხდიდნენ გადასახადებს სახელმწიფო სასარგებლოდ.

მოსახლეობის ამ თავისებურ კატეგორიას ქართულ თარგმანში ეწოდება „ვაჭარი კაცი“ (იხ. თავი XIX. მუხ. მუხ. 1, 22.) ეს ტერმინი ამ სოციალური ფენის ხასიათს საკმაოდ ზუსტად აღმოგვცემს.

ქალაქის მოსახლეობის ზედა ფენას შეადგენდნენ ე. წ. „გოსტები“, „ლუდი გოსტინოი სოტნი“ და „ლუდი სუკონოი სოტნი“.

„გოსტი“ ქართულად ნათარგმნია, როგორც „დიდი ვაჭარი“ (იხ. თავი I. მუხ. მუხ. 30, 89, 91, 94, 124, 158; თავი XIII, მუხ. 1) და ა. შ.

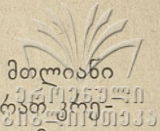
წინა პერიოდში „გოსტად“ იწოდებოდა საერთოდ ვაჭარი პროფესიონალი, ანლა კი მხოლოდ მსხვილი, განსაკუთრებულად პრივილეგიური ვაჭრები. საკმარისია გავიხსენოთ, რომ 1649 წლისათვის რუსეთში ასეთი სულ 13 კაცი ირიცხებოდა. ეს „დიდი ვაჭრები“ მსხვილი კაპიტალის წარმომადგენლები იყვნენ, ეწეოდნენ სახაზინო შინაგან და საგარეო ვაჭრობას მონოპოლიზირებული საქონლით, კრფდნენ მეფისათვის იასაკს და სხვ. ამასთან ერთად ისინი დამოუკიდებელ ვაჭრობასაც აწარმოებდნენ და მჭიდროდ უკავშირდებოდნენ მრეწველობას.

„გოსტინაია სტონას“ შესატყვისად ქართულ თარგმანში იხმარება „მართალი ვაჭარი“ (იხ. თავი X. მუხ. მუხ. 8, 9, 37, 38; თავი XVII, მუხ. 45). „სუკონაია სოტნა“ თარგმნილია, როგორც „წვრილი ვაჭარი“ (იხ. თავი X, მუხ. მუხ. 31, 92, 94, 124, 159).

ეს სავაჭრო-სამრეწველო ზედა ფენა განსხვავდება ერთმანეთისაგან კაპიტალის სიდიდით და პრივილეგიების მოცულობით, რაც ძალიან კარგად ესმის მთარგმნელს. ეს ნათლად ჩანს მის მიერ მოძებნილი, რუსული ტერმინების ქართულ შესატყვისებში.

ალექსი მიხეილის ძის ძეგლისდების მიღების დროს გლეხთა კატეგორიები ნაირფეროვანია. ზოგიერთი მათგანი ძეგლშიც არის ასახული. ასეთია, მაგალითად: „ბობილი“, რომლის ქართულ შესატყვისად იხმარება „ბოგანო“ (იხ. თავი XIII, მუხ. I; თავი XI, მუხ. მუხ. 124, 162; თავი XI. მუხ. 1-6, 8-12, 15, 17, 18, 20-24, 39, 32). ეს გლეხთა საკმაო მრავალრიცხოვანი ფენაა. XVII საუკუნეში ბოგანოთა რიცხვი სულ უფრო და უფრო იზრდება. მათ მცირე მიწის ნაკვეთები, ან მხოლოდ საკარმიდამო მიწები ჰქონდათ. ხშირად სრულიად უმიწაწყლონი იყვნენ. მათ ნება ჰქონდათ მხოლოდ მსუბუქი ღალა გადაეხადათ. ზოგიერთი მათგანი ხელოსნობასა და ვაჭრობას მისდევდა. დროთა ვითარებაში რუსული ბოგანო გლეხის მდგომარეობა უარესდება: იზღუდება მათი ფეოდალისაგან თავისუფალი წასვლის უფლება და ა. შ.

„კაბალნიე ლუდი“, რომლებიც რუსეთის გლეხობის საკმაოდ მრავალრიცხოვან ნაწილს წარმოადგენდნენ, თარგმნილია როგორც „სიმაგრის მსახურები“ (იხ. თავი X. მუხ. მუხ. 1, 12) და „სიმაგრის წიგნით აყვანილი კაცები“ (იხ. თავი XIV. მუხ. მუხ. 1, 2, 5, 37, 38). „კაბალა“ ებრაულიდან ნასესხები სიტყვაა და იხმარებოდა სესხის ხელწერილის, „სესხის წიგნის“ აღსანიშნავად. ეს „სიმაგრის მსახურები“ თავდაპირველად თავისუფალი ადამიანები იყვნენ.

ნენ, რომლებიც იღებდნენ რა სესხს, კისრულობდნენ ვალდებულებას მთლიანი ვალის ან მხოლოდ მისი პროცენტის ხარჯში გარკვეული ვადით ემსახურათ კრედიტორის სასარგებლოდ. XVI საუკუნის ბოლოს ისინი თავის უფლებრივი მდგომარეობით ხოლოპებს დაუახლოვდნენ. მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ „სიმაგრის წიგნით აყვანილი კაცები“ — პატრონის სიკვდილის შემდეგ — მისი მემკვიდრეობის საკუთრებაში არ გადადიოდნენ, არ შეიძლებოდა მათი გაყიდვა, დაგირავება და ა. შ.

ალექსი მიხეილის ძის ძეგლისდება საქმაოდ დიდ ყურადღებას აქცევს ე. წ. „ზაკლადჩიკებს“. თავისთავად „ზაკლადჩიკობა“ ეს იყო კრედიტორის კარზე, მიწაზე მუშაობა აღებული სესხის გადახდის მიზნით. XVII საუკუნეში მომრავლდა იმ პირთა რიცხვი, რომლებიც გაურბოდნენ სახელმწიფო ბეგარას, ძველ ბატონებს და ეკედლებოდნენ ძლიერსა და გავლენიან საერო თუ სასულიერო ფეოდალებს და მათ „ზაკლადჩიკებად“ ირიცხებოდნენ. ალექსი მიხეილის ძის მთავრობა ებრძოდა ამ მოვლენას და მოითხოვდა ამ პირების ძველ ადგილებზე დაბრუნებას და მათზე დაკისრებული ბეგარის გადახდას. „Живут в закладчиках“ — ქართულად ნათარგმნია, როგორც „ესახლონ ვირაოდ“ (იხ. თ. XIX, მუხ. 3), „ზაკლადჩიკებს“ კი „გგრაოს“ უწოდებს (იხ. თ. XIX, მუხ. 13).

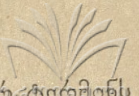
ექსპლოატირებული მოსახლეობის კატეგორიების რიცხვში „ხოლოპიც“ შედის. „ხოლოპებს“ არ გააჩნიათ კანონით დაცული საკუთრება, ისინი არ მსახურობდნენ და არ იხდიდნენ ბეგარას სახელმწიფოს სასარგებლოდ. ისინი შეადგენდნენ ცალკე ფეოდალთა საკუთრებას და სხვადასხვა ჯგუფებად იყოფოდნენ: პროფ. ვ. ო. კლიუჩევსკის სიტყვები რომ გამოვიყენოთ: „უფლება სრულ ხოლოპზე მემკვიდრეობითია, მონობა სრული ხოლოპის შთამომავლობითია“. დროთა ვითარებაში არათავისუფალი შრომა ხმარებიდან გამოდის და XVII საუკუნის „ხოლოპი“-ს უფლებრივი მდგომარეობა ყმაგლეხის მდგომარეობას უახლოვდება, რაც ნათლად ჩანს ალექსი მიხეილის ძის ძეგლისდებაში, და აისახა ამ ტერმინის ქართულ თარგმანში: „ხოლოპის“ ქართულ შესატყვისად ძეგლის ტექსტში იხმარება „ყმა“ (იხ. თავი X, მუხ. მუხ. 92, 174; თავი XI. მუხ. 13, 16 და სხვ. თ. XX. მუხ. მუხ. 5, 7 და ა. შ.).

სახელმწიფო წყობილების ცალკეულ ინსტიტუტების აღმნიშვნელი ტერმინების ქართული თარგმანი გვიჩვენებს, რომ იმდროინდელ საქართველოში კარგად ესმოდათ ამ ინსტიტუტების შინაარსი. საილუსტრაციოდ ჩვენ მხოლოდ ზოგიერთ მათგანზე შევჩერდებით.

სახელმწიფო მმართველობის ორგანოებიდან ალექსი მიხეილის ძის ძეგლისდებაში ხშირად იხსენიება „პრიკაზები“ და მათი ნაირსახეობანი: „პრიკაზ ბოლოვო დვორა“, „პეჩატნი პრიკაზ“ და სხვ.

პრიკაზები წარმოიშვა რუსეთის ცენტრალიზებული სახელმწიფოს ჩამოყალიბების პერიოდში ადრე არსებული სახალხო-ვოტჩინური მმართველობის სისტემის ნაცვლად. 1497 წლის სამართლის წიგნი ახსენებს „პრიკაზებს“ ცენტრალური მმართველობის ორგანოებს, რომლებიც განაგებდნენ მმართველობის ცალკეულ დარგებს. სრული განვითარება პრიკაზების სისტემამ მე-17 საუკუნეში ჰპოვა. პრიკაზების ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანი და თავისებურება ის იყო, რომ ეს ორგანოები ერთდროულად ადმინისტრაციულსა და სასამართლო ფუნქციებს ასრულებდნენ. პრიკაზების სათავეში მდგომ პირებს ხშირად „სულდას“ უწოდებდნენ.

ალექსი მიხეილის ძის ძეგლისდების მთარგმნელს კარგად ესმის პრიკაზე-

ბის ეს ბუნება და რუსეთის სახელმწიფო სამართლის ამ სპეციფიკურ ტენდენსთა რგმნის, როგორც „სამსჯავროს“ (იხ. თავი X, მუხ. მუხ. 2, 4; 11, 13; 20-25, 106, 108, 114 და სხვ. მრავალი, თავი XII, მუხ. მუხ. 1, 3, თავი XIII. მუხ. 2 და სხვ.). ამიტომ შესაბამისად ქართულ ტექსტში მითითებულია: „დიდი სასახლის სამსჯავრო“ (იხ. თავი XII, მუხ. I, თავი XVIII, მუხ. 28, 54). „საელჩო სამსჯავრო“ (იხ. თავი VIII, მუხ. 1, თავი XVIII, მუხ. 55). „სიმბირის სამსჯავრო“ — (იხ. თავი XVIII, მუხ. 68). „ზემსკი სამსჯავრო“ — (იხ. თავი XVI. მუხ 67) „საბეჭდავის სამსჯავრო“ — (იხ. თავი XVIII. მუხ. მუხ. 3, 15, 18, 24, 30, 47, 54 და სხვ.). „მამულის სამსჯავრო“ — (იხ. თავი XI, მუხ. მუხ. 1, 2, 6, 20, 24; თავი XVI, მუხ. მუხ. 2, 6, 12 და სხვ.). „მეთოფეთა სამსჯავრო“ (იხ. თავი XXIII, მუხ. მუხ. 1, 2; თავი XXV, მუხ. 10). „ახალი სამსჯავრო“ — „ნოვაია ჩეტვერტ“ — ის ახლად ჩამოყალიბებული პრიკაზი, რომელსაც ევალებოდა მაგარი სასმელების დამზადებისა და გაყიდვის სახელმწიფო მონოპოლიის დამრღვევთა წინააღმდეგ ბრძოლა: „მსახურთ სამსჯავრო“ — „პრიკაზ ხოლოპი“ (იხ. თ. XII. მუხ. მუხ. 2, 7, 8 და სხვ.). „პრიკაზი“ განაგებდა გლეხთა სხვადასხვა კატეგორიების საქმეებსა და სხვ.

XVII საუკუნის რუსეთში ხდება გარკვეული ცვლილებები ადგილობრივი მმართველობის დარგში. ალექსი მიხეილის ძის მეფობაში ადგილებზე საყოველთაოდ შემოღებული იყო „ვოევოდები“. თავდაპირველად, XVI საუკუნეში, „ვოევოდები“ ინიშნებოდნენ მხოლოდ განაპირა რაიონებში, სადაც საჭირო იყო ძლიერი სამხედრო ხელისუფლება. არეულობის დროს ცენტრალური ოლქებიც ადვილად შეიძლება გამხდარიყო მტრის თავდასხმის ობიექტი და ამიტომ აქაც გაჩნდა ეს „ვოევოდები“, ხოლო მეფე მიხეილის დროს „ვოევოდობა“ საყოველთაოდ იყო შემოღებული. „ვოევოდების“ ხელში თავმოყრილი იყო მთელი უზუდის ყველა საქმეები გარდა სასულიეროსი—იგი მეფის ნაცვალი იყო. ქართულ თარგმანში „ვოევოდა“, სავსებით სამართლიანად, თარგმნილია როგორც „ერისთავი“ (იხ. თავი X, მუხ. მუხ. 141, 149 და სხვ.); „ვოევოდა ვ. გოროდახ“ — „ქალაქის ერისთავი“ (იხ. თავი II. მუხ. 18).

სახელმწიფოსა და სამართლის
ისტორიის კათედრა

ლიტერატურა

1. წერა-კითხვის ფონდის ხელნაწერი № 3614; საისტორიო ფონდი № 276; ლენინგრადის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ხელნაწერი № 51, გვ. 108.
2. Р. Орбели. Грузинские рукописи Института востоковедения, вып. I, изд. АН СССР, М. Л. 1956 г. საქ. მუზეუმის საისტორიო ფონდის ხელნაწერთა აღწერილობა, ქრ. შარაშიძის მიერ შედგენილი, ტ. III, თბილისი, 1948 წ.

Н. КОРДЗАЯ-САМАДАШВИЛИ

К ВОПРОСУ О ГРУЗИНСКОМ ПЕРЕВОДЕ СОБОРНОГО УЛОЖЕНИЯ ЦАРЯ АЛЕКСЕЯ МИХАЙЛОВИЧА

Резюме

Переводы Соборного Уложения царя Алексея Михайловича и Наказа Екатерины II на грузинский язык являются свидетельством того, насколько большой интерес проявляли к источникам русского права в

Грузии. Их исследование должно способствовать изучению позднейшего дальнего грузинского права.

Перевод Соборного Уложения, как показал произведенный нами анализ грузинского текста, является дословным: без пропусков и сокращений.

В настоящей статье исследуется терминология Уложения в области общественного и государственного строя. Грузинские переводы показали, насколько хорошо автор был знаком с своеобразными институтами русского права. В некоторых случаях переводчик использует соответствующие грузинские термины, в тех же случаях, когда он их не находит, пользуется русскими терминами, не переводя их, или переводит по содержанию, а не буквально.

N. KORDSAJA-SAMADASCHWILI

ZUR FRAGE DER GEORGISCHEN ÜBERSETZUNG DES GESETZBUCHES KÖNIGS
ALEXEI MICHAÏLOWITSCH

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Übersetzung des Gesetzbuches des Königs Alexei Michailowitsch und der Anweisung Ekaterine II ins Georgische zeugen deutlich von diesem großen Ansehen, welches die Quelle des russischen Rechtes in Georgien gefunden hatte. Die Forschung muß zur Erlernung des georgischen Rechtes der Epoche des Spätfeodalismus und zu solcher wichtigen Sphäre der russisch-georgischen Verhältnisse, wie Rechtsverhältnis, beitragen.

Die Übersetzung des Gesetzbuches, wie von uns ausgeführte Analyse des georgischen Textes gezeigt hat, ist wörtlich: Ohne Auslassen und Verkürzung. In gegebenem Artikel ist die Terminologie des Gesetzbuches auf dem Gebiet der gesellschaftlichen und staatlichen Ordnung erforscht. Die georgische Übersetzung hat gezeigt, wie gut der Verfasser das eigenartige Institut des russischen Rechtes kannte. Manchmal verwertet der Übersetzer entsprechende georgische Terminologie und diesmal, wenn er in georgischer Wirklichkeit kein ähnliches Institut finden kann, gebraucht er russische Terminologie, ohne sie zu übersetzen, oder übersetzt, aber nicht buchstäblich, sondern nach dem Inhalt.

К ВОПРОСУ О ВОЗНИКНОВЕНИИ И РАЗВИТИИ ТАЙНОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО СЫСКА В РОССИИ В XVII—XVIII ВВ.

М. КОБАХИДЗЕ

Органы тайного политического сыска в России зарождались и оформлялись в процессе становления и укрепления самодержавного строя. Создание и активная деятельность этих органов способствовали дальнейшему расширению личной власти монарха, бравшего под свой непосредственный контроль расследование и пресечение особо опасных для самодержавия государственных преступлений.

Исторические корни тайной политической полиции в России можно проследить, начиная со второй половины XVII века.

Соборное Уложение 1649 года, закрепив существенные изменения в социально-экономическом строе России, отразило значительно возросшую власть монарха. В Уложении впервые особо выделялись жестоко каравшиеся государственные преступления (гл. II—III), направленные против царской власти, а также жизни, здоровья и чести царя и его близких. Смертной казнью наказывался даже голый умысел против жизни и здоровья монарха, заговоры с целью захвата власти, сношения с неприятелем в период военных действий, бунт и измена.

О возрастании личной власти царя свидетельствовало также появление «именных» царских указов. Первоначально эти указы издавались по второстепенным делам, важнейшие же вопросы управления, касавшиеся основ феодального землевладения, финансовой политики и пр., по-прежнему решались царем совместно с Боярской Думой. Однако сам факт появления «именных» указов свидетельствовал об укреплении самодержавия. В дальнейшем, как известно, «именные» указы становятся основной формой законодательства в России. Наконец, весьма характерным являлось стремление царя подчинить своему непосредственному личному контролю органы центрального управления — приказы. К концу 60-х годов XVII века начальники важнейших приказов еженедельно являлись к царю с докладом о ходе дел.

В конце 1654 — начале 1655 гг. царь Алексей Михайлович создал особое учреждение — Приказ Великого Государя тайных дел, посредством которого решал множество вопросов различной важности, минуя Боярскую Думу, с тем, «чтобы его царская мысль и дела исполнялись все по его хотению, а бояре б и думные люди о том ни о чем не ведали» [3].

Первоначально при царе образовался особый штат подьячих, что вроде его личной канцелярии и одновременно — отделения Приказа Большого дворца (ведавшего всеми нуждами царского двора и управлявшего царскими землями). Постепенно это учреждение становилось центром, куда со всей страны стекались прошения, жалобы и доносы, авторы которых искали особого, лично царского внимания к

себе и своим нуждам, минуя соответствующие центральные государственные органы (Боярскую Думу, приказы и др.).

Во главе приказа стоял тайный дьяк (или дьяк тайных дел), занимавший, как личность особо приближенная к царю, высокое положение при царском дворе. В его распоряжении находились подьячие (первоначально 6—7 чел., позднее — до 15). Каждый подьячий ведал определенной частью дел и, кроме того, выполнял различные поручения царя, порой очень ответственные. Царь осуществлял постоянный контроль и наблюдение за всей деятельностью приказа: просматривал, внося свои поправки и дополнения, решения дьяков и подьячих; давал устные распоряжения; особо важные дела разбирал и решал сам; писал указы (особенно по военным и дипломатическим делам). Дьяк и подьячие регулярно, обычно в письменном виде, отчитывались перед царем.

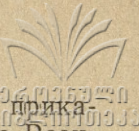
Дела начинались либо по инициативе царя, либо по жалобе, челобитью (прошению), доносу, либо, наконец, по донесению («отписке») воевод и других должностных лиц с мест. Круг дел приказа был весьма обширен, хотя недостаточно точно определен. Не было еще разграничения компетенции между Тайным и другими приказами (Посольским, Челобитенным, Большого дворца и пр.) и прохождение дела по тому или иному приказу зависело от царя. Тайный приказ ведал личной перепиской царя; управлением некоторыми его имениями и промышленными заведениями; государственными внешнеторговыми операциями, розыском медной и серебряной руды; управлением полками «иноземского» строя, царской благотворительностью; личной кассой царя и некоторыми другими делами [2].

Как видим, значительная часть дел Тайного приказа носила характер дворцово-вотчинного управления. Вместе с тем, одной из основных его функций являлся контроль за деятельностью приказов и должностных лиц как в центре, так и на местах. О злоупотреблениях в управленческом аппарате обычно узнавали из «отписок» в приказ воевод, духовенства, из тайных донесений особо доверенных лиц, челобитных и пр. По указу царя приказ начинал следствие по делу — «сыск». На места посылались специально назначенные приказом или лично царем, обычно из влиятельных лиц, следователи («сыщики»), имевшие конкретные инструкции. В особо важных случаях царь лично участвовал в расследовании. После того, как был собран нужный следственный материал, царь либо сам выносил решение, либо поручал сделать это Тайному (или какому-либо другому) приказу.

Приказ Тайных дел рассматривал также и политические дела различной государственной важности. Однако эти дела не выделялись в его основную функцию, т. к. Тайный приказ еще не сложился в специальное следственно-розыскное учреждение по политическим делам. Они рассматривались им наряду со множеством других дел. При Алексее Михайловиче Тайный приказ не имел еще даже своего застенка, обвиняемых пытали в Стрелецком приказе.

Вместе с тем, именно Тайный приказ, на наш взгляд, является зародышем тайной политической полиции России, т. к. все важнейшие политические дела того времени расследовались при его непосредственном участии или под его контролем. И именно в тот период зарождаются некоторые основные формы и методы политического сыска, характерные для сыскных органов XVIII и XIX веков.

Особо важными политическими делами Тайного приказа являлись: дела о раскольниках, дело Степана Разина и его сподвижников и дело патриарха Никона. Дела о раскольниках велись, в основном, патри-

аршими приказами, но при непосредственном участии Тайного приказа. Особенно характерным являлось расследование дел Степана Разина и патриарха Никона, которым феодальная верхушка придавала особо важное значение. Сыск по этим делам велся под прямым контролем и при участии Тайного приказа и самого царя. В частности, царь собственноручно составил список вопросов, по которым следовало допросить Разина, назначал особые комиссии для следствия в Никонском деле, вел свой розыск через Тайный приказ, сам участвовал в допросах.

Наряду с такими важными и крупными делами Тайный приказ расследовал в качестве государственных преступлений и множество совершенно незначительных и даже курьезных на современный взгляд дел. Например, дело некоего Шихирева, пытавшегося, якобы обмануть царя при выборе невесты, или дело подьячего Земского приказа Ивана Протопопова, осмелившегося без разрешения взойти на дворцовую лестницу, куда, по своему положению, не смел входить [2, стр. 306]. Нарушение подобных правил внушало царю тревогу и подозрение и виновные наказывались как государственные преступники.

Приказ Тайных дел был упразднен в 1676 г.

При Петре I, т. е. в эпоху окончательного утверждения самодержавного строя, основными органами политического сыска и следствия стали Преображенский приказ и Тайная Канцелярия.

Преображенский приказ был учрежден Петром I в 1695 году. Его предшественницей была так называемая Преображенская изба, в ведении которой находилось обслуживание несовершеннолетнего Петра и его матери, а также организация и содержание Преображенского и Семеновского «потешных» полков (отсюда и ее название). Первоначально Преображенский приказ исполнял, главным образом, полицейские функции по городу Москве, а также ряд функций, связанных с военно-административными делами (ведал «потешными» полками, осуществлял рекрутский набор и пр.). Однако в первые же годы он стал оформляться и как орган политического сыска. Именным указом от 25 сентября 1702 года большинство политических дел было изъято из других приказов и сосредоточено в Преображенском приказе. Главным судьей Преображенского приказа первоначально был Ю. Ф. Ромодановский, после же его смерти — его сын И. Ромодановский.

Преображенский приказ сыграл очень важную роль в расправе Петра I и его окружения с противниками петровских преобразований — боярской оппозицией, реакционным духовенством, недовольными стрельцами, спровоцированными боярством на мятеж 1698 года. Дело о стрелецком мятеже было самым крупным делом Преображенского приказа. Царь лично принимал участие не только в допросах стрельцов, но и в их казни (было казнено 799 стрельцов).

С помощью Преображенского приказа жестоко подавлялось народное недовольство мучительным налоговым гнетом, усилением крепостнического бремени и постоянным ростом натуральных и денежных повинностей.

Судебный процесс по политическим делам в Преображенском приказе основывался на формуле «слово и дело государево». Эта формула встречается уже в первой половине XVII века, однако в тот период еще не существовало специального розыскного органа по государственным преступлениям. В зависимости от обстоятельств дела политическим розыском мог заняться любой приказ или воеводы на местах.

Соборное Уложение 1649 года, перечисляя в главе II важнейшие государственные преступления, устанавливало и определенные процес-

суальные формы «слова и дела государева». Прежде всего оно провозглашало обязанность всех и каждого «извещать» (отсюда — «извет») власти о всяком, ставшем ему известным злом умысле, приговорении, покушении или совершении государственного преступления. За недонесение прозила смертная казнь «без всякой пощады».

Лицо, проведавшее о готовящемся или уже совершенном преступлении, произносило при свидетелях формулу: «слово и дело государево» (безразлично в каком месте — в государственном учреждении, церкви, на улице или дома). Извет мог быть произведен и в письменном виде, на местах — воеводам и приказным людям, в столицах — царю, его «ближним людям», боярам или в государственные органы. На местах первые допросы с обвиняемого и доносителя снимали воеводы, а затем запрашивали центр или прямо отправляли их вместе с документами в столицу. В Москве доносителя, обвиняемого и свидетелей сразу доставляли в Преображенский приказ (в Петербурге, позднее — в розыскные канцелярии), где и производился «розыск» по делу. «Розыск» в значении того времени — это инквизиционно-следственный процесс с обязательными доносами, очными ставками и допросами под пыткой. При необходимости производили «повальные» (всеобщие) обыски и допросы. Если дело близко затрагивало личность царя или привлекало его особое внимание, то он сам контролировал и направлял розыск, принимал непосредственное участие в допросах, предопределял приговоры.

Характерно, что политический процесс по «слову и делу» начинался всегда только по доносу («извету»). За правильные доносы полагались награды, за ложные — жестоко наказывали кнутом или штрафами (в последнем случае — только лиц «благородных» сословий).

Часто изветы по «слову и делу» носили характер мести, т. е. таким путем доноситель стремился отомстить врагу, например, доставить под удар жестокого помещика и т. д. Однако и здесь феодально-помещичье государство защищало интересы господствующего класса. Так, если крестьянин произносил «слово и дело» против своего помещика, не имея свидетелей, то такого доносителя, жестоко наказав кнутом, отдавали на расправу тому же помещику.

Огромную роль играли пытки. Обычной формой пытки в XVII — начале XVIII вв. было битье кнутом на дыбе. Пытали обычно до трех раз. Если и после третьей пытки обвиняемый не сознавался, то, как правило, считалось, что он невиновен. Иногда пытки носили более изощренный характер: битье кнутом на дыбе сопровождалось пытками раскаленными щипцами или горящими вениками.

Наряду с Преображенским приказом розыском по политическим делам в начале XVIII века занимались также специальные розыскные «майорские» канцелярии (получившие такое название в связи с тем, что во главе их стояли майоры или генерал-майоры). Розыскные канцелярии были более оперативными и гибкими органами политического сыска по сравнению с Преображенским приказом, перегруженным полицейскими и военно-хозяйственными делами. Кроме того, последний находился в Москве, а Петру I необходимо было иметь под рукой, в Петербурге, соответствующие розыскные органы, которыми и стали «майорские» канцелярии.

Начиная с 1713 года Петр I поручал доверенному лицу, обычно офицеру лейб-гвардии, розыск по определенному политическому делу, облакая его большими полномочиями («пытать и розыскивать накрепко»). Тот создавал канцелярию, члены которой были лишь исполнителями. Канцелярия называлась именем ее главы (Дмитриева-Мамоно-

ва, Кошелева, кн. Голицына, Ушакова и др.). В распоряжении канцелярии имелись определенные денежные суммы (куда, в частности, входила и стоимость конфискованного у осужденных имущества), при ней содержались подследственные («колодники»).

Дело начиналось по специальному указанию Петра I, первоначально лично руководившего всеми этапами следствия и утверждавшего приговоры. Во многих случаях царь сам указывал, какой именно вынести приговор. Позднее, с усложнением государственного управления, с ростом политических дел, царь уже не мог самолично вникать в детали всех дел, поэтому его указы начинают носить более общий характер.

Круг дел, рассматривавшихся розыскными канцеляриями, был весьма широк: злоупотребление властью, взяточничество, нарушение законов о рекрутском наборе и о снабжении армии, фискальные дела особо крупных размеров и др.

Следственный процесс проходил три основные стадии:

- 1) истребование и изучение документов, допросы и очные ставки обвиняемых и свидетелей;
- 2) докладные выписки царю;
- 3) вынесение приговора (с утверждением царя).

По ходу дел розыскные канцелярии, в случае необходимости, вступали в определенные сношения с Кабинетом царя, Сенатом и коллежиями.

С 1718 года, в связи с порученным ей делом царевича Алексея, на первый план выдвигается канцелярия П. А. Толстого. С переходом розыска по делу царевича из Петербурга в Москву, она оформляется как важнейший государственный орган под названием «Канцелярии тайных розыскных дел» или, как обычно ее называли — «Тайной канцелярии», просуществовавшей фактически (позднее под названием Тайной экспедиции Сената) вплоть до начала XIX века.

Все дела в Тайной канцелярии вершились коллегией из четырех «министров» (позднее — «судей») — П. А. Толстого, А. И. Ушакова, И. И. Бутурлина и Г. Г. Скорнякова-Писарева, пользовавшихся большим доверием царя. Коллегиальный метод работы Тайной канцелярии вытекал из общих принципов центрального управления, введенных Петром I. Однако специфичность этого органа и личные качества П. А. Толстого, которому царь поручил самое важное дело — об измене царевича Алексея, способствовали тому, что фактическим единоличным главой Тайной канцелярии стал именно П. А. Толстой. Это был человек большого ума, очень ловкий, хитрый и изворотливый, с огромным политическим опытом. «Голова, голова, — говорил ему Петр I, — кабы ты не была так умна, я давно бы отрубить тебя велел». Имя Толстого долгое время наводило ужас.

Тайная канцелярия в определенном смысле являлась правой рукой Петра I. В первые годы Тайная канцелярия работала не только под непосредственным контролем царя, но и при активном его участии. С ноября 1718 года Петр I каждый понедельник лично являлся в канцелярию и заслушивал доклады о ходе дел, давал указания, решал вопросы, утверждал приговоры. Даже при своих частых отъездах он регулярно заслушивал П. А. Толстого, приезжавшего к нему с докладами. Взаимоотношения царя с Тайной канцелярией, по существу, носили тот же характер, что и с другими розыскными канцеляриями, однако в двадцатых годах XVIII века именно в этом органе начинают концентрироваться наиболее важные политические дела, а остальные канцелярии отходят на второй план или упраздняются. Тайная канцелярия становится постоянным следственно-судебным учреждением по госу-

дарственным преступлениям. Выше нее в системе государственных органов стоял лишь Сенат, выступавший в качестве апелляционной инстанции и выносивший (по воле царя) приговоры по важнейшим делам.

Тайная канцелярия функционировала наряду с Преображенским приказом. Отношения их были довольно сложными, т. к. юридически компетенция этих органов не была разграничена. Часто второстепенные дела канцелярии передавались Преображенскому приказу.

Правовую основу разрешения дел в Тайной канцелярии, так же, как и в других розыскных органах по политическим делам, составляли: Соборное Уложение 1649 года (II и III главы), Воинский Устав (III глава, 19 и 20 артикулы), Новоуказные статьи и именные указы царя.

Особо важное значение имел именной указ от 25 января 1715 года, которым всем подданным вменялось в обязанность в устном или письменном виде доносить царю (лично или через караульного офицера) о «нужных и важных делах»:

1) о злом умысле против персоны Его Царского Величества или измене;

2) о возмущении и бунте;

3) о похищении казны;

«а о прочих делах доносить, кому эти дела поручены», т. е. соответствующим государственным органам (Сенату, коллегиям, губернаторам и пр.) [4].

Согласно указу от 19 января 1718 года основная масса дел Тайной канцелярии касалась лишь первых двух пунктов указа 1715 год (как об этом и говорится в официальных ее докладах).

Вместе с тем, «министрам» Канцелярии была дана власть, исходя из конкретных обстоятельств того или иного дела, вводить новые нормы права дополнять Уложение и Воинский Устав, руководствоваться судебной практикой. Такое положение было вполне естественным в условиях неограниченной власти самодержца, воле которого полностью подчинялись «министры» Тайной канцелярии, и крайнего несовершенства уголовного законодательства того времени.

Основным делом Тайной канцелярии было дело царевича Алексея, а также примыкавшие к нему дела его матери Евдокии Лопухиной и ее фаворитов («суздальское» и «кикинское»). Далее шли «тайные дела против первых двух пунктов указа 1715 года». В основном это были дела об оскорблении Величества словом или делом, т. е. произнесение непристойных, оскорбительных слов в адрес Петра или Екатерины; распространение ложных слухов, целью которых являлось умаление царской власти; таинственные и непонятные действия, возбуждавшие подозрение в государственной измене, готовящемся антигосударственном заговоре или покушении на жизнь царя и пр. Например, в 1721 году некий Антонов, в пьяном состоянии, подошел к Петру, маршировавшему в строю Преображенского полка и что-то хотел ему сказать, безо всякого преступного умысла. Его схватили, допрашивали и пытали в Тайной канцелярии. Ничего не добились, но все-таки сослали в Сибирь на вечную каторгу [1].

Через Тайную канцелярию прошел ряд дел о крупных хищениях (в частности, о грандиозных хищениях в Адмиралтействе), а также дела о раскольниках, которым Петр I придавал не только религиозное, но и политическое значение.

Розыскной процесс в Тайной канцелярии был характерным для политических процессов по «слову и делу». Обязателен был донос. Первые допросы велись секретарями канцелярии (иногда в присутствии «министров»). Собрав достаточный следственный материал, секре-

тари составляли «выписки» министрам, выносившим приговор. Исполнение приговора удостоверялось одним из работников канцелярии. Основным методом допросов обвиняемых, доносителей и свидетелей по-прежнему были пытки. Смерть «колодников» от пыток считалась обычным делом. Для получения нужных сведений пользовались исповедью умирающего священнику. Широко проводились обыски, выемки, конфискация имущества.

Именным указом от 5 января 1724 года было объявлено о ликвидации розыскных канцелярий и передаче оставшихся дел в Сенат и соответствующие коллегии. Однако Тайная канцелярия перестала существовать только в середине 1726 года (уже после смерти Петра I). Руководство расследованием политических дел сосредоточилось в руках образованного в феврале 1726 года Верховного Тайного Совета. Начиная с 1727 года «верховники» все важнейшие дела либо вели сами от начала до конца, либо поручали их специально назначенному лицу или учреждению. Окончательные приговоры всегда выносил Верховный Тайный Совет. В течение 1729—1730 гг. Совет рассмотрел множество дел, связанных с государственными преступлениями.

Изменение политической обстановки в связи с воцарением новой императрицы Анны Иоанновны и жестокий террор, проводимый ее фаворитом Бироном, привели к фактическому воссозданию Тайной канцелярии. Указом от 24 марта 1734 года была образована Тайная розыскных дел канцелярия, во главе которой стоял А. И. Ушаков, правая рука П. Толстого. Естественно, что она действовала уже испытанными методами и средствами.

Вместе с тем, новые задачи потребовали дальнейшего совершенствования законодательства о государственных преступлениях. Еще весной 1730 года был издан указ, конкретизировавший петровский указ 1715 года. Были уточнены первые два пункта этого указа, которые, собственно, и являлись основной юридической базой для политического розыска. Согласно указу 1730 года к первому пункту следовало относить дела о «злом умысле против жизни, здоровья и чести императора». Ко второму пункту — бунт и измену. По-прежнему на всех возлагалась обязанность доносить о государственных преступлениях. За правильный донос обещалась вознаграждение, за недонесение или ложный донос — жестокие наказания, вплоть до смертной казни. На практике «государственным преступлением считал злой умысел не только против императрицы, но также против ее фаворитов и приближенных чиновников. Тайная розыскных дел канцелярия в царствование Анны Иоанновны, а затем и Елизаветы Петровны, являлась специальным следственно-розыскным учреждением по политическим делам. Она возбуждала и вела все важнейшие политические дела в 30—50-ых годах XVIII века: дела «верховников», пытавшихся ограничить личную власть императрицы; дело кабинет-министра А. П. Волынского, выступившего против немецкого засилья при дворе и др. При Елизавете именно эта канцелярия, ранее бывшая в полной власти Бирона, расправилась с ним самим и его окружением. Много внимания уделялось жесточайшему подавлению народных выступлений (расправа с вождем башкирского восстания 1755 года Батыршей и др.).

Тайная канцелярия в 30—60-ых годах XVIII века занимала особо привилегированное положение в государственном аппарате. Подчиняясь только императрице, она фактически стояла выше всех других учреждений, наводя страх и ужас не только на трудящееся население страны, но и на представителей господствующего класса.

В феврале 1762 года, указом Петра III Тайная розыскных дел кан-

целярия была ликвидирована, а вместе с ней была упразднена и сама ненавистная формула «слово и дело государево».

Однако политический розыск по-прежнему продолжал существовать, но теперь уже в виде Тайной экспедиции, образованной в составе Сената. Необходимо было успокоить общественное мнение и нажить на том политический капитал, что в определенной степени и удалось сделать, маскируя Тайную экспедицию в качестве структурной части высшего органа государственного управления. На практике же она обладала большой самостоятельностью. Власть ее начальника С. Шешковского, бывшего видного чиновника Тайной розыскных дел канцелярии, была всеобъемлюща, хотя формально общее руководство этим органом принадлежало генерал-прокурору. При Екатерине II и Павле I начальник Тайной экспедиции имел право личного доклада самодержцу.

В Москве при Сенатской конторе имелся ее филиал, формально находившийся в ведении московского главнокомандующего.

Через Тайную экспедицию проходили важнейшие политические процессы, как-то: дело Мировича, дела ряда мелких самозванцев, выдававших себя за Петра III; множество дел, связанных с оскорблением «Величества» и др.

Процесс по-прежнему носил следственно-розыскной характер, несмотря на официальное упразднение «слова и дела». Основными его элементами являлись доносы, очные ставки и жестокие пытки, вопреки торжественным заверениям Екатерины II о ликвидации пыток и телесных наказаний. Вместе с тем, важную роль стали играть доносы тайных осведомителей и перлюстрация писем на почтамтах.

При Екатерине II Тайная экспедиция осуществила расправу с Е. И. Пугачевым и его сподвижниками, великим дворянским революционером-демократом А. Н. Радищевым, либеральным просветителем Н. И. Новиковым и др. При Павле I в застенках Тайной экспедиции пытали опальных вельмож, чиновников и офицеров.

Особенно широко развернулось следствие по делу Е. И. Пугачева. В помощь Тайной экспедиции было создано несколько секретных следственных комиссий. Самого Пугачева, привезенного в Москву в большой железной клетке, пытали и допрашивали в присутствии всего состава Суда Тайной экспедиции. Казнь Е. Пугачева и его ближайших сподвижников состоялась на основе царского «определения» и манифеста, исходивших из следственных материалов Тайной экспедиции.

Тайная экспедиция была упразднена указом Александра I от 12 апреля 1801 г.

Таким образом, уже во второй половине XVII века, т. е. в период становления российского самодержавия, появляются органы тайного политического сыска, ставшие затем важнейшей структурной частью карательного механизма Российской империи.

Первоначально функции политического сыска, наряду с другими административно-хозяйственными функциями осуществлялись тем или иным органом центрального управления, работавшим под непосредственным контролем и при личном участии царя. В дальнейшем, в связи с ростом классовой борьбы и усложнением системы управления, стали оформляться специальные постояннодействующие органы, главной задачей которых являлись следствие и суд по политическим делам.

С самого начала своего существования органы политического сыска служили единой главной цели — укреплению и защите самодержавия, вследствие чего между ними имелась тесная связь и преемственность. Развиваясь, совершенствуясь, накапливая в течение многих десятилетий опыт политической борьбы, они подготовили базу для организации тако-

го мощного карательного органа как высшая политическая полиция России XIX века в лице III Отделения Собственной императорской канцелярии, опиравшегося на вооруженные силы жандармерий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Веретенников В. И. История Тайной канцелярии петровского времени. Харьков, 1910, стр. 167.
2. Гурлянд И. Я. Приказ Великого Государя тайных дел. Ярославль, 1902, гл.гл. IV, V.
3. Котошихин Г. О России в царствование Алексея Михайловича. Изд. 4-ое, СПб., 1906, гл. VII, стр. 1.
4. Полное собрание законов Российской империи, IV, № 2877.

ა. კობახიძე

რუსეთში საიდუმლო პოლიტიკური ძიების
 წარმოშობისა და განვითარების საკითხისათვის
 XVII—XVIII სს.

რეზიუმე

სტატიაში მოცემულია ცდა იმ სპეციალური სადამსჯელო ორგანოების ჩასახვისა და განვითარების განხილვისა, რომლებიც ეწეოდნენ ბრძოლას სახელმწიფო დანაშაულობათა წინააღმდეგ XVII—XVIII საუკუნეებში (საიდუმლო საქმეთა უწყება, პრეობრაჟენსკის უწყება, საიდუმლო კანცელარია, სამძებრო საქმეთა საიდუმლო კანცელარია და სენატის საიდუმლო ექსპედიცია). ნაშრომში გაანალიზებულია მათი მოქმედების პროცესუალური ფორმები და მეთოდები; ხაზგასმითაა აღნიშნული მათი ურთიერთკავშირი და მემკვიდრეობითობა, რაც განისაზღვრებოდა თვითმპყრობელობის დაცვის საერთო ამოცანებით; ნაჩვენებია მათი ადგილი და მნიშვნელობა რუსეთის იმპერიის სადამსჯელო მექანიზმის სისტემაში.

M. KOBAKHIDZE

ON THE PROBLEM OF THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF THE SECRET
 POLITICAL SEARCH IN RUSSIA IN THE 17TH. 18TH CC.

S u m m a r y

The present article is the first attempt to trace back the origin and development of special punitive organs engaged in the struggle against political crime in the 17th—18th cc, such as: the Department of secret affairs, the Preobrazhensky's department, the Office of Secret Search and the Secret expedition of the Senate. The article analyzes the procedure and the methods of activity in the above offices, reveals the connection and the continuity of their work, which were determined by the common task of protecting autocracy; it shows the role of the punitive system in the Russian empire.

თვითცნობიერების ჩამოყალიბებაში საკუთარი სახელის მონაწილეობის საკითხისათვის

ენიო ადამაშვილი

რას წარმოადგენს პირადი სახელი, როგორია მისი ლინგვისტური სტრუქტურა და რა ფუნქციას ასრულებს იგი ადამიანის ცხოვრებაში? ამ კითხვებზე პასუხის გაცემა არც ისე ადვილია იმ მრავალფეროვნების გამო, რომელიც ახასიათებს პირადი სახელის აგებულებას და ფუნქციებს თანამედროვეობაშიც კი, რომ არ ვიქონიოთ მხედველობაში მისი ცვალებადობის ისტორიული გზა. ჩვენს ქვეყანაში დაკანონებული სამწევროვანი სტრუქტურა პირადი სახელისა არ არის ერთადერთი; სხვადასხვა ქვეყნებს ამჟამადაც აქვთ განსხვავებული ფორმები, რომელნიც შეიცავენ მხოლოდ ორს ან ერთ წევრს, ან, პირიქით, შესდგებიან სამზე მეტი წევრისაგან. ამავე დროს ამ წევრების ფუნქციებიც ხშირად განსხვავებულია სამწევროვანი სისტემისათვის დამახასიათებლისაგან და ძნელად დასადგენი. ურიცხვი ფაქტობრივი მონაცემებიდან დავასახელებთ მხოლოდ რამდენიმეს: ისლანდიელებს არა აქვთ გვარი; ჩეხები, ბულგარელები, პოლონელები არ ხმარობენ მამის სახელს, ინდოელების, ჩინელების, ვიეტნამელების სახელები სამწევროვანია, მაგრამ თავისი ფუნქციებით ეს წევრები სრულიადაც არ შეესატყვისებიან რუსული პირადი სახელის სამი წევრის ფუნქციებს; ასევე სრულიად განსხვავებულია მათგან გერმანიაში, ავსტრიაში, ესპანეთში მიღებული მრავალწევროვანი სახელწოდებები. საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა ხალხთა შორის კი ესეც არსებობს ისტორიული ტრადიციით განმტკიცებული განსხვავებული ფორმები პირადი სახელებისა, რომელნიც ოფიციალურის გვერდით ფუნქციობენ. „პირადი სახელების განსხვავებული სისტემები ისტორიულად არის ჩამოყალიბებული. ისინი გაპირობებულია სოციალური განვითარებისა და ენების განსხვავებებით“ [1, 34].

პირად სახელს განსაზღვრავს უპირველეს ყოვლისა საზოგადოებრივი პირობები, საზოგადოების კლასობრივი, ეკონომიური, სქესობრივი, პროფესიონალური, ასაკობრივი სტრუქტურა. მაგალითად, საზოგადოებაში მდგომარეობასთან დაკავშირებით იცვლება ინდივიდის სახელი ჩინელებთან: 1. **სიაო** — ბავშვობის სახელია, საალერსო. 2. **მინ** — მთავარი სახელი, ანიჭებენ მშობლები ან მასწავლებლები სკოლაში მიღებისას, 3. **ცზი** — სრულწლოვანების სახელი, თავის მნიშვნელობით, ჩვეულებრივ, მეორის მსგავსია, 4. **ხაო** — შერქმეული სახელი, მეგობრების მიერ ან თავის მიერ, ფსევდონიმია და ა. შ. 5. **ში** — საპატიო სახელი, რომელსაც ატარებდნენ ჩინეთში იმპერატორის დროს პრივილეგირებულ წრეებში.

შუასაუკუნეების შემდეგდროინდელი არაბული ანტროპონიმური სისტემა

შეიცავს ბევრ კომპონენტებს: 1. **ისმ-ალიამ** — დაბადების დროს სახელი 2. **კუნია** — შეიღების მიხედვით დასახელება: „აბუხამედ“ ნიშნავს ახმედის მამას, „უმმ-იბრაგიმ“ იბრაგიმის დედაა. ასეთი პრინციპით სახელდება ბევრ, ტერიტორიულად ძალიან დაცილებულ ან ტომობრივად განსხვავებულ ხალხშია გავრცელებული. ციმბირში კეტებში ბავშვის დაბადებამდე ქმარი ცოლს ეძახის — „ადგილი“, ბავშვის დაბადების შემდეგ — „ვაყიშვილის დედა“ ან „ქალიშვილის დედა“. მსგავსია ცოლის მიმართვა ქმრისადმი. იგივეს აქვს ადგილი კალიმანტანისა და იავანელების დაიაკელებთან, 3. **ნასიზი** — დასახლება ხდება მამისა ან იშვიათად დედის მიხედვით. მაგ. იბნ-სინა (ავიციენა ევროპულად) სინის ვაჟია 4. **ლაკაბ** — შერქმეული სახელი. სილდიკ — „სიმართლის მთქმელი“, ახტაბი „უკბილო“; ამ კატეგორიაში შეაქვთ აგრეთვე საქმიანობის ან წოდებების მიხედვით მიმატებული შემდეგი კომპონენტები: შახი, ხანი, მირზა, სეიდი და სხვა. 5. **ნისბა** — გენეოლოგიური სახელი რომელიმე წინაპრის სახელის მიხედვით ან ეთნიკური ან გეოგრაფიული წარმოშობის მიხედვით, ან საზოგადოებრივი კავშირის მიხედვით. 6. **მანსაბ**—საქმიანობის მიხედვით, 7. **ტახალლუს**—ფსევდონიმი სხვადასხვა წარმოშობისა: დაბადების ადგილის, საქმიანობის, მფარველი პატრონის მიხედვით. ეს კომპონენტები სხვადასხვა კომპლექსებში ერთიანდებიან, ან გამორიცხავენ ერთმანეთს.

ინდოეთში ანტროპონიმიკური სისტემა სამწევროვანია: 1. **რავი** — მას განსაზღვრავს ასტროლოგი ბავშვის დაბადების დროით მონაცემებსა და გეოგრაფიულ კომპონენტებზე დაყრდნობით. 2. **სახელი**, მიცემული ოჯახის რელიგიურ-თემობრივი ნიშნის, ან სქესის ან სხვა ზოგადი ნიშნების მიხედვით. 3. აღნიშნავს კასტას, რომელსაც ეკუთვნის ინდივიდი. ამგვარად სრული სახელია, მაგალითად, რამ კუშარ არორა, სადაც რამ — რაშია, კუშარ ნიშნავს ბიჭს, ვაყიშვილს და არორა ჩრდილოეთ ინდოეთის ვაჭრების კასტის სახელწოდებას [1]. აღსანიშნავია, რომ ქალს, მისი სოციალური პოზიციის გამო მრავალ ქვეყანაში საკუთარი სახელი საერთოდ არ ჰქონდა (მაგ. შუასაუკუნეების კორეაში, ძველ რომში, ძველ რუსეთში). მოტანილი მაგალითებიდან ჩანს, რომ ინდივიდის სახელების დროს მხედველობაში მიიღება მისი სხვადასხვა ნიშნები, მისი სოციალური პოზიცია და როლი, რომელსაც იგი ასრულებს, რაც მიუთითებს საკუთარი სახელისა და მისი მატარებლის შორის არსებითი და არამემთხვევითი დამოკიდებულების არსებობას. მეტიც შეიძლება ითქვას! არის ფაქტები, რომელნიც პიროვნებისა და სახელის გაიგივებამდე მისულ შერწყმულობაზე მიუთითებენ. საინტერესოა ასეთი ფაქტი. თუ კანადელი ესკიმოსი ვადწყვეტდა, რომ მისი სახელი უბედურების მომტანია, იგი თვითნებურად იცვლიდა სახელს, და ეს შესაძლებელია განმეორებელიყო მრავალჯერ, რითაც იგი თავს სხვა ადამიანად აქცევდა. კვაკიუტლის ტომის ინდიელებს აქვთ წესი: ვალის აღების შემთხვევაში ისინი მოვალეს უტოვებენ თავის სახელს მანამდე, სანამ არ დაუბრუნებენ ვალს; მათ აღარ ეძახიან სახელს და ისინი აღარ არიან ტომის სრულუფლებიანი წევრები; მსგავსი მოვლენაა კულტურულ ხალხებშიც გავრცელებული წესი კატორღელებისათვის სახელის ჩამორთმევისა და სახელის ნომრებით შეცვლი-
სა — [1, 26].

ლევე ბრიულს მოაქვს მრავალი ფაქტი პრიმიტიული ხალხის პირადი სახელისადმი დამოკიდებულების შესახებ. მათთვის პირად სახელსა და მის მატარებელს შორის უმჭიდროესი კავშირია. მაგ. წყნარი ოკეანის კუნძულებზე მცხოვრებ ტომებში გავრცელებულია შეხედულება, რომ სახელი ნაწილია პი-

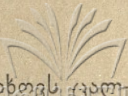
როგნებისა, ისეთი რამ, როგორცა მისი თვალეები ან კბილები. ამიტომ სახელის ბოროტად ხსენებამ შესაძლებელია ადამიანს ავნოს ისევე, როგორც მისი სხეულის რომელიმე ნაწილის დაზიანებამ, დაჭრამ, დასახიჩრებამ. ეს ვრცელდება სხვა ობიექტებზე, სხვა ცოცხალ არსებებზე და აგრეთვე სულეებზე, ტოტემზე. სახელს მიეწერება ზემოქმედების ძალა პიროვნებაზე, რომელიც ამ სახელს ატარებს. მაგ. ვარამენგები ლაპარაკში გველის სახელს „ვალუნკვა“-ს არ ხმარობენ და სხვა სახელით სცვლიან, „ურკულუ ნაპაურიმა“-ს უწოდებენ, რადგან ნამდვილი სახელის ხშირ ხსენებას შეუძლია მათთან გველის მოყვანა, რომელიც შეჭამს მათ. როდესაც სანტალები წააწყდებიან ხოლმე ვეფხვს ან ლეობარდს და უნდათ თანამგზავრების ყურადღების მისკენ მიპყრობა, იწყებენ უფრო უვნებელი ცხოველის სახელის, მაგალითად „კატა“-ს წამოძახებას. ჩიროკის ტომის ხალხი გველის ნაქების აღსანიშნავად ამბობს, რომ ეკლიანმა ბარდებმა დაჩხანეს. როდესაც ისინი რიტუალური ცეკვებისათვის კლავენ არწივს, ასახელებენ რომელიმე უვნებელ ფრინველს. მაგ. გვრიტს.

პრიმიტიული ხალხი კიდევ უფრო მეტ სიფრთხილეს იჩენს ადამიანთა პირადი სახელების წარმოთქმისას. ეს სახელი ტაბუს ექვემდებარება. არ შეიძლება წარმოთქმა არც საკუთარი და არც სხვისი სახელისა. განსაკუთრებით კი სახიფათოა გარდაცვლილთა სახელების თქმა. მაგ. სალიშელები ყოველდღიურ ურთიერთობაში ერთმანეთს უწოდებენ ასაკისა და ოჯახური მიმართებების აღმნიშვნელ სიტყვებს, როგორცაა „უფროსი ძმა“, „უმცროსი და“ და ა. შ. ზოგიერთ შემთხვევაში პრიმიტიული ხალხი ყოველდღიურ მეტყველებაში იყენებს შერქმეულ სახელებს, რომელიც როგორც ჩანს ადამიანის კუთვნილებად არ ითვლება, მას არ შეუძლია პიროვნების სხვა ადგილზე გადაყვანა, მის ნებაზე, მის მდგომარეობაზე გავლენის მოხდენა. ასეთი ძალა აქვთ მხოლოდ ნათლობის სახელებს, რომელნიც ხშირად გასაიდუმლოებულია, განსაკუთრებით, როცა საქმე ეხება ტომის მეთაურებს, მეფეებს.

ვინაიდან პრიმიტივებისათვის პირადი სახელი პიროვნების განუყრელი ნაწილია, ამიტომ პიროვნების გადასვლას ცხოვრების ახალ პერიოდში მოსდევს მისი მონათვლა, პიროვნება იძენს ახალ სახელს. ასე ხდება მაგალითად, ჰაბუკების „კურთხევისას“ ანუ მათი „აღყვანისას“ მოწიფული მამაკაცების წოდებაში, ან მამაკაცების „ქურუმად“, „შამანად“ მომზადების დროს [2]. ეს წესი ძალიან ჰგავს კულტურულ ხალხში გავრცელებულ წესს საერო სახელის სასულიერო სახელით შეცვლისა, ან სახელის შეცვლას რწმენის შეცვლისას, ჯიბგირების კორპორაციის წევრად გახდომისას, პიროვნების ე. წ. „მოქცევის“ (მაგ. ალკოპოლიკების ან ნარკომანების) შემთხვევებში.

ამგვარად, მოტანილი ფაქტები დამარწმუნებლად გვიჩვენებენ, რომ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში სახელი მის მატარებელ ინდივიდს განუყრელად უკავშირდება, და მიუხედავად ფუნქციათა სიმრავლისა, ერთი, საერთო, ზოგადი ფუნქცია მას საყოველთაოდ ეკისრება: იგი წარმომადგენლობს ინდივიდს მის სოციალურ სამყაროში.

მაგრამ როგორ არის მოცემული საკუთარი სახელი თვით ინდივიდისათვის, როგორ არის წარმოდგენილი იგი ინდივიდის თვითცნობიერებაში? ანუ სხვაგვარად, როგორ განიცდის საკუთარ სახელს მთლიანად და მის ცალკეულ კომპონენტებს მისი მატარებელი? ამ საკითხის გარკვევისათვის ჩვენ შეეჩერდით საკუთარი სახელის ჩვენში დაკანონებულ სამწევროვან ფორმაზე. ჩვენი ფაქტობრივი მასალა გვიჩვენებს, რომ დამოკიდებულება ინდივიდისა საკუთარი სა-

ხელის, მამის სახელისა და გვარის მიმართ განსხვავებულია და მოითხოვს ცალკე განხილვას. ამ წერილში შევეხებით მხოლოდ მის პირველ ხელს ვიწრო მნიშვნელობით ანუ ე. წ. პირველ სახელს.

ზრდადასრულებულ პირებთან საუბარით და სათანადო კითხვებზე წერილობითი პასუხების დაგროვებით მოპოვებული იყო მასალა ამ პირების თავის სახელთან დამოკიდებულების გარკვევისათვის. კითხვებს ასეთი შინაარსი ჰქონდათ: თქვენზე რომ ყოფილიყო დამოკიდებული საკუთარი სახელის არჩევა, სხვას აირჩევდით თუ არა, რატომ, რომელს? ესლა რომ შეიძლებოდა ადვილად შეცვლა, გამოიცვლიდით თუ არა სახელს, რატომ, რომელი სახელით შეცვლიდით? აუცილებელი რომ იყოს გამოცვლა, რომელს უფრო გამოიცვლიდით, სახელს თუ გვარს, რატომ? რომელს აირჩევდით, რატომ? მოგწონთ თუ არა თქვენი სახელი, რატომ? თქვენს უშუალო გაცდაში როგორია დამოკიდებულება თქვენ სახელსა და თქვენ „მე“-ს, თქვენ პიროვნებას შორის? ან, აქვს თუ არა თქვენს უშუალო გაცდაში თქვენს სახელს რაიმე კავშირი თქვენთან, თქვენ პიროვნებასთან, თქვენს „მე“-სთან?

აღსანიშნავია, რომ ასეთ კითხვებს თითქმის ყველა პირი დიდი ინტერესით შეხვდა და მთელი არსებით ჩაერთო თვითანალიზში; ხოლო ზოგიერთში ამ კითხვებმა იმდენად ინტიმური გაცდები აღძრეს, რომ მათ არ სურდათ, რომ სხვებს ვაეგოთ მათ შესახებ. აღნიშნული კითხვების მიმართ გულგრილობა არავის გამოუჩინია. უკვე ეს მიუთითებს, რომ აღამიანი არ არის ინდიფერენტული თავის პირადი სახელისადმი და ეს ნათლად და სრულიად გარკვეულად გამოვლინდა ამ კითხვებზე მიღებულ პასუხებშიც.

კითხვაზე მოსწონთ თუ არა თავისი სახელი, მიღებულია სხვადასხვა პასუხები. უმრავლესობა დადებითად აფასებს თავის სახელს; ზოგს ხან მოსწონს, ხან არა, იმის მიხედვით, რა დამოკიდებულებაშია იმ დროს თავის თავთან ან და, სადღეისოდ, მოსწონს, მაგრამ აფიქრებს, რომ ხანშიშესულობისას ის შეუფერებელი იქნება. ბევრს არა მხოლოდ მოსწონს არამედ უყვარს კიდევაც თავისი სახელი. „მიყვარს (იმიტომ რომ ჩემი თავი მიყვარს). საქართველოს დედოფალს ერქვა. კიდევ, ბავშვებს უმღერიან“ (ნ.ნ.ა.); „ჩემი სრულყოფილი სახელი ც-ო საკმაოდ მომწონს თუნდაც იმიტომ, რომ არც თუ ისე ხშირი სახელია და თანაც ყვავილის სახელწოდებაცაა. მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში სიმოკლისათვის მეძახიან ც-ს, რომელიც ძალიან არ მომწონს და ვუკრძალავ კიდევაც ყველას ასე მომართვას“ (ც. მ. შ.). ზოგიერთ შემთხვევაში სახელის შეფასება მისი გამოყენების სიტუაციას უკავშირდება, ამ სიტუაციით განისაზღვრება: „ჩემი დამოკიდებულება სახელის მიმართ კარგია, მაგრამ რატომღაც ზოგჯერ მინდა რომ არ მერქვას ეს სახელი. ეს დამოკიდებულია ხოლმე სიტუაციაზე, იმაზე თუ როგორ ვარემოში ვიმყოფები“ (ბ. ი. მ.); „მე ორი სახელი მაქვს. პირველი (მ.) ოფიციალურია, მეორე (დ.) კი შინაურული. ორივე მომწონს, მაგრამ ერთი (მ.) მხოლოდ განსაკუთრებულ ვითარებაში, როდესაც მსურს, რომ ჩემს „სეროიზულობას“ და სიტუაციის ოფიციალობას გავსვას ხაზი. მეორე (დ.) შინაურული სიმყუდროვის განცდას მგვრის და თბილია“ (მ. ბ. მ.).

საერთოდ, პასუხები კითხვაზე მოსწონთ თუ არა თავისი სახელი, ადასტურებენ ემოციურ დამოკიდებულებას სახელის მიმართ. მეტად იშვიათად გვხვდება სრული ინდიფერენტობა და ისიც, შესაძლებელია, მოჩვენებითი. ამიტომ საინტერესოა, როგორი არის დამოკიდებულება სახელის შეცვლის შესაძლებლობის

მიმართ? ხომ არ არის იგი განსაზღვრული არსებული სახელისადმი ემოციური შეფასებითი დამოკიდებულებით?

რა თქმა უნდა, ასეთი შემთხვევებიც გვხვდება: შეცვლის, ან თავიდანვე სხვა სახელის არჩევის შესაძლებლობას ადასტურებენ სახელის მიმართ უარყოფითი დამოკიდებულების გამო, და პირიქით, უარყოფენ, რადგან თავისი სახელი მოსწონთ. მაგრამ ხშირად უარსაც ამბობენ მათთვის გაცილებით მოსაწონ სახელზე, თუნდაც მისი არჩევა თავიდანვე მათ ნებაზე ყოფილიყო დამოკიდებული. საინტერესოა რატომ? თუ არა ემოციურ-შეფასებითი დამოკიდებულება, მამ რა განსაზღვრავს სახელის შეცვლაზე უარის თქმას? განვიხილოთ მათ დასაბუთებებში მოტანილი ძირითადი მოტივები:

„მე ავირჩევდი იგივე სახელს, არა მარტო იმიტომ, რომ სახელი მომწონს, მე უკვე ბავშვობიდანვე მაკავშირებს ჩემი სახელი ჩემს თავთან. მე მიჩვეული ვარ. მიყვარს ჩემი სახელი“ (ნ. კ. ქ.); „რამდენადაც ჩემი ნამდვილი სახელი ვ.-ა, ავირჩევდი ბ.-ს, რომელსაც მეძახიან „შინაურულად“. მგონი უფრო შემეფერება ეს სახელი (ჩემს როგორც გარეგანს, ისე შინაგან სამყაროს). დავუმატებ, რომ შედარებით იშვიათი სახელია“ (ბ. ვ. ვ.); „იმდენად მივეჩვიე მას (სახელს), რომ განვიცდი, რაღაც ერთიანობაში ჩემს თავთან ერთად და ამიტომ მისი შეფასება ჩემი თავის შეფასებაც იქნება (ზუსტად ჩემს სახელზე როცაა ლაპარაკი, მაშინ მივაწერ ხოლმე მას ამ თვისებებს, სხვა გ-ბზე არ ვრცელდება). საერთოდ ამ ჩემი „გ“-ის შეფასება არ არის უარყოფითი, მაგრამ თვისებების ჩამოთვლა მაინც არ მინდა... არ შევიცვლიდი, იმიტომ, რომ ნებისმიერი სახელი ხმარების შემდეგ მაინც ამ თვისებებს მიიღებდა და გახდებოდა „გ“ სხვა ბევრათა კომპლექსში“. (გ. ა. ა.); „არ მომწონს იმის გამო, რომ ჩემის აზრით ძალიან უბრალოა, პროვინციული. ძალიან მაღიზიანებს, რომ ერთ-ერთ ქსოვილების მაღაზიას ჩემი სახელი ჰქვია... ალბათ არ შევიცვლიდი, მიუხედავად იმისა რომ კმაყოფილი არა ვარ. ალბათ იმიტომ, რომ შევეჩვიე, ხოლო სახელის შეცვლა ბევრ სიძნელესთანაა დაკავშირებული“ (მ. ვ. ჯ.); „არ მინდა სახელის შეცვლა. ეს ჩემთვის ძალიან შესაფერისია. თითქოს არ წარმომიდგენია, რომ მე სხვა სახელი მერქვას“ (ნ. ვ. მ.); „ჩემი სახელი ადრე ძალიან არ მომწონდა და რამდენჯერმე ვუსაყვედურე კიდევ მშობლებს. ახლა უკეთ ვარ განწყობილი და მგონია, რომ იგი ზუსტად შეესაბამება ჩემს პიროვნებას... არ შევიცვლიდი. ჩემის აზრით, ამას აღარავითარი მნიშვნელობა არ ექნებოდა. შეიძლება ვცდები, მაგრამ სახელსაც უნდა მიუძღოდეს წვლილი ჩემი პიროვნების ჩამოყალიბებაში“ (თ. ნ. ა.); „ჩემ სახელს თვითონ არ ავირჩევდი, იმიტომ რომ მე ძალიან მომწონს ძველი ქართული სახელები, „ე“. კი არ არის. ამავე დროს არც მომწონს ეს სახელი... (ეხლა) არავითარი სურვილი არ მაქვს (მისი შეცვლისა). ჯერ ერთი, ყველა ამ სახელით მიცნობს, მერე ბებიას ვაწყენინებდი, იმიტომ რომ ეს სახელი მის საპატივცემლოდ მქვია“ (ე. მ. ს.); „ისე მივეჩვიე ჩემს სახელს, რომ ასე მგონია, სახელი რომ გამოვიცვალო თვითონაც გამოვიცვლება. ესეც რომ არ იყოს, ამდენ ნაცნობ-მეგობრებს და ნათესაებს უმტკიცო მერე, მე „მ“. კი არა, ვთქვათ „ნ“. ვარ თქო. ასე რომ სახელს არ გამოვიცვლი“ (მ. მ. თ.);

როგორც ვხედავთ, ზოგიერთ შემთხვევაში სახელის შეცვლის მიმართ დამოკიდებულებას ისეთი მოტივებიც აპირობებენ, რომელთაც პირდაპირი კავშირი არა აქვთ სახელისა და პიროვნების ურთიერთმიმართებასთან. ასეთებია მაგალითად, თავის შეკავება ახლობელი ადამიანისათვის წყენის მიყენებისაგან; ძლიერი მიჩვევა და გადაჩვევის სიძნელე; ყველა ნაცნობისათვის სახელის შეცვ-

ლის ფაქტის შეტყობინების სიძნელე. ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს სახელის შეცვლასთან დაკავშირებულ, პრაქტიკული და ფსიქოლოგიური ხასიათის უნერ- ხულობაზე მითითებასთან. მაგრამ, ზოგჯერ, ამ მოტივებშიც გვხვდება სახელსა და პიროვნებას შორის მჭიდრო ურთიერთობის განცდის დადასტურება, რაც განსაკუთრებით ხშირია პასუხებში პირდაპირ კითხვაზე იმის შესახებ, თუ როგორია თავისი სახელისა და პიროვნების შორის ურთიერთმიმართების უშუალო განცდა. „...ვუკვირდები ჩემს განცდას და ვგრძნობ, რომ ჩემი სახელი ძალიან მჭიდრო კავშირშია ჩემთან. ჩემ ვეარსაც და სახელსაც ისე განვიციდი, როგორც ჩემი პიროვნების სხვა ნებისმიერ არსებით მხარეს“ (თ. ნ. ა.); „ჩემს განცდაში რ-ს არა აქვს კავშირი ჩემს მესთან, ხოლო დ-ს, რომელსაც მეორენაირად მეძახიან, დიდი კავშირი აქვს ჩემს მესთან“ (რ. გ. კ.). „ვინმე „მ“-ს რომ დაიძახებს, იმ წუთშივე პასუხს მე ვცემ“; (მ. გ. გ.), „ერთმანეთს შევეფერებით“ (გ. ს. გ.); „ჩემი სახელი მე ძალიან მაკავშირებს ჩემ მესთან. მე ძალიან ხშირად ვეტყვი ჩემ თავს — „ნ. ეს არ გააკეთო!“ ჩემ სახელს აღვიკვამ როგორც ჩემთან მთლიანს. ეს მე ვარ მთლიანად“ (ნ. კ. ქ.); „სახელს ჩემ „მე“-სთან ვაკავშირებ გვართან ერთად“ (თ. ტ. ი.); „კი არის რაღაც მიმართება, მაგრამ არ შემიძლიან სიტყვით გადმოვცე“. (ნ. ვ. ბ.); „მე ის (ჩემი სახელი) ზოგჯერ მიყვარს, მაგრამ საერთოდ, რასაკვირველია, იგი მე მაღიზიანებს. მიუხედავად ამისა, ზოგჯერ მეჩვენება, რომ არ შეიძლებოდა მქონოდა სხვა სახელი, თითქოს იგი გამოხატავს ჩემს არსებას“ (ე. შ. ა.), „რა თქმა უნდა აქვს, და თანაც ძალიან კარგი. ჩემი სახელი „ნ.“ ჩემთვის იგივეა, რაც ჩემი „მე“, ე. ი. მე „ნ.“ ვარ. იმდენად გაშინავებულია ჩემი სახელი ჩემში, რომ მიჭირს ობიექტივაცია“ (ნ. ნ. თ.); „მე ბავშვობიდანვე ვიყავი ნელი ბუნების, რაც, რა თქმა უნდა ახლაც თან მდევს და სახელიც მგონი შესაფერისი მაქვს. რატომღაც ვერ წარმოვიდგენ ჩქარ ც-ს. ის უფრო მშვიდი, ნელი, ნაზი პიროვნების სახელად გამოდგებოდა, თუმცა კი მე არ ვიცი, რამდენად ნაზი ვარ“ (ც. ი. მ.); „რა თქმა უნდა, მე ხომ „ტ.“ ვარ, მე ნამდვილი ტ. ვარ... ისეთი... სქელი, საერთოდ „ტ.“ ვარ... ერთი სიტყვით მე „ტ.“ ვარ და არავინ მეტი“ (ტ. ვ. რ.); „რომ მე ზ. ვარ ეს სავსებით ბუნებრივია, თითქოს ასეც უნდა ყოფილიყო! ვერ წარმომიდგენია პ. ან შ. ან სხვა რაიმე მრქმევოდა... მერე ჩემი ზ. სხვანაირია, ე. ი. ეს მე ვარ. სხვისი ზ. სხვაა. სხვასთან ზ. სახელად განიცდება და ის ადამიანი ცალკე. შემდეგ, როცა ეცნობი იმ ადამიანს ცოტა ერთდება, მაგრამ ბოლომდე არასოდეს არ შეერთდება... ჩემი სახელი ჩემთან ერთიანია, მე თითონ ზ. ვარ, ზ. კი მე ვარ... ზოგჯერ, როდესაც მე მეძახიან, ვერ ვამჩნევ სახელს, არ მესმის სახელი და მაქვს ისეთი განცდა, რომ უშუალოდ მე მეძახიან, უშუალოდ ჩემთან ამყარებენ კონტაქტს“ (ზ. ვ. გ.).

ყველა მოტანილ თვითდაკვირვებაში დადასტურებულია ერთიანობის ან მჭიდრო კავშირის განცდა სახელსა და საკუთარ თავს შორის. ხშირად აღინიშნება აგრეთვე მათ შორის შესაფერისობის (ან შეუფერებლობის) განცდაც¹. მაგ-

¹ პიროვნებასთან სახელის შესაფერისობა-შეუფერებლობა განიცდება არა მხოლოდ თავისი, არამედ სხვების სახელების მიმართაც. ასეთი განცდის მაგალითი წარმოდგენილია ე. კ.-ის თვითდაკვირვებაში: „ზოგჯერ მაქვს ასეთი შემთხვევები: უცნობი ადამიანის დანახვისას ვიღრე მის სახელს გავიგებდე, ყოველი ძალისხმევის გარეშე ამომიტივტივდება ცნობიერებაში სახელი და იმ სახელს ვარქმევ. ნამდვილი სახელის მიმართ ისეთი განცდა მაქვს, რომ ეს სახელი მისთვის შეუფერებელია, მასთან შერწყმულად არ განიცდება და მუდამ გარედან მიწევებულის შთაბეჭდილებასტოვებს. მიუხედავად იმისა რომ ვიცი, ჩემი დარქმეული სახელი არ არის მისი

რამ არის გამონაკლისებიც, როდესაც უარყოფილია ასეთი განცდების არსებობა. ეს პოზიცია ყველაზე გარკვეულად ჩვენს მასალაში ასეთი სახით არის გამოხატული. „რატომღაც ვფიქრობ, რომ „მ“. ჩემს პიროვნებას მეტად უკავშირდება. მაგრამ ეს უშუალო განცდა არ არის, უფრო გააზრებული პასუხია. უშუალო განცდაში კი არც ერთი ჩემი სახელი ჩემ პიროვნებას არ უკავშირდება. ის, რაც მე ვარ, შეიძლება სხვა ბევრით კომპლექსშიც იყოს“ (მ. ბ. მ.). მაგრამ ამავე პირის პასუხი მომდევნო კითხვაზე გვარის შესახებ გვაძლევს საფუძველს დავეჭვდეთ წინა პასუხის მის მიერ როგორც „უშუალოს“ კვალიფიკაციაში: „არც გვარი უკავშირდება ჩემს პიროვნებას, გვარიც და სახელიც აუცილებელი აღმნიშვნელობა, სხვებისათვის საჭირო და არა ჩემთვის. ამიტომ მათ მე ჩემს პიროვნებასთან კავშირში არასოდეს განვიხილავ“ (ხ. ჩ.) (გ. ზ. მ.). ამ შემთხვევაში კითხვაზე პასუხი განხილვის ანუ მოაზრების შედეგია, რომლის გავლენას, ჩვენი აზრით, შესაძლებელია მიეწეროს სახელის მიმართ გამოთქმული შეხედულებაც.

გვხვდება ასეთი თვითდაკვირვებაც: „ჩემს სახელსა და მე-ს შორის, მე ვფიქრობ, არაფერი დამოკიდებულება არ უნდა იყოს. თითქოს და მომაწებეს ეს სახელი“ (ე. მ. ს.). როგორც ჩანს, აქ „მიწებების“ განცდა სახელისადმი უარყოფითი დამოკიდებულებით უნდა იყოს გაპირობებული, რადგან სახელი დაწუნებულია კატეგორიულად. „ჩემ სახელს არ ავირჩევდი, იმიტომ რომ მე ძალიან მომწონს ძველი ქართული სახელები, „ე“. კი არ არის. ამავე დროს არ მომწონს ეს სახელი. მე დავირჩემევი მაგ. ან ს-ს, ან ნ-ს“. არის კავშირის უარყოფის ისეთი შემთხვევაც, როდესაც სახელის მიმართ დამოკიდებულება დადებითია (მოსწონს), მაგრამ ამ პირის ყველა პასუხები ისეთი ლაკონიურობით ხასიათდება, რომ არ გვეძლევა საშუალება ამ უარყოფის საფუძვლის შემოწმებისა. — „ჩემს უშუალო განცდაში ჩემს სახელს ჩემ მე-სთან კავშირი არა აქვს“. ასეთი მოკლე და კატეგორიულია პასუხი. ასეთი შემთხვევები იშვიათია და განსაკუთრებით შესასწავლია. არ არის გამორიცხული, რომ დამკვირვებელი ვერ ახერხებს სათანადო თვითდაკვირვებას, ან არ ესმის, რა მოეთხოვება მას. თუმცა შესაძლებელია ისიც, რომ სწორედ გადმოსცემს იმ დროის თავის განწყობილებას.

ამგვარად, როგორც წესი, ადამიანი თავის თავთან, თავის პიროვნებასთან ერთიანობაში განიცდის საკუთარ სახელს, და თუ ეს ასეა, მაშინ პიროვნების ძირეულმა შეცვლამ უნდა გამოიწვიოს ძველი სახელის უარყოფა ან დაკარგვა, და მოთხოვნილება ახალი სახელის მიკუთვნებისა. პიროვნების სრულ შეცვლას პიროვნების პათოლოგიური გაორების შემთხვევებში აქვს ადგილი და როგორც პ. ჟანეს მიერ მოცემული აღწერიდან ჩანს, ამ დროს ადამიანი თავის პიროვნებას შეცვლას სახელის შეცვლას უკავშირებს [3]. პიროვნებასთან სახელის ერთიანობის განცდა იმდენად ქმედითია, რომ ცნობიერების შევიწროებულ მდგომარეობაში (რომელიც მიიღწევა მაგალითად ჰიპნოტური ძილით) პიროვნებისათვის სხვა სახელის მიკუთვნება იწვევს პიროვნების შეცვლას, თავის თავის ამ სახელის მქონე პიროვნებასთან იდენტიფიკაციას და უკანასკნელისათვის დამახასიათებელი განცდების წარმოშობას. მედიუმი განიცდის თავს იმ პიროვნებად, რომელსაც მას შთააგონებენ სიტყვის (კერძოდ, სახელის) საშუალებით.

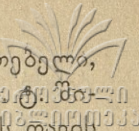
განხილული ფაქტობრივი მასალა ცხადყოფს, რომ საკუთარი სახელი მჭიდროდ უკავშირდება ადამიანის პიროვნებას როგორც ობიექტურად, თავისი სა-

ნამდვილი სახელი, მე მაინც ჩემი დარჩენილი სახელით მივმართავ. ამ უხერხულობიდან თავის დაღწევისათვის დიდი ძალისხმევა მჭირდება, საგანგებო ღონისძიების მიღება მიხდება. ამის გარეშე, ურთიერთობაში, ჩვეულებრივ, ჩემი დარჩენილი სახელით მივმართავ...”

ზოგადობრივი ფუნქციით, ისე თვითცნობიერებაში. პიროვნება სახელის მატარებელი თავთან იმდენად შერწყმულად განიცდის, რომ თითქმის აიგივებს სახელს სხვა ადამიანებისათვისაც მისი არსებობა ამ სახელით არის ფიქსირებული, რის გამოც ხალხი ამბობს „სახელის გატეხვას, თავის გატეხა სჯობიაო!“. მაგრამ სახელის და მისი მატარებლის ასეთი შერწყმულობის მიუხედავად სახელი ინდივიდის ონტოგენეტური შენაძენია. იგი თანდათანობით იქცევა პიროვნების კუთვნილებად, ინტერიორიზირდება. ისმება კითხვა, როგორ ხდება ეს?

სახელი ადამიანების ურთიერთის მიმართ ორიენტაციის აუცილებელი საშუალებაა. ამიტომ ბავშვთან ურთიერთობაში მისი სახელის ჩართვა ბავშვის მიერ თავისი სახელის ინტერიორიზაციის აუცილებელ პირობას წარმოადგენს. დამკვიდრებული ჩვეულებით ამ პირობას უკვე ჩვილი ბავშვობის პერიოდში ქმნიან. მიუხედავად იმისა, რომ დასაწყისში ბავშვი სულაც არ რეაგირებს თავის სახელზე, მას მაინც გამუდმებით სახელით მიმართავენ, და ბავშვიც საკმაოდ ადრე იწყებს ასეთ მიმართვაზე რეაგირებას. სტუდენტი დიპლომანტის მიერ თავის ბავშვზე 5 თვის განმავლობაში ჩატარებული სისტემატური ცდებით დადგინდა, რომ მას სახელზე რეაგირება შეუძლიან უკვე მეორე თვეში (1 თვისა და 19 დღის ასაკში); ხოლო ეს რეაქცია სისტემატურ ხასიათს იქნეს მეხუთე თვეში, რასაც მალე მისი განზოგადებაც, ე. ი. დედის გარდა სხვა ადამიანების მიერ სახელით მიმართვაზედაც რეაგირება მოჰყვება [4]. მაგრამ აქ საქმე გვაქვს სახელის „გაშინავების“ მხოლოდ მოსამზადებელ პროცესთან ე. წ. სენსორული რეაქციის ჩამოყალიბებასთან, რასაც მოსდევს მეორე წლის ბოლოს ბავშვის მიერ თავისი სახელის აქტიური დაუფლება, ამ სახელით თავისი თავის დასახელება. ამგვარად, თავის სახელს ადამიანი პირველად მნიშვნელობას მოკლებული და მისთვის ინდიფერენტული ბგერების სახით ხვდება. შემდეგ კი ამ სახელით მისდამი გამუდმებული მიმართვის პირობებში, იგი ძალიან ადრე იწყებს მასზე რეაგირებას, და მეორე წლის ბოლოსთვის — უკვე მის ინტერიორიზირებას. ამ პერიოდიდან უკვე შეიძლება დაკვირვება, თუ შინაგანად როგორ მიმართებაშია ბავშვი თავის სახელთან. ამაზე წარმოადგენას გვიძლევენ ცდები. ბავშვს მივმართავდით არა მისი, არამედ სხვა სახელით, გარდა ამისა ვთავაზობდით სახელის შეცვლას. 2—ნ წლიან ბავშვებთან ჩატარებულმა ასეთმა ცდებმა გვიჩვენა, რომ ბავშვი დიდ მგრძობელობას იჩენს თავისი სახელის მიმართ, და თუ იგი თამაშად არ სთვლს ექსპერიმენტატორის ქცევას, მაშინ უარყოფითად რეაგირებს როგორც შეცვლილი სახელით მიმართვაზე, ისე სახელის შეცვლის წინადადებაზე (უარყოფითი დამოკიდებულება ნაკლებ შეიმჩნევა, თუ ბავშვი დარწმუნებულია, რომ სხვა სახელით მას მიმართეს იმიტომ, რომ მისი სახელი არ იცინა. ასეთ შემთხვევაში იგი საერთოდ არ რეაგირებს). მაგალითად: ქუჩაში დავეწიე ნ. ჩ.-ს, რომელსაც ხელმოკიდებული მიჰყავდა 3 წლის გია. გია ადვილად მომყვა საუბარში, გამიცხადა, რომ ისინი ეხლა მიდიან მეტროში, სადაც კიბეებით უნდა ჩავიდნენ. ეტყობოდა, ეს მას ძალიან უხაროდა. მაგრამ მისი სიხალისე მაშინვე ჩაქრა, როდესაც მე მას მივმართე სახელით „დათო“. იგი შეცბა, უცბად შეწყვიტა ლაპარაკი, გაიბუტა და აღარ გამცა ხმა, როდესაც შევთავაზე, მოდი ამიერიდან დათოს დაგიძახებთქო. 3—4 წლის მაკა კი, როდესაც მეზობლები მას შეცდომით ან განზრახ სხვა სახელს დაუძახებენ, აღმოფრთხილებით ამბობს: „მე თამლიკო ვალ? საიდან ვალ მე თამლიკო? (ამ ფაქტის შესახებ მაცნობა რ. ა.-ძემ). როგორც ჩანს, უკვე ადრეული ბავშვობიდან თავს იჩენს ჩვენი სახელის მიმართ დაუდევარი დამოკიდებულებით გამოწვეული უკ-

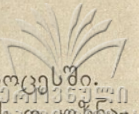
მაყოფილება, რომელიც ზრდადასრულებულებისათვის არის დამახასიათებელი, და, მაგალითად, სტუდენტებთან აშკარად ვლინდება მსგავს სიტუაციაში. ბუტანი აღნიშნავს, რომ „სიმბოლო, რომლითაც ადამიანი განსაზღვრავს თავის თავს, ისე მჭიდროდ უკავშირდება მის მე-კონცეფციას, რომ ადამიანები არა იშვიათად ურევენ სახელს მის მფლობელთან. ისინი მასზე ისე რეაგირებენ, თითქოს ეს იყოს თვით ცოცხალი ადამიანი“ [5, 195]; განსხვავება კი იმაშია, რომ ზრდადასრულებულებს შეუძლიათ ამ იმპულსურად გამოვლენილი უშუალო დამოკიდებულების და განცდის რეფლექსია, მის უაზრობაში თავის თავის დარწმუნება და ჩახშობა, ბავშვს კი ეს არ შეუძლია.

საკუთარი სახელის და პიროვნების, „მე“-ს ერთიანობა, როგორც ჩანს პირველადი ფსიქიკური მოვლენაა, ხოლო სახელის პიროვნებისაგან გამოყოფა, გაუცხოება მეორადი, რომელიც შესაძლებელჰყოფს სახელის მიმართ მათბიექტირებელ შეფასებით დამოკიდებულებასაც. ამ უკანასკნელს უმცროს სასკოლო ასაკში და ზოგჯერ უფრო ადრეც ვხვდებით. დ. ფ.-ქემ გვიაზნობ, რომ მისმა 10 წლის შვილმა დაიწყო თავისი სახელის (ირაკლი) დაწუნება მას შემდეგ, რაც მას ვახტანგ გორგასალის ძეგლი აჩვენეს და უამბეს ამ მეფეზე. რამდენიმე დღის შემდეგ უთქვამს ძალიან სერიოზულად: „მე ვახტანგი მქვია, ირაკლი არ მინდა“. მაგრამ, როცა მეფე ერეკლეს შესახებაც წაუკითხეს, თავი დაანება თავის სახელზე უარის თქმას და ისიც მოეწონა.

სახელისადმი შეფასებით დამოკიდებულების არსებობას „პატარაობისას“ ადასტურებენ მოზრდილთა მოგონებებიც, მაგრამ ასაკის ზუსტი მითითება ძნელდება. ყოველ შემთხვევაში, ეს ასაკი უფრო გვიანდელია სახელის „გაშინაგნების“ ასაკთან შედარებით.

ამგვარად, ჩემი თვითცნობიერებისათვის ჩემი სახელი ჩემი პიროვნების თითქმის განუყრელი მხარეა. ამიტომ თუ სახელს აქვს თავისი მახასიათებლები, მაშინ როგორია სახელი, ეს არ არის სულერთი ჩემი მე — კონცეფციისათვის, იმისათვის თუ როგორ პიროვნებად განვიცდი მე თავისთავს; სახელს კი როგორც შესავალში აღვნიშნეთ, აქვს თავისი მახასიათებლები. იგი შეიძლება აღნიშნავდეს სქესს, ასაკს, ეროვნებას, საზოგადოებრივ მდგომარეობას, პროფესიას, რელიგიურ კასტას და ა. შ. გარდა ამისა, მხედველობაშია მისაღები, რომ პიროვნებასთან ერთიანობაში განიცდება არა მხოლოდ თავისი სახელი, არამედ სხვა პიროვნებების სახელებიც, რის გამოც ისინი იტვირთებიან იმ პიროვნებებისათვის დამახასიათებელი პიროვნული თვისებებით. ამის დამადასტურებელი ფაქტობრივი მაგალითები მოტანილი აქვს როზა კაცს თავის გამოკვლევებში [6]. ამიტომ უეჭველია, რომ საკუთარი სახელი მონაწილეობს საკუთარი პიროვნების მახასიათებლების დადგენაში.

მაგრამ სახელის თვითცნობიერების ქმნალობაში მონაწილეობის საკითხი აღნიშნული გავლენის დადასტურებით არ ამოიწურება. სახელის მონაწილეობას უფრო არსებითი, პრინციპული მხარე აქვს. სახელი აუცილებელია თვითცნობიერების საერთოდ, თვითცნობიერების, როგორც გარკვეული მოვლენის არსებობისათვის, მისი წარმოშობისათვის. რამდენადაც პიროვნება (მე კი პიროვნება ვარ) უსახელოდ არ არსებობს, და ვერც იარსებებს, ამდენად არც პიროვნების თვითცნობიერების არსებობა არის შესაძლებელი, პიროვნების სახელით წარმომადგენლობის გარეშე; ასეთ შემთხვევაში თვითცნობიერებას არ ექნება ობიექტი. მაგრამ თუ საკუთარ სახელს თვითცნობიერების არსებობის და ჩამოყალიბების პროცესის მონაწილედ ვაღიარებთ, მაშინ უნდა ნაჩვენები იქნეს, რა

როლს ასრულებს იგი და როგორ ხორციელდება მისი ჩართვა ამ პროცესში. დასმული საკითხის თეორიული გააზრების საფუძველს ჩვენთვის დასმული ძის განწყობის ფსიქოლოგიის კონცეფცია წარმოადგენს, რომლის ამოსავალ დებულებაზე დაყრდნობით შევეცდებით საკითხის განხილვას.

ჩვენს მიერ წამოყენებული დებულების თანახმად განწყობა და მისი განზოგადების კანონზომიერება საფუძვლად უნდა ედებოდეს ადამიანის თვითგანცდაში „მე“-ს ერთიანობისა და უწყვეტობის განცდის აღმოცენებას [8], [9], მაგრამ, გარდა ამისა, თვითცნობიერება ჩვენ თავს წარმოგვიდგენს სრული გარკვეულობის და იგივეობის მქონედ, რის შედეგადაც ჩვენი არსებობის გამუდმებით ცვლად მდგომარეობებში ჩვენ ვახდენთ საკუთარი თავის იდენტიფიკაციას, ე. ი. მოცემულ მომენტში ჩვენს თვითგანცდაში წარმოდგენილი მე-ს გაიგივებას ყველა წარსულ მომენტებში არსებულთან. ასეთი გამაიგივებელი პირობის როლში განწყობა არ შეიძლება იყოს, რამდენადაც თვით იგი უწყვეტად მიმდინარე და მუდმივ ცვლებადი მოვლენაა, პროცესია. მაგრამ განწყობის ფსიქოლოგიის ძირითად ცნებათა სისტემაში არსებობს კიდევ ობიექტივაციის ცნება, რომლითაც აღინიშნება ადამიანის ფსიქიკისათვის დამახასიათებელი უნარი შეჩერებისა, მოვლენათა ნაკადიდან „მე“-ს გამორთვისა, მასთან დაპირისპირებისა და მოვლენათა იგივეობის დადასტურებისა, ანუ უნარი ობიექტივაციის აქტის განხორციელებისა [7].

ამავე დროს მეტყველება, სიტყვა განიხილება როგორც ფილოგენეზში ამ უნარის აღმოცენების ძირითადი პირობა და საშუალება მისი განხორციელებისა ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში. და აი, როდესაც ჩვენ ვარკვევთ საკითხს, რა როლს უნდა ასრულებდეს ინდივიდის საკუთარი სახელი მის თვითცნობიერების არსებობაში, სრულიად დასაბუთებულად მიგვაჩნია გავითვალისწინოთ სიტყვის მათივე ობიექტივირებელი ფუნქცია, და, მამასადამე, ინდივიდის საკუთარ სახელსაც მივაწეროთ ეს ფუნქცია [10]. შესაძლებელია ვივარაუდოთ, რომ თუ განწყობა ინდივიდის თვითცნობიერებაში „მე“-ს ერთიანობასა და უწყვეტობას უმზადებს საფუძველს, საკუთარი სახელის გამოყენებაზე დაყრდნობილი ობიექტივაცია უნდა შესაძლებელყოფდეს ინდივიდის არსებობის უწყვეტ მიმდინარეობაში „მე“-ს გარკვეულობისა და იგივეობის ცნობიერების ჩამოყალიბებას.

ზოგადი ფსიქოლოგიის კათედრა

ლიტერატურა

1. В. А. Никонов, Имя и общество. Мир, 1974.
2. Левин-Брюль, Примитивное мышление, М., 1930.
3. П. Жане, Психический автоматизм, М., 1913.
4. მ. ოძიშვილი, თვითცნობიერების მომზადების საკითხისათვის ონტოგენეტური განვითარების უადრეს საფეხურზე. (სადიპლომო შრომა, ხელნაწ. ხელ. ნ. ადამაშვილი. 1970).
5. Т. Шибутани, Социальная психология. Прогресс. 1969.
6. Rosa Katz, Psychologie des Vornamens. Bern und Stuttgart, 1964.
7. დ. უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძველები. კრ. ფსიქოლოგია, ტ. VI, საქ. მეც. აკად. 1949.
8. ნ. ადამაშვილი, თვითცნობიერების ონტოგენეზი. კრ. ბავშვის ფსიქოლოგია, ნაწ. 11, 1968.
9. Н. Г. Адамашвили, К проблеме формирования самосознания в онтогенезе в свете психологии установки. Материалы IV закавказской конференции психологов. Тбилиси, 1965.
10. Н. Г. Адамашвили, К вопросу об участии собственного имени индивида в

Н. АДАМАШВИЛИ

К ВОПРОСУ ОБ УЧАСТИИ СОБСТВЕННОГО ИМЕНИ ИНДИВИДА В ФОРМИРОВАНИИ САМОСОЗНАНИЯ ЛИЧНОСТИ

Резюме

В современной культуре личное имя человека репрезентирует его в качестве индивидуума, находящегося в генетической связи с определенной группой людей, выражая указанные два аспекта личности — единичный и родовой — двумя лингвистическими единицами (имя и фамилия). В данной статье разбираются вопросы, касающиеся лишь собственного имени, а именно вопросы о значении собственного имени для человека, об отношении имени к носящей его личности, о процессе интериоризации собственного имени и отношении индивида к своему имени, и наконец о том, какую роль должно играть собственное имя в формировании самосознания личности.

Используя разнообразный фактический материал для освещения вышеперечисленных вопросов, автор приходит к заключению о наличии тесной связи между собственным именем и его носителем, которая отражается в самосознании личности в двойном смысле: собственное имя участвует в становлении переживания своего «я» в качестве необходимого условия; но кроме этого оно может влиять и на «содержательную» сторону самосознания, определяя свойства, приписываемые индивидом самому себе.

N. ADAMASHVILI

CONCERNING THE PARTICIPATION OF THE INDIVIDUAL'S PROPER NAME IN THE BECOMING OF THE PERSONALITY'S SELF-CONSCIOUSNESS

S u m m a r y

In modern culture man's personal name represents him as an individual in genetic relation with a definite group of persons, reflecting the two aspects of personality—unique and genetic—by two linguistic units (name and surname). The present paper discusses the problems of the first name, in particular the meaning of the first name for the person, the relation of the name to the person bearing it, the process of internalization of the first name and the individual's attitude to his name, and finally the role the personal name should play in the formation of the person's self-consciousness.

Using diverse factual materials in studying the problems just listed, the author comes to the conclusion that there exists a close relation between one's name and its bearer. This relation has a two-fold reflection in the person's consciousness of self: (a) the personal name participates in the becoming of the experience of self as an indispensable condition; (a) at the same time it can influence the „content“ side of self-consciousness by determining the characteristics attributed by the individual to himself.

К ВОПРОСУ О ЦЕЛОСТНО-ЛИЧНОСТНОЙ ПРИРОДЕ УСТАНОВКИ

Д. КВАВИЛАШВИЛИ

Если не учитывать условий возникновения установки — потребность субъекта и ситуацию, удовлетворяющих эту потребность, по теории Д. Узнадзе, установка может быть рассмотрена в 4-х основных аспектах, или же, иначе, ее можно охарактеризовать четырьмя основными свойствами¹:

1. Установка — это готовность к определенному действию; она всегда опережает активность всякого рода; в ней потенциально дано будущее действие.

2. Установка — целостное состояние личности, и она не является локальным состоянием отдельных частей организма или же анализаторов.

3. Установка это такое состояние, которое не отражается в сознании субъекта, т. е. она не входит в содержание сознания и таким образом является „бессознательной“.

4. Установка является основой целенаправленного действия и ее нельзя рассматривать как психическую инерцию или же ригидность, которые обычно считают основой различных иллюзий и ошибочных действий.

Несмотря на то, что все вышеперечисленные аспекты вызывают у некоторых исследователей определенные теоретические возражения, тем не менее целью нашего исследования является освещение второго аспекта². Как известно, Д. Узнадзе причиной обнаруженной им иллюзии считал не периферический фактор, как, например, определенное состояние органа восприятия или анализатора, а целостно-личностное состояние субъекта — его фиксированную установку. Может возникнуть вопрос о праве доказательства того, что вышеупомянутые иллюзии возникают не в результате эффекта следа, который остается в аппарате восприятия (Кёлер, Ва-

¹ Что касается сути самой установки или же основ психологии установки, мы в данном исследовании их не будем касаться. Отметим лишь то, что мы имеем в виду понятие установки Д. Узнадзе и те закономерности, которые установлены Д. Узнадзе и его школой (1, 2, 3, 4).

² Так, например: что касается первого аспекта, по мнению некоторых психологов, установка не опережает действие, а наоборот, установка возникает в результате повторения действия (Леонтьев, Элконин). Насчет третьего аспекта в философских взглядах Басина отрицается бессознательность установки, и наконец, некоторые американские психологи в противоположность 4-ому аспекту, рассматривают установку не как основу целенаправленного действия, а наоборот, как мешающий этому действию фактор (Лачинс), т. е. по их мнению, установка — это просто психическая инерция или же ригидность поведения, которая всегда является основой иллюзорных и неадекватных действий.

лах), а в результате того, что в основе этих иллюзий лежит целостно-личностная модификация, которая как раз и является фиксированной установкой субъекта.

Самый значительный из всех вышеприведенных аспектов, на наш взгляд, является именно второй аспект, а также выяснение причин, вызывающих эти иллюзии, т. е. известно, что основные экспериментальные методы, изучающие установку, в основном опираются на подобные иллюзии.

Экспериментальным доказательством, подтверждающим целостно-личностное состояние установки, часто приводят эффект иррадиации установки, обнаруживающийся в интермодальных транспозициях вышеупомянутых иллюзий: если установочные опыты (опыты, фиксирующие установку) проведены в одной модальности (например, испытуемому для оценки даем 2 разных по объему шара несколько раз), критический опыт проводим во второй модальности (напр.: при помощи тахистоскопа экспонируем испытуемым 2 одинаковых круга), то и здесь мы получаем иллюзию, т. е. испытуемый в критическом опыте дает такую же иллюзорную оценку, как если бы мы проводили установочные опыты в сфере этой модальности (3, 5). Все вышесказанное указывает на целостно-личностное состояние установки. Но если результаты подобных опытов сравнить с результатами обычных установочных экспериментов, мы сразу же увидим резкую разницу между ними. Тогда как во втором случае ответы испытуемых почти что находятся в одной категории (около 100% получается контрастная иллюзия¹) и из-за этого неопределенность опыта или энтропию можно приравнять нулю, в первом же случае ответы испытуемых разбросаны в трех различных категориях („больше слева“, „больше справа“, и „равны“). Но, разумеется, это не доказывает, что установочные опыты, проведенные в одной модальности, совершенно не влияют на критические опыты во второй модальности.

Для доказательства этого влияния достаточно показать, что полученное вероятностное распределение ответа отличается от начальной картины.

Но что подразумевается под этой начальной картиной? Ясно, что это должны быть опыты, в которых испытуемые без всяких предварительных установочных предъявлений оценивают равные объекты (напр.: равные круги). А равные объекты особенно при тахистоскопическом предъявлении субъект никогда не оценивает как равные с вероятностью равной единице (6, 7). Таким образом, и первоначальная картина имеет вероятностный характер, т. е. результаты, полученные в подобных контрольных опытах, имеют вероятностное распределение. Исходя из этого, факт иррадиации можно считать достоверным только в том случае, если мы сравним между собой распределение этих ответов (подразумеваются распределение ответов контрольной и экспериментальной групп) и, применив современные статистические методы, найдем значительную статистическую разницу между ними.

Первая часть нашего труда касается исследования именно этого вопроса.

¹ Мы здесь и в дальнейшем имеем в виду результат первого критического опыта.

ИПСО АН СССР
20220101033

Иррадиация — факт или артефакт?

Для изучения факта иррадиации были проведены 2 серии опытов над 100 испытуемыми. Первая серия (контрольные опыты) была нацелена на определение вероятностного распределения начальных оценок. Испытуемым поручалось оценить тахистоскопически предъявляемые два круга по величине. Результаты этих опытов приводятся в таблице № 1 в первой строке. Как видно, из 100 оценок 41 переоценена влево, 47—восприняты адекватно, а 12—переоценены вправо. В этой картине ясно видно преобладание переоценок влево.

Вторая серия проводилась через неделю на тех же испытуемых. Каждому из испытуемых давался в 15-кратном повторении в левую руку—большой, а в правую—малый по объему шары.

После этого происходило тахистоскопическое предъявление кругов. Полученные результаты (оценки испытуемых) приведены в таблице 1 во второй строке. Как видно, частотное распределение ответов (32—переоценка влево, 53—адекватное восприятие, 15—переоценка вправо) не слишком отличается от данных частотного распределения в ответах первой серии (контрольные опыты). Для определения уровня значимости этой разности мы применили известный χ^2 -критерий Пирсона, который по данным нашей таблицы оказался равным $\chi^2=1,8$, чему соответствует уровень

Таблица 1

	„Больше слева“	„Равны“	„Больше справа“	
Без установочных опытов	41	47	12	100
После установочных опытов	32	53	15	100

значимости $p > 0,25$. А это ни в коем случае не дает нам права отрицать нулевую гипотезу¹, т. е. отрицание той гипотезы, которая допускает, что частотное распределение полученных результатов в наших опытах может быть получено случайно, а не обязательно под воздействием установочных опытов, проведенных в другой модальности.

Таким образом, как показывает статистический анализ полученных нами результатов интермодальная транспозиция иллюзий (по крайней мере переход из гаптической в визуальную сферу) не подтверждается. Естественно, возникает вопрос: все это дает или нет нам право ставить под сомнение результаты прошлых опытов, проведенных для выявления иррадиации установки? На наш взгляд, сомнения более касаются не самих результатов (частотного распределения ответов), а скорее интерпретации

¹ Как известно, для отрицания нулевой гипотезы необходимо, чтобы $p < 0,05$

полученных результатов, т. е. полученные данные соответственно не сравнивались с начальной картиной частотного распределения, т. е. с результатами контрольных опытов. Именно этим обстоятельством и объясняется одна из главных причин того, что факт иррадиации не подвергался сомнению. Для того времени, когда проводились первоначальные опыты, объясняющие факт иррадиации, была характерна увлеченность грузинских психологов разнообразным изучением всех возможных проявлений установки, и из их внимания выпадало одно важное обстоятельство, а именно: когда нам интересно выяснить, какое воздействие производит В фактор на А явление (напр: влияние на оценку равных объектов установочных опытов) необходимо знать, каково явление А без фактора В (т. е. как оценивают испытуемые равные объекты без установочных опытов). Равные объекты испытуемые никогда не оценивают одинаково с вероятностью равной единице, т. е. в нашем случае даже без фактора В А не имеет одного определенного значения; диспозиция ее имеет статистический характер. Именно с этим обстоятельством связана и вторая причина. В то время грузинские психологи не были вооружены методами статистики, которые дают возможность определить уровень достоверности полученных результатов.

Новый метод изучения целостно-личностной природы установки

Соответствующий статистический анализ показал, что установка, возникшая в гаптической сфере, не переходит в визуальную, но если даже полностью будет доказано отсутствие эффекта иррадиации, это еще не значит, что вышеупомянутые иллюзии вызваны периферическими факторами. На наш взгляд, для доказательства целостно-личностной природы установки требование существования эффекта иррадиации (имеется в виду интермодальная транспозиция иллюзий), несколько завышенно (совсем необязательно требовать, чтобы установочные опыты, проведенные в какой-либо одной модальности, влияли на критические опыты в какой-либо второй модальности). Для подтверждения непериферичности возникновения иллюзий в двух каких-либо модальностях вполне достаточно будет показать, что те, кто проявляют большую иллюзию или же сильную фиксированность в одной модальности (например, при гаптической оценке равных шаров после установочных опытов в той же модальности), у того в другой модальности проявляются те же большие иллюзии или сильная фиксированность (например, при визуальной оценке равных кругов после установочных опытов в этой же модальности).

Таким образом, если появление иллюзии не вызвано воздействием оставшегося следа в органе чувств, а в основе этой иллюзии лежит определенное целостно-личностное состояние субъекта (подразумевается фиксированная установка), то совершенно естественно допустить, что тот, у кого проявляется высокая фиксированность в одной модальности (например, в гаптической сфере), он проявит опять-таки большую иллюзию или высокую фиксированность в другой модальности (напр.,

в визуальной сфере) и наоборот. Все это на языке статистики означает, что если у такого рода иллюзий в основе лежит общий фактор в виде фиксированной установки, тогда между ними должна существовать значительная корреляция, т. е. если между двумя результатами опытов (тестов) существует корреляция, значит у них есть что-то общее, в противном случае корреляция равнялась бы нулю.

Однако, как известно, Д. Узнадзе обнаружил такого рода иллюзии в оценке тяжестей, давления, интенсивностей, света и, в др. сферах. Так что для экспериментального доказательства целостно-личностного характера установки необходимо определить коэффициенты корреляций между всеми иллюзиями в разных сферах восприятия. Только таким образом можно установить имеют или нет эти иллюзии одно общее основание, или же иначе, объясняется или нет одним общим механизмом возникновение этих иллюзий.

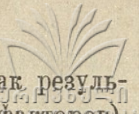
Необходимо отметить, что в современной статистике существует один важный метод, позволяющий решить именно вышеупомянутую проблему. Это и есть факторный анализ, который не очень известен нашим психологам — метод современной многомерной статистики, который Фресс называет инструментом анализа структуры потенциальных возможностей человека. После того, как методы факторного анализа успешно были применены в интеллектуальной сфере (Спирмен) за последние тридцать лет они нашли широкое применение в изучении эмоций, восприятия, психомоторных способностей и разных видов функционирования организма.

Т. к. факторный анализ, на наш взгляд, может найти широкое применение в экспериментальном изучении действия установки (логика факторного анализа довольно адекватно соответствует экспериментальным исследованиям действия установки) мы позволим себе более подробно рассмотреть этот метод.

Постановка задачи в факторном анализе

Представим, что над группой испытуемых в интеллектуальной сфере проводится n различных опытов (тестов). Первый тест, скажем, состоит в решении испытуемыми логических задач, второй — в выявлении способности испытуемых к числовым манипуляциям, третий — в решении задач геометрического вида и т. д. Ясно, что каждый тест даст нам определенный результат, что в большинстве случаев можно выразить в количественных показателях. Естественно, ставится вопрос: проведенные нами опыты (тесты) совершенно не зависят друг от друга или же наоборот — настолько сильно зависят друг от друга, что все множество полученных результатов можно описать как следствие одной основной характеристики человека (каким является общий интеллект). (Спирмен). Если учесть, что те способности человека, которые он проявляет в наших опытах (тестах), являются функциями определенной качественной структуры человека, то постановка такого вопроса представляется вполне законной.

Вполне возможно, что все множество тестов нельзя свести к описанию единственного качества (характеристики), но существующая зависи-

мость между тестами дает возможность описать все множество, как результат действия двух, трех или m -числа основных характеристик (факторов), где $m < n^1$ (Турстон).

Для того, чтобы существовали такие основные факторы, число которых меньше числа тестов, необходимо существование зависимости между тестами. в противном случае, т. е. случае полной независимости тестов, не имеет смысла говорить об установлении основных факторов, число которых меньше числа тестов.

Таким образом, для решения факторных задач необходимо определить зависимость или же корреляцию между тестами². Поэтому каждый факторный анализ начинается с определения интеркорреляции для множества (батареи) тестов. Интеркорреляции составляют так называемую корреляционную матрицу (см. таблицу 2).

Таблица 2

Тесты

	t_1	t_2	...	t_n
t_1	r_{11}	r_{12}	...	r_{1n}
t_2	r_{21}	r_{22}	...	r_{2n}
⋮
t_n	r_{n1}	r_{n2}	...	r_{nn}

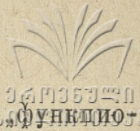
Тесты

После этого определенными методами происходит выделение основных факторов из данной матрицы. Этот процесс, известный под именем факторизации, очень сложен и трудоемок. Основная цель этого процесса направлена на установление числа основных факторов, необходимых для описания данной корреляционной матрицы. После факторизации определяются доли каждого выделенного фактора для данного теста, которые наз. факторными нагрузками или же факторными весами.

Что касается природы самих факторов, то она ничем не ограничена в факторном анализе. Факторы—это лишь вид определенной математической абстракции. В факторном анализе не делается никаких допущений об их природе. Для ф. а. совершенно безразлично, будут они физиологического или же социального характера, элементарные или комплексные, наследственные или приобретенные. Как отмечает Турстон, факторы можно

¹ Например, как известно, каждый спектральный цвет можно описать линейной функцией трех основных цветов.

² Для измерения корреляции применяется коэффициент смешанного момента корреляции Пирсона, хотя можно применить и другие коэффициенты корреляции (8).

называть как угодно, так, напр; „способностью“, „параметрами“, „функциональными единицами“ и т. д. (9).

Для выяснения сути факторного анализа можно рассмотреть известный „пример коробок“ Турстона.

„Допустим, что мы имеем случайный набор коробок (например, 100 штук), имеющих форму прямоугольного параллелепипеда. Мы, конечно, знаем, что форма и размер такой коробки определяются тремя факторами: длиной, шириной и высотой (x , y , z) и что очень просто измерить каждый из этих факторов. Допустим, однако, что мы ничего не знаем определенного об этих факторах, и главное, что мы не имеем возможности их непосредственно измерять. Но мы имеем возможность к каждой коробке применить 20 тестов, каждый из которых измеряет некоторую нелинейную функцию одного, двух или даже всех трех факторов, которые мы в конечном счете должны найти. Например, мы измерили: x^2 ; y^2 ; xy ; yz ; $\log x$; xyz ; $\sqrt{x^2+y^2+z^2}$; e^x ; e^y и т. д. Эти функции нам не известны. В результате измерений мы получили только величины, соответствующие этим функциям для каждой из коробок. Вычисляем коэффициенты корреляций между этими величинами и путем обработки матрицы интеркорреляций между этими величинами (это будет матрица 20-го порядка) находим три фактора, лежащие в основе этих измерений и факторные веса по каждому фактору для каждого из тестов. Легко понять, что по фактору x тест x^2 будет иметь очень высокий факторный вес, а по двум другим факторам факторные веса будут близки к нулю. По тесту xyz мы получим высокие факторные веса по всем трем факторам и т. д. Та процедура, при помощи которой мы открываем факторы длины, ширины и высоты из матрицы интеркорреляций между 20 охарактеризованными выше измерениями и называется факторным анализом.

Следует отметить, что этому вышеприведенному примеру давал большую оценку Б. Теплов: „Пример этот, как и другие геометрические примеры Турстона, может на первый взгляд показаться искусственным. Но на самом деле он дает прекрасную модель задачи факторного анализа. Например, в работах нашей лаборатории мы ищем основные свойства нервной системы, но непосредственно не можем измерять их. Мы применяем некоторые тесты, в отношении которых сначала гипотетически предполагаем, что показатели, которые они дают, являются функциями (мы не знаем, какими) одного, двух или трех свойств нервной системы (мы сначала тоже не знаем, скольких свойств). Получая матрицы интеркорреляций и применяя к ним факторный анализ, мы можем найти для данного набора тестов основные факторы, лежащие в основе их“. (10).

Перед тем, как перейти к рассмотрению нашего вопроса (факторному изучению действия установки), целесообразно подробно рассмотреть один специальный метод факторизации, который, на наш взгляд, практически более применим для экспериментального изучения действия установки в любой сфере ее проявления.

Специальный метод факторизации

Так как этот метод дает возможность выделить лишь один общий фактор, для лучшего понимания его рассмотрим в общих чертах теорию Спирмена.

Следует отметить, что годом рождения факторного анализа считают 1904 г., когда Ч. Спирмен опубликовал исследование (11), которое в дальнейшем стало известно всем психологам мира. Спирмен искал такую общую структуру, которая легла бы в основу корреляций всех интеллектуальных тестов. Он в начале взял четыре теста, и, опираясь на их показатели, вычислил коэффициенты корреляции.

При изучении матрицы, состоящей из коэффициентов корреляций (см. таблицу 3), Спирмен обнаружил интересный факт: разница между произведением любых коэффициентов корреляций, взятых по диагонали любого прямоугольника, равняется нулю. Так, например, если возьмем r_{21} , r_{24} , r_{31} , r_{34} , то

$$r_{21}r_{34} - r_{31}r_{24} = 0.$$

Эта разность называется тетрадной разностью.

Таблица 3

Тесты

	t_1	t_2	t_3	t_4	
Тесты	t_1	r_{11}	r_{12}	r_{13}	r_{14}
	t_2	r_{21}	r_{22}	r_{23}	r_{24}
	t_3	r_{31}	r_{32}	r_{33}	r_{34}
	t_4	r_{41}	r_{42}	r_{43}	r_{44}

Таким образом, Спирмен обнаружил, что в интеркорреляционной матрице, составленной из коэффициентов корреляций интеллектуальных тестов, все тетрадные разности равны нулю, что в общих терминах выглядит так:

$$r_{mn}r_{kl} - r_{kn}r_{ml} = 0.$$

В частности, когда $m=n$; $k=l$;

$$r_{nn}r_{ll} - r_{ln}r_{nl} = 0.$$

Если принять во внимание, что $r_{ln} = r_{nl}$ имеем

$$r_{nn}r_{ll} - (r_{ln})^2 = 0$$

$$r_{ln} = \sqrt{r_{nn}r_{ll}}$$

$$\frac{r_{ln}}{\sqrt{r_{nn}r_{ll}}} = 1. \tag{1}$$

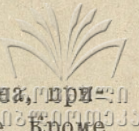
Коэффициенты r_{nn} и r_{ll} , которые наз. коэффициентами валидности теста, выражают корреляции самих с собой n и l тестов. Ясно, что если бы не было ошибок при экспериментах, то r_{nn} и r_{ll} должны равняться 1: значит как раз эти случайные ошибки определяют верхнюю границу коэффициента корреляции между n и l тестами. Если коэффициент корреляции теста с самим собой не равен 1, и понижен из-за этих ошибок, естественно, что эти ошибки должны вызывать понижения и интеркорреляций. Спирмен предполагал, что если есть возможность исключения подобных ошибок и точной оценки r_{nn} и r_{ll} , тогда использованием фор (1) возможно нахождение „истинной“ корреляции между n и l тестами. Но когда Спирмен действительно это проделал, оказалось, что „истинное“ значение корреляции всегда было равно +1. Т. о. получалось, что если исключались ирелевантные ошибки, то все „истинные“ корреляции интеллектуальных тестов равнялись единице. И все это, на взгляд Спирмена доказывало, что соответственные им тесты измеряли лишь одну и ту же переменную, т. е. общий интеллект.

Сегодня всем известно, что объяснение корреляционной матрицы одним фактором является частным случаем более общей проблемы, которая заключается в определении минимального числа факторов, которые могут объяснить все интеркорреляции. Как показал Турстон, общее число факторов, которые лежат в основе интеркорреляции определяется рангом корр. матрицы. Кор. матрица Спирмена, где тетрадная разность равнялась нулю, является матрицей единичного ранга (т. к. разность тетрад есть не что иное, как разложение миноров второго порядка).

Матрица, ранг которой равняется двум, объясняется двумя общими факторами, трехранговая матрица—тремя общими факторами и т. д. Когда Турстон рассмотрел проблему в этом аспекте, обнаружилось, что не остается основания для того, чтобы утверждать необходимость одного фактора для объяснения интеркорреляции¹.

Несмотря на это, в наши интересы входит все же рассмотрение специального случая, т. е. случая, в котором рассматривается возможность существования лишь одного основного фактора. Правда, в действительности редко приходится иметь дело с подобным случаем, но в данной работе мы более детально остановимся на этом вопросе. Т. к. начальное исследование Спирмена касалось именно такого случая, читатель может предположить, что рассмотрение этого вопроса может представлять интерес лишь в историческом плане. Но наша заинтересованность этим случаем обусловлена совершенно иными причинами. Во-первых, как оказалось, именно модель Спирмена (модель, а не его первоначальный метод) более приемлема по сравнению с другими методами. Так, например, если в начале у нас имеется основание утверждать, что тесты измеряют один и тот же параметр, тогда более целесообразно, вместо центридного метода

¹ Что касается основных понятий современного факторного анализа, их рассмотрим мы не будем заниматься. Читатель может ознакомиться с ними в классической работе Турстона (9), где изложены основные понятия и положения факторного анализа.

факторизации, провести факторизацию на основе модели Спирмена, применяя специальный метод, который детально будет изложен ниже. Кроме того, решение на основе модели Спирмена по сравнению с другими методами (например, центроидным методом) имеет свои определенные преимущества: 1) эта модель гораздо проще и требует значительно меньше вычислительной работы; 2) она не предполагает предварительного определения элементов главной диагонали; 3) она непосредственно дает окончательное решение и не требует еще не отработанной процедуры, какой является процедура поворота осей.

Вторая причина заинтересованности моделью Спирмена заключается в том, что эта модель очень близко подходит к экспериментальному исследованию действия установки. Например, когда мы имеем дело с вышеупомянутыми иллюзиями, возникает гипотеза о том, что основой этих иллюзий является один общий фактор—фиксированная установка.

Как было указано выше, необходимым критерием для существования одного общего фактора по Спирмену является равенство нулю тетрадной разности. Число тетрадных разностей зависит от порядка корреляционной матрицы и определяется следующей формулой:

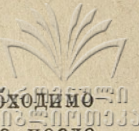
$$t = \frac{n(n-1)(n-2)(n-3)}{8}, \quad (2)$$

где t —число тетрадных разностей, а n —порядок корреляционной матрицы.

Как видно из этой формулы, t очень быстро увеличивается с увеличением n . Так, например, если для матрицы пятого порядка $t=15$, то для матрицы шестого порядка $t=45$, а уже для матрицы двенадцатого порядка $t=1485$. Как видно, вычисление тетрадных разностей представляет очень трудоемкую работу. Кроме того, в действительности эти разности никогда не будут равными точно нулю. Но они должны быть равными такому числу, разность от нуля которого должна объясняться лишь случайными факторами. Для определения этого надо вычислить так называемую вероятностную ошибку тетрадных разностей, для чего Спирмен дает несколько формул разной степени точности и указывает на правила, которыми необходимо в дальнейшем руководствоваться: „Половина тетрадных разностей должна быть больше, а половина—меньше их вероятностной ошибки“ или же „медиана тетрадных разностей и их вероятная ошибка должны быть приблизительно равны“ или „наибольшая из тетрадных разностей должна быть не больше, чем в пять раз их вероятной ошибки“¹.

Как видно, сложность и длительность всей этой процедуры делает практически невозможным использование критериев Спирмена для обнаружения одного общего фактора в корреляционной матрице. Но, как мы убедимся ниже, совершенно необязательно идти именно этим путем. Решение матриц корреляции на основе однофакторной модели Спирмена

¹ Spearman C. The abilities of men. London, 1927

можно провести без вышеупомянутых процедур. Для этого необходимо осуществить факторизацию (т. е. определить факторные нагрузки), а после этого вычислить остаточные коэффициенты корреляций и определить вероятность того, что подобные коэффициенты можно получить в том случае, если допустить, что их среднеарифметическое равно нулю.

Но прежде всего надо убедиться целесообразно ли производить факторизацию на основе модели Спирмена. Как справедливо отмечает Б. Теплов, этот вопрос решается независимо от устаревшей и совершенно не интересующей нас спирменской теории структуры интеллекта. „Модель Спирмена целесообразно применять во всех тех случаях, когда имеется гипотеза, что все тесты, использованные для матрицы корреляции, дают показатели одного и того же свойства, параметра фактора. Мы применили, например, к некоторой выборке испытуемых ряд тестов, которые, согласно гипотезе, измеряют силу нервной системы по отношению к возбуждению. Справедлива ли эта гипотеза? Легче всего ответить на этот вопрос путем факторизации матрицы корреляций по модели Спирмена. Если получаются удовлетворительные результаты (исходя из критерия величины остаточных корреляций), значит наша гипотеза справедлива. В противном случае от нее надо отказаться: значит, не все наши тесты измеряют одно и то же свойство нервной системы¹“.

Удобная для вычислений формула для определения факторных нагрузок при однофакторной модели была предложена самим Спирменом. Ниже приведено доказательство этой формулы, взятое из классической работы Турстона.

Когда корреляционная матрица может быть объяснена только одним общим фактором, то факторные нагрузки теста j обозначаются a_j , ясно, что в таком случае они составляют одностолбцовую факторную матрицу.

Согласно основной теореме факторного анализа, корреляция между тестами j и k равна

$$r_{jk} = a_j a_k.$$

Если просуммируем все корреляционные коэффициенты, находящиеся в k -столбце, будем иметь:

$$\sum_{j=1}^n r_{jk} = a_k \sum_{j=1}^n a_j.$$

Т. к. диагональные члены корреляционной матрицы обычно неизвестны, поэтому для нас неизвестной останется и сумма, лежащая в левой стороне равенства. Обозначим сумму корреляционных коэффициентов, лежащих в k -ом столбце без диагонального члена, через $(r)_k$. Тогда

$$(r)_k = \sum_{j=1}^n r_{jk} - a_k^2, \quad (3)$$

¹ Б. М. Теплов. Простейшие способы факторного анализа; „Типологические особенности высшей нервной деятельности человека“ под ред. Б. М. Теплова, том V. М., изд. „Просвещение“, 1967 г.

т. е.

$$(r)_k = a_k \sum_{j=1}^n a_j - a_k^2. \quad (4)$$

Если просуммируем все члены кор. мат. без диагональных членов, будем иметь:

$$(r)_t = \sum_{k=1}^n a_k \sum_{j=1}^n a_j - \sum_{k=1}^n a_k^2. \quad (5)$$

Или же, что то же самое:

$$(r)_t = \left(\sum_{k=1}^n a_k \right)^2 - \sum_{k=1}^n a_k^2, \quad (6)$$

где $(r)_t$ есть сумма всех членов кор. мат. без диагональных членов.

Правую часть (6) уравнения можно выразить известными коэффициентами. Действительно, т. е. $r_{jk} = a_j a_k$, поэтому:

$$\frac{r_{jk}}{a_k} = a_j. \quad (7)$$

Если просуммируем по k -столбцу, имеем

$$\frac{1}{a_k} \sum_{j=1}^n r_{jk} = \sum_{j=1}^n a_j. \quad (8)$$

Из (3) уравнения

$$\sum_{j=1}^n r_{jk} = (r)_k + a_k^2$$

внесем в (8) формулу и получим:

$$\frac{1}{a_k} [(r)_k + a_k^2] = \sum_{j=1}^n a_j \quad (9)$$

или же

$$\frac{(r)_k}{a_k} + a_k = \sum_{j=1}^n a_j = \sum_{k=1}^n a_k. \quad (10)$$

Следовательно, первый член правой части (6) уравнения будет

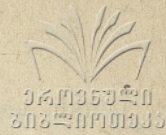
$$\left(\sum_{k=1}^n a_k \right)^2 = \frac{(r)_k^2}{a_k^2} + 2(r)_k + a_k^2, \quad (11)$$

для преобразования второго члена правой стороны равенства (6) примем во внимание, что

$$r_{jk}^2 = a_j^2 a_k^2 \quad (12)$$

или же

$$\frac{r_{jk}^2}{a_k^2} = a_j^2. \quad (13)$$

Просуммируем по k -столбцу, имеем:

$$\frac{1}{a_k^2} \sum_{j=1}^n r_{jk}^2 = \sum_{j=1}^n a_j^2 = \sum_{k=1}^n a_k^2. \quad (14)$$

Если же исключим из этой суммы члены k -ой строки, получим

$$\frac{1}{a_k^2} \left[\sum_{j=1}^n r_{jk}^2 - r_{kk}^2 \right] = \sum_{j=1}^n a_j^2 - a_k^2. \quad (15)$$

Если обозначим через $(r^2)_k$ сумму квадратов известных корреляционных коэффициентов, находящихся в k -ом столбце, т. е. допустим, что

$$(r^2)_k = \sum_{j=1}^n r_{jk}^2 - r_{kk}^2, \quad (16)$$

тогда уравнение (15) примет вид:

$$\frac{(r^2)_k}{a_k^2} + a_k^2 = \sum_{k=1}^n a_k^2. \quad (17)$$

Теперь внесем в (6) урав. полученные формулы (11) и (17), будем иметь:

$$(r)_i = \frac{(r)_k^2}{a_k^2} + 2(r)_k + a_k^2 - \frac{(r^2)_k}{a_k^2} - a_k^2.$$

Отсюда

$$(r)_i - 2(r)_k = \frac{(r)_k^2 - (r^2)_k}{a_k^2},$$

откуда получаем для факторных нагрузок:

$$a_k^2 = \frac{(r)_k^2 - (r^2)_k}{(r)_i - 2(r)_k}, \quad (18)$$

где $(r)_k$ —сумма коэф-ов k -го столбца матрицы без диагональных членов,

$(r)_k^2$ —квадрат $(r)_k$;

$(r^2)_k$ —сумма квадратов известных коэффициентов k -го столбца;

$(r)_i$ —сумма всех данных коэффициентов корреляции, входящих в корр. матрицу.

Как видно из полученной формулы, факторное решение (т. е. определение факторных нагрузок) действительно не требует предварительного определения диагональных элементов. Надо отметить, что Б. Теплов в вышеотмеченной работе рассматривает применение центроидного метода в работах разных исследователей и показывает, насколько было бы лучше в некоторых случаях произвести факторизацию на основе ондофакторной модели, применением формулы (18). Остановимся на одном из таких исследований. Это работа Самохваловой (12), которая касается проблемы индивидуального различия в запоминании различного материала. Запоминание различных видов материала рассматривалось в этой работе, как определенный тест, который количественно оценивался количеством повто-

рений, необходимым для полного запоминания. В опытах Самохваловой применялись шесть разнотиповых материалов: 1) картинки; 2) конкретные слова; 3) абстрактные слова; 4) двухзначные числа; 5) трехзначные числа; 6) бессмысленные слоги. Так что корреляционная матрица была шестого порядка. Самохвалова произвела факторизацию центроидным методом. Правда, было выделено три основных фактора, но факторные веса оказались статистически незначительными по второму и третьему факторам.

Как указывает Б. Теплов, фактически был выделен лишь один общий фактор¹. Поэтому ясно, что этот результат можно было получить более элементарным путем, если бы вместо центроидного метода была бы использована однофакторная модель. Продемонстрируем это на примере корреляционной матрицы Самохваловой и в то же время подробно опишем этот специальный метод, который с таким же успехом без всяких изменений можно использовать в любой сфере факторного изучения действия установок.

В таблице 4 приведены как соответствующая корреляционная матрица, так и весь ход факторизации при использовании формулы (18). Как видно из этой таблицы, определение факторных весов является последней стадией работы. Факторная матрица, составленная из них, приведена в таб. 5. Следующим этапом является определение остаточных коэффициентов корреляции. Для этого берем из полученной факторной матрицы (таб. 5) произведение взаимнопересекающихся членов $a_j a_k$ (см. таб. 6) и вычитыв-

Таблица 4

Тесты	1	2	3	4	5	6
1		0,48	0,24	0,33	0,38	0,43
2	0,48		0,57	0,56	0,43	0,59
3	0,24	0,57		0,37	0,40	0,56
4	0,33	0,56	0,37		0,49	0,50
5	0,38	0,43	0,40	0,49		0,61
6	0,43	0,59	0,56	0,50	0,61	
$(r)_k$	1,86	2,63	2,14	2,25	2,31	2,69
$(r)^2_k$	3,460	6,917	4,580	5,062	5,336	7,236
$(r^2)_k$	0,726	1,402	0,993	1,050	1,102	1,469
Числитель	2,734	5,515	3,587	4,012	4,234	5,767
$2(r)_k$	3,72	5,26	4,28	4,50	4,62	5,38
Знаменатель	10,16	8,62	9,60	9,38	9,26	8,50
a^2_k	0,269	0,640	0,374	0,428	0,457	0,678
a_k	0,52	0,80	0,61	0,65	0,68	0,82

$$(r)_i = 13.88$$

¹ А это означает, что как бы ни происходило запоминание материала, мы имеем всегда дело с одним механизмом—способностью непосредственного запоминания, т. е. тот, кто хорошо запоминает материал одного вида, хорошо запомнит материал и второго вида и наоборот.

ваем их от экспериментально полученных корреляционных коэффициентов, то есть определяем разности $r_{jk} - a_j a_k$, которые дают нам остаточные коэффициенты корреляции. Составленная из них матрица приведена в таблице 7. Теперь необходимо оценить вероятность появления остаточных коэффициентов корреляций такой величины, если допустить, что в среднем они равны нулю.

Метод для решения подобной задачи был разработан Хользингером и Харманом. Харман дает формулу, где σ_r для остаточных коэффици-

Таблица 5

Тесты	Факторные нагрузки
1	0,52
2	0,80
3	0,61
4	0,65
5	0,68
6	0,82

Таблица 6

Произведения $a_j a_k$

Тесты	1	2	3	4	5	6
1		0,42	0,32	0,34	0,35	0,43
2	0,42		0,49	0,52	0,54	0,66
3	0,32	0,49		0,40	0,42	0,50
4	0,34	0,52	0,40		0,44	0,53
5	0,35	0,54	0,42	0,44		0,56
6	0,43	0,66	0,50	0,53	0,56	

Таблица 7

Остаточные коэффициенты корреляций $r_{jk} - a_j a_k$

Тесты	1	2	3	4	5	6
1		0,06	-0,08	-0,01	0,03	0,00
2	0,06		0,08	0,04	-0,11	-0,07
3	-0,08	0,08		-0,03	-0,02	0,06
4	-0,01	0,04	-0,03		0,05	-0,03
5	0,03	-0,11	-0,02	0,05		0,05
6	0,00	-0,07	0,06	-0,03	0,05	

ентов корреляций связан со среднеарифметическим коэффициентом корреляций r , входящих в начальную матрицу, и числом испытуемых N :

$$\sigma_r = (1-r) \sqrt{\frac{5+8r+2r^2}{2N}} \quad (19)$$

В нашем случае $r = \frac{13,88}{30} = 0,46$;

число испытуемых в работе Самохваловой $N = 32$; если эти значения внесем в формулу (19), получим

$$\sigma_r \approx 0,213.$$

Нас интересует вероятность появления наибольшего из полученных остаточных коэффициентов корреляции, при условии, что в среднем они

равны нулю, а их кривая распределения представляет нормальную кривую. Как видно из таб. 7, наибольший коэффициент равен 0,11 (знак не имеет в данном случае значения). Выразим его в единицах сигмы остаточных коэф. кор., т. е. возьмем отношение $\frac{0,11}{0,213} = 0,52$, которое известно в ста-

тистике под названием нормированного показателя. В таблицах (которые даны в любом статистическом учебнике) распределения случайных нормированных величин находим, что вероятность того, что эта величина будет находиться между 0 и 0,52, равна 0,1985. А если не обращать внимания на знак, тогда вероятность того, что эта величина не будет превышать значения по абсолютной величине 0,52, равна $0,1985 \cdot 2 = 0,397$.

Следовательно, вероятность того, что остаточный коэффициент корреляции будет равен 0,11 или же больше, при предположении, что в среднем они равны нулю, будет равна $1 - 0,397 = 0,603$. Остальные остаточные коэффициенты корреляций меньше 0,11, поэтому вероятность их появления будет еще больше.

Все это говорит о приемлемом для нас методе факторизации, основанном на однофакторной модели. Для факторного решения данной матрицы можно применить модель Спирмена, а это означает, что корреляции, полученные Самохваловой, можно объяснить действием лишь одного общего фактора.

Попытка применения нового метода

Для читателя уже совершенно ясно, как близко подходит логика факторного анализа к экспериментальным исследованиям действия установки. Действительно, если такие разнообразные опыты, как иллюзии Д. Узнадзе, чтение нейтральных шрифтов и др., рассмотрим как определенный тест и полученные для каждого испытуемого ответы выразим количественно, тогда имеется возможность экспериментально установить, существует или нет один общий механизм для всех этих тестов. Для этого необходимо определение корреляции между тестами и факторизация полученной корреляционной матрицы. Если с самого начала у нас имеется основание для утверждения того, что в основе всех опытов лежит действие установки, тогда лучше всего обратиться к методу, который основывается на однофакторной модели

В наши интересы входило исследование только вышеупомянутых иллюзий. Но для рассмотрения их в виде тестов необходимо выразить полученные результаты в количественной форме для каждого испытуемого. Что касается измерения иллюзий, для нас этот путь был заранее исключен, т. к. здесь мы наталкиваемся на трудности принципиального характера, исключение которых, на наш взгляд, вообще невозможно. Например, когда в критическом опыте испытуемому кажется один из равных объектов большим, чем второй, у него, т. е. у испытуемого при помощи специального прибора есть возможность изменения величины объекта до тех пор, пока они не покажутся ему равными; полученная разность как раз и есть выражение величины иллюзии для данного испыту-

емого. Но известные иллюзии Д. Узнадзе не так стабильны во времени как т. н. первичные иллюзии (Мюллер-Лайера, Погендорфа, Зельнера и др.). Тогда как эти последние не „боятся времени“ и из-за такого рода поправки действительно становится возможным их количественное измерение, что нельзя утверждать относительно иллюзий Д. Узнадзе; они не стабильны во времени; испытуемому нужно достаточно много времени для констатации равенства на иллюзиомере, в процессе которого иллюзия ослабевает, а к тому времени, когда испытуемый оканчивает уравнивание объектов, мы уже не имеем иллюзии, измерение которой нас интересовало.

Т. к. такие трудности имеют место в любой модальности, поэтому мы избрали совершенно другой путь: после получения иллюзий над испытуемым столько раз проводили критический опыт, сколько было необходимо для адекватного восприятия. Число критических опытов, необходимых для адекватного восприятия мы брали как количественную характеристику наших тестов для каждого испытуемого¹, и это можно обозначить для каждого испытуемого как показатель фиксированности в данном опыте.

Мы провели четыре серии опытов над одними и теми же 30 испытуемыми. Каждая серия отделилась от предыдущей одной неделей. Первая серия опытов проводилась в визуальной сфере. Испытуемым предъявлялись на оценку 15 раз 2 разных по величине круга тахистоскопом. После этого, в критическом опыте, предъявлялись два равных круга и критический опыт продолжался до исчезновения иллюзорных оценок.

Вторая серия проходила в галитической сфере. После 15-ти кратного предъявления разных шаров испытуемым давались для оценки 2 равных шара. В критическом опыте предъявление равных шаров происходило до тех пор, пока испытуемые не давали адекватного ответа.

В третьей серии опытов испытуемым давались на оценку равные по объему, но разные по весу шары, причем вес одного шара сильно отличался от веса второго, всего в 15 раз. Руки испытуемого лежали на столе, и как только экспериментатор предъявлял шары для оценки, испытуемый одновременно поднимал руки до определенной высоты. Этим, с одной стороны, улучшалась оценка веса шаров, а с другой—все испытуемые находились в одинаковых условиях.

Четвертая серия проводилась опять в визуальной сфере. Испытуемым тахистоскопически предъявлялись два разных по светлости круга. В левой стороне намного более темный, чем с правой. После пятнадцати установочных опытов, в тахистоскопе давалась экспозиция равно-светлых кру-

¹ Как легко убедиться, это есть число контрастных иллюзий, т. к. мы удовлетворялись так называемой „первой фазой“. Ограничение пересей фазой объясняется тем обстоятельством, что мы не знали, когда прекратить критические экспозиции. Как выше было отмечено, начальная диспозиция (т. е. распределение ответов испытуемых без установочных опытов) имеет стохастический характер и на пути ликвидации иллюзий (установки) невозможно точно остановиться на данных начальной диспозиции для одного испытуемого.

гов. И в этом случае критические опыты происходили до адекватной оценки светлости.

До того, как перейдем к обсуждению полученных результатов, хотелось бы указать на те трудности, которые всегда могут возникнуть на пути количественной оценки подобных опытов. Как отмечалось выше, в опытах данного типа (тестах) для количественной характеристики каждого испытуемого бралось число критических опытов, которое необходимо для исчезновения иллюзорного восприятия объектов. Но для того, чтобы именно это число выражало бы фиксированность установки для каждого субъекта (т. е. если одному испытуемому понадобилось большее число крит. опытов, чем второму, и чтобы иметь возможность, утверждать что фиксированность установки у первого больше, чем у второго), необходимо условие постоянства режима опыта. Тогда как при повторении критических опытов в визуальной сфере испытуемые почти всегда находятся в одинаковых условиях и режиме, в галпической сфере ситуация сильно усложняется.

Действительно, во время одного из критических предъявлений, если испытуемый более активно оценит шар или же больше времени не разожмет руки, то ясно, что такому испытуемому легче и быстрее удастся избавиться от иллюзии, т. е. число критических предъявлений уменьшится. Поэтому, если не исключить подобные случаи, ясно, что число критических предъявлений, взятое для количественной оценки фиксированности, будет лишено всякого смысла. Вот поэтому и должны быть строго соблюдены интервалы времени между критическими опытами, т. е. испытуемый должен иметь в руках шары лишь определенное, неизменяемое время.

В наших опытах мы постарались сохранять режим, насколько это было возможным. Во всех четырех опытах как в установочных, так и в критических интервал времени между предъявлениями был строго определен и равнялся пяти секундам.

Все данные 4-х серий даны в таб. 8. Здесь через t_i обозначены опыты первой серии (оценка кругов);

t_2 —опыты второго вида (оценка величины шаров);

t_3 —опыты третьего вида (оценка весов);

t_4 —опыты четвертого вида (оценка светлости кругов).

Напротив индексов каждого испытуемого, в горизонтально расположенных строках даются показатели фиксированности для каждой серии опытов.

Для определения интеркорреляции между тестами был использован коэффициент корреляций смешенного момента;

$$r = \frac{\sum_{i=1}^N x_i y_i}{N s_x s_y},$$

где x_i —отклонение показателей X_i i индивида от среднеарифметического M_x , т. е.

$$x_i = X_i - M_x$$

аналогично и

$$y_i = y_i - M_y$$

s_x и s_y — стандартные отклонения X_i и Y_i показателей, а N — число видов (испытываемых). В нашем случае $N=30$. В таблице 9 приведена по-

Таблица 8

тесты испытываемые	t_1	t_2	t_3	t_4
1	3	15	9	10
2	3	12	7	7
3	4	13	4	12
4	4	12	12	17
5	2	25	4	0
6	3	8	8	0
7	4	7	6	4
8	2	9	11	3
9	6	7	12	0
10	5	9	11	0
11	1	10	14	3
12	4	9	9	4
13	5	12	6	0
14	5	9	4	2
15	4	10	9	0
16	20	40	18	2
17	12	10	15	7
18	2	33	13	21
19	7	11	4	7
20	7	9	2	4
21	2	9	7	11
22	7	11	11	3
23	6	9	9	4
24	2	18	6	6
25	2	6	6	0
26	3	6	11	8
27	7	16	7	0
28	1	10	4	12
29	4	9	10	9
30	1	25	21	1

лученная нами корреляционная матрица, где в скобках указаны уровни значимости коэффициентов корреляций. Как видно из данной матрицы, корреляции между тремя первыми тестами положительны и значительно отличаются от нуля. Что касается четвертого теста, т. е. тест на оценку светлости кругов, как видно, не должен находится в корреляции с осталь-

Таблица 9

Тесты	t_1	t_2	t_3	t_4
t_1		0,42 ($p < 0,25$)	0,32 ($p < 0,05$)	-0,23 ($p > 0,1$)
t_2	0,42 ($p < 0,025$)		0,46 ($p < 0,01$)	0,16 ($p = 0,2$)
t_3	0,32 ($p < 0,05$)	0,46 ($p < 0,01$)		0,01 ($p > 0,25$)
t_4	-0,23 ($p > 0,1$)	0,16 ($p = 0,2$)	0,01 ($p > 0,25$)	

ными тестами, т. е. полученные коэффициенты корреляции (стоящие в четвертой строке и столбце) статистически не значительны (мы даём значения отрицательному знаку коэффициента r_{14} , т. е. и он по величине незначительно отличен от нуля).

Из-за всего этого мы не провели факторизацию матрицы 4-го порядка. То, что четвертый тест не оказался в корреляции с остальными тремя тестами, по-видимому, является математическим выражением того факта, что в основе этой иллюзии лежит совсем другой механизм. Вполне возможно, что эта иллюзия обусловлена эффектом следа. В пользу такой интерпретации этого факта говорят наши первоначальные, апробационные опыты, в которых испытуемым давались круги разной светлости продолжительное время и эффект в критических опытах был намного больше по сравнению с тахистоскопическими экспозициями тех же кругов, т. е. тогда когда установочные и критические опыты проводились с кратковременными предъявлениями.

Что касается остальных трех иллюзий, то, т. е. корреляции между ними составляют корреляционную матрицу третьего порядка, из-за тривиальности решения мы не сочли нужной ее факторизацию, хотя на взгляд некоторых исследователей и корреляции между тремя тестами все же не всегда объясняются действием лишь одного общего фактора.

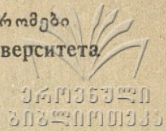
Заключение

Целью изложенной работы было направить внимание на следующие обстоятельства: если современными статистическими методами не подтверждается факт иррадиации (подразумевается интермодальная транспозиция иллюзий Д. Узнадзе), то это еще не лишает экспериментальной основы целостно-личностный характер установки.

Для подтверждения периферичности данных иллюзий достаточно и того, что между ними существовали значительные положительные корреляции. И если в основе действия всех этих иллюзий лежит один общий механизм в виде фиксированной установки, то полученные корреляции должны объясняться действием только одного общего фактора. Именно поэтому, мы хотели чтобы читатель обратил внимание на большое значение применения факторного анализа в экспериментальном изучении механизма установки. Что касается полученных нами экспериментальных результатов, о них можно сказать следующее: несмотря на то, что наш четвертый тест не оказался в корреляции с остальными тестами и мы не сумели провести факторизацию матрицы 4-го порядка, это совсем не умаляет значения методов факторного анализа и его использования в экспериментальном изучении установки. Как уже отмечалось выше, в 4-ой серии опытов, возможно, лежит совершенно другой механизм действия, отличный от механизма действия в остальных трех тестах. На наш взгляд, этот факт должен стать объектом внимания тех психологов, которые говорят об одном механизме разных явлений: если разные явления имеют один общий механизм, тогда экспериментальным выражением этого об-

illusions is not confirmed by the use of modern statistical techniques, this does not yet point to the peripheral nature of these illusions. To establish the nonperipheral nature of these illusions it is quite sufficient to show that there are some correlations between them. Furthermore, if all these illusions are produced by one mechanism, as fixed set, then from the obtained correlation matrix, using the method of factor analysis, only one common factor must be extracted.

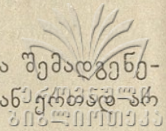
დაწყებითი სკოლის სახელმძღვანელოები და ქართული შრიფტები

ავთანდილ ჭაბუკაშვილი

დაწყებითი სასკოლო ასაკის ბავშვების სახელმძღვანელოებისათვის გამო-საყენებელი შრიფტების ადვილკითხვადობასა და ესთეტიკურ ღირებულებას უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება. ამ დარგის ლიტერატურისათვის შრიფტების შერჩევის დროს უნდა გავითვალისწინოთ ის სპეციფიკური მოთხოვნები, რომელთაც უყენებს შრიფტს 7-8 წლის ასაკის ბავშვის ფსიქოფიზიოლოგიური შესაძლებლობანი და სასწავლო-აღმზრდელობითი პროცესის თავისებურებანი.

მრავალი გამოკვლევით დასტურდება, რომ დაწყებითი სკოლის სახელმძღვანელოებში შეუსაბამო შრიფტების გამოყენება მნიშვნელოვნად აძნელებს სწავლების პროცესს და უარყოფითად ზემოქმედებს ბავშვის ჯანმრთელობაზე. როგორც ლიტერატურული წყაროებიდან ჩანს, მოზარდი თაობის მხედველობის სიმახვილე სულ უფრო უარესდება კლასიდან კლასში გადასვლის კვალობაზე (6. გვ. 90). ეს კი ნიშნავს, რომ ის მიზეზები, რომლებიც ხელს უწყობენ მხედველობის გაუარესებას, ჯერ კიდევ მთლიანად აღმოფხვრილი არ არის. ბავშვები, რომელთაც დაქვეითებული მხედველობა აქვთ, წიგნის კითხვის დროს უფრო სწრაფად იღლებიან და შესაბამისად უფრო დაბალი შრომისუნარიანობა ახასიათებთ. იმ მიზეზებს შორის, რომლებიც ხელს უწყობენ მხედველობის გაუარესებას და შრომისნაყოფიერების დაქვეითებას (უხარისხოდ გაფორმებული წიგნები, ცუდი განათება, ქალაქის ზედაპირის ხარისხი, ფერი და სხვ.), შეიძლება დავასახელოთ შრიფტებიც. ძნელადსაკითხავი შრიფტი თვალს ჩქარად ღლის, იწვევს ნერვული სისტემის გადატვირთვას და დროთა განმავლობაში ასუსტებს მხედველობის სიმახვილეს.

რუსული და უცხოური შრიფტების კითხვადობის საკითხებზე მრავალი გამოკვლევა არსებობს (2, 3, 4, 5, 6, 7), ხოლო ქართული შრიფტების კითხვადობის შესწავლა მნიშვნელოვნად ჩამორჩება საშრიფტო მეურნეობის განვითარების მოთხოვნებს. არსებობს მხოლოდ ნ. ნასრაშვილის გამოკვლევა — „ქართული საანბანო წიგნის შრიფტის ფორმის საკითხისათვის“, რომელიც ცალკე წიგნად გამოსცა „მეცნიერებამ“ 1965 წელს. აღნიშნული შრომა ექვსი წლის ექსპერიმენტული კვლევის შედეგია. ავტორს საგანგებოდ შეუსწავლია და შეუმოწმებია საანბანო შრიფტის („ი. გოგებაშვილის გარნიტური“) ფორმის ავტარგვიანობა. გარდა „გოგებაშვილისა“, ავტორს შესწავლილი აქვს „ჩვეულებრივი“ და „მკაფიო გარნიტურის“ შრიფტების კითხვადობა, რომლებსაც ვხვდებით დაწყებითი სკოლის სახელმძღვანელოებში. ჩვენს ამოცანას არ შეადგენს დასახელებული შრომის სისტემატური გადმოცემა; მოვიტანთ მხოლოდ ერთ ზოგად დასკვნას: „საანბანო წიგნის შრიფტს, სხვა შრიფტებისაგან განსხვავებით მოეთხოვება: სიმარტივე, სიმკვეთრე, მკაფიობა, სისადავე (ზედმეტი ორნამენტული ნაწილებისაგან, სამკაულებისაგან თავისუფალი მოხაზულობა), ასოთა ინდივიდუალობა

(მასში დაუშვებელია ასოთა მკვეთრი ურთიერთმსგავსება), ასოთა შემადგენელი ხაზების შეთანხმება უკონტრასტოდ, სათანადო სიდიდე, ამასთანავე უნდა ჰქონდეს უშნო, ულაზათო გარეგნობა“ (2, გვ. 132).

დასახელებული სამი გარნიტურის შრიფტების გარდა, დაწყებითი სკოლის სახელმძღვანელოებში ვხვდებით სხვა გარნიტურის შრიფტებსაც, რომელთა კითხვადობა არაა შესწავლილი. ამდენად, ძნელია მსჯელობა, აკმაყოფილებენ ისინი თუ არა ჩამოთვლილ მოთხოვნებს. საკითხის გადაწყვეტას ართულებს დიდი განსხვავება შრიფტების გრაფიკულ მახასიათებლებს შორის. გარდა ამისა, შრიფტი შეიძლება აკმაყოფილებდეს ჩამოთვლილ მოთხოვნებს, მაგრამ მაინც ძნელად იკითხებოდეს. აქ ჩვენ ვგულისხმობთ სხვა ფაქტორებს (ასოს თვალი, ასობს შორის მანძილი და სხვ.), რომლებიც აღნიშნულ მოთხოვნებში არაა გათვალისწინებული. ვფიქრობთ, ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში საჭიროა ექსპერიმენტული გამოკვლევის ჩატარება, რათა დადგინდეს ყოველი ახალი შრიფტის აკარგინანობა და დაზუსტდეს ადვილკითხვადობის ხელშემწყობი დამატებითი ფაქტორები. ეს დაეხმარება მხატვარ-გრაფიკოსს, მომავალში შექმნას უფრო სრულყოფილი და ორიგინალური შრიფტები.

სხვადასხვა გარნიტურის შრიფტები ერთმანეთისაგან განსხვავდება ასოს ნახატის ფორმით, პროპორციებით (ასოს სიმაღლის სიგანესთან შეფარდებით), ასოს შიდა სივრცით (როგორც გრაფიკოსები უწოდებენ ასოს თვალთ), კონტრასტულობით (შტრიხების სისქით და ურთიერთშეფარდებით), ფერით (ნათელი, ნახევრადმუქი, მუქი), სიმჭიდროვით (ასოთაშორის მანძილით), სისადავით (ასობში დეკორის შეტანით), რიტმულობით და სხვა. ყოველივე აღნიშნული ქმნის ასოს საერთო სახეს. იმისდა მიხედვით, თუ როგორაა გადაწყვეტილი ჩამოთვლილი ნიშნები, შრიფტი შეიძლება იყოს ადვილკითხვადი ან ძნელწასაკითხი. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ შრიფტების კითხვადობაზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს მათი გამოყენების პირობები — სად და რისთვის ვიყენებთ მათ. თუ ისინი არ შეესაბამებიან გამოყენების პირობებს, გარკვეული ადგილისათვის კარგი შრიფტებიც სხვა ადგილას შეიძლება ძნელწასაკითხი აღმოჩნდნენ.

საექსპერიმენტო მასალად ავირჩიეთ „ვიწრო“ (ავტორი ბ. გორდენიანი) და „ღუმბადის გარნიტური“. ჩვენი არჩევანი განაპირობა შემდეგმა გარემოებამ: ჯერ ერთი, ისინი დიამეტრულად განსხვავებული შრიფტებია თავიანთი მოხაზულობითა და ყველა იმ ნიშნებით, რომლებიც ზემოთ ჩამოვთვალეთ. სწორედ ამ განსხვავებულობამ მიიქცია ჩვენი ყურადღება. მეორეც, აღნიშნული შრიფტებით ისტამბება მეორე კლასის სახელმძღვანელო — „ქართული ენა“. ბოლო გამოცემებში გამოყენებულია „ღუმბადის გარნიტური“, ხოლო წინა წლების გამოცემებში „ვიწრო გარნიტური“.

ვიწრო გარნიტური ერთი სიმსხოს ხაზით არის აგებული; სხვა შრიფტებთან შედარებით შემცირებული აქვს სიგანე და წაგრძელებული ელემენტები; ასოები მჭიდროდაა განლაგებული და ასოს თვალიც შემცირებულია. ჩამოთვლილმა ფაქტორებმა განაპირობეს მუქი შესახედაობა. შრიფტი თავისუფალია დეკორატიული ელემენტებისაგან და სადაა.

„ღუმბადის გარნიტური“ ორშტრიხიანი შრიფტებია, ე. ი. კონტრასტული აგებულებისაა. მაგრამ ძირითად შტრიხებსა და წვრილებს შორის შედარებით უფრო ჰარმონიული შეფარდებაა, ვიდრე მაგალითად, „დედაენის“, „ლორთ-

ქიფანიძის“ და „პარიზულ“ შრიფტებში. ცნობილია, რომ მკვეთრი კონტრასტული ხაზებით ნაგები შრიფტები მალე ღლის თვალებს და უფრო ძნელად იკითხებიან. უკანასკნელი სამი გარნიტური სწორედ ასეთი კატეგორიის შრიფტებს მიეკუთვნება. ეს დადასტურდა აგრეთვე ნ. ნასრაშვილის გამოკვლევებითაც. „დუმბაძის გარნიტური“ გამოიზნულია ხანგრძლივი კითხვისათვის. ასოს ფორმა და შტრიხების სისქე ისეა შერჩეული, რომ მკაფიოდაა გამოხატული ასოს თვალი.

როგორც ვხედავთ, დასახელებულ შრიფტებს თავიანთი გრაფიკული ნიშნებით არაფერი აქვთ საერთო და ერთმანეთს გამორიცხავს შრიფტის გრაფიკული სტრუქტურის ყველა პუნქტში. ბუნებრივად დგება კითხვა, რამდენად შეესაბამება გრაფიკული სტრუქტურით ასე განსხვავებული შრიფტები დაწყებითი სასკოლო ასაკის ბავშვის ფსიქოფიზიოლოგიურ შესაძლებლობებს და სასწავლო-აღმზრდევლობითი პროცესის თავისებურებებს?

ჩვენ მიზნად დავისახეთ, გამოყენების პირობების გათვალისწინებით გავვერკვია: რა გავლენას ახდენს ადვილკითხვადობაზე თითოეული გარნიტურის გრაფიკული თავისებურებანი, უპირველეს ყოვლისა რა ფაქტორები განსაზღვრავს კითხვის სისწორეს ან შეცდომას; რაში მდგომარეობს თითოეული გარნიტურის მთავარი ღირსება ან ნაკლოვანება და სხვ.

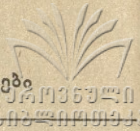
ორივე გარნიტურის შრიფტების კითხვადობის შესწავლის მიზნით, ტაქსიტოსკოპის მოკლე ექსპოზიციით ჩავატარეთ ცდები, რათა კითხვის გაძნელებულ პირობებში გავვერკვია, რომელი გარნიტურის შრიფტებით უფრო სწრაფად და უშეცდომოდ წაიკითხავდნენ ბავშვები სიტყვებსა და წინადადებებს. ცდები ჩატარებული იქნა მე-10 საშუალო სკოლაში მე-2 კლასის ბავშვებთან.

ცდების ჩატარების ორგანიზაციაში დახმარებისათვის გულითად მადლობას ვუხდით სკოლის დირექტორს შ. მანჯგალაძეს და სასწ. ნაწილის გამგეს პ. გამყრელიძეს.

ცდის მასალა და მეთოდი

ცდის მასალად გამოვიყენეთ „დუმბაძისა“ და „ვიწრო“ გარნიტურის შრიფტები. ზომა კეგელი 10. ამ ზომის შრიფტებით არის დასტამებული მე-2 კლასის „ქართული ენა“. ცდის მასალა ორივე გარნიტურის შრიფტისათვის ერთნაირი იყო: შვიდი აზრიანი სიტყვა, სამი წინადადება და ხუთი უაზრო სიტყვა. ტაქსიტოსკოპის ფრთებს შორის მანძილი უდრიდა 15 სმ-ს. ცდები ჩატარდა ორ სერიად: პირველად აზრიან მასალაზე, მეორედ უაზრო სიტყვებით. ცდებში მონაწილეობა მიიღო 44 ბავშვმა (მე-2 კლასელები). ცდის დაწყების წინ ბავშვებს ვაცნობდით ხელსაწყოს და ვუხსნიდით ცდის პირობებს. ხელსაწყოსთან და შესამოწმებელ შრიფტებთან ბავშვების ადაფტაციის მიზნით, ძირითად ცდებამდე ტარდებოდა რამოდენიმე წინასწარი ცდა სხვა მასალებით. კითხვადობის ფაქტორის შესასწავლად გამოვიყენეთ აგრეთვე მოცემული შრიფტებით დაბეჭდილი ტექსტების გადიდებულ მანძილზე კითხვის მეთოდი.

ადვილკითხვადობის კრიტერიუმად ვიღებდით ექსპოზიციების რაოდენობას, შეცდომების სახეებს და კითხვაში დაშვებული შეცდომების საერთო რაოდენობას. ექსპოზიციების ხანგრძლივობა ყველასათვის ერთნაირი იყო.

აზრიანი სიტყვებითა და წინადადებებით ჩატარებული ცდების შედეგები

შ რ ი ფ ტ ი	ცდისპირების რაოდენობა	საექსპოზიციო მასალის რაოდენობა	ექსპოზიციების გამორებათა საერთო რიცხვი	საშუალოდ თითო ცხ-ზე ექსპოზიციების რაოდენობა	საშუალოდ თითოეულ ცხ-ზე შეცდომების რაოდენობა	თითოეული სიტყვის ან წინადადების წაკითხვაზე ექსპოზიციების საშუალო რიცხვი
1. „ვიწრო გარნიტური“	15	10	331	22	181	2,2
2. „ღუმბადის გარნიტური“	15	10	264	17,5	114	1,75

შენიშვნა: საექსპოზიციოდ ეძლეოდა შვიდი სიტყვა, ერთი ორსიტყვიანი წინადადება და ორი სამსიტყვიანი წინადადება. სიტყვები და წინადადებები აღებული იქნა მეორე კლასის „ქართული ენის“ სახელმძღვანელოდან.

სიტყვები: მარწყვი, ძროხა, სიცილი, მეზღვაური, ჭიანჭველა, დამბობილენი, ჭყბინებლენი.

წინადადებები: ტოროლამ დაიფრთხილა.
 მინდორში ჯეჯილმა ამოფეთქა.
 ბრწყინვალე მზემ ამოაშუქა.

უაზრო სიტყვებით ჩატარებული ცდების შედეგები

%	შ რ ი ფ ტ ე ბ ი	ცდისპირების რაოდენობა	საექსპოზიციო მასალის რაოდენობა	ექსპოზიციების გამორებათა საერთო რიცხვი	საშუალოდ თითო ცდისპირზე ექსპოზიციების რაოდენობა	საშუალოდ თითო ცდისპირზე შეცდომების რაოდენობა	უაზრო სიტყვების წაკითხვაზე ექსპოზიციების საშუალო რიცხვი
1	„ვიწრო გარნიტური“	7	5	118	16,8	83	3,3
2	„ღუმბადის გარნიტური“	7	5	87	12,4	52	2,5

შენიშვნა: საექსპოზიციოდ ეძლეოდა ხუთი უაზრო სიტყვა.

უაზრო სიტყვები: ხაძრო, ლიცისი, ლაროტო, ყვიმარწ, ლაჭვეანი.

შედეგების ანალიზი

როგორც ცხრილიდან ჩანს, ცდისპირებმა აზრიანი და უაზრო სიტყვების კითხვის დროს ყველაზე მეტი შეცდომა ვიწრო გარნიტურის შრიფტებით დაუშვეს. ცდის მასალის სწორად წაკითხვისათვის ორივე სერიაში მათ დასჭირდათ 449 ექსპოზიცია, ხოლო „ღუმბადის გარნიტურით“ 351 ექსპოზიცია. ასევე ორივე სერიაში შესაბამისად თითო სიტყვის წაკითხვაზე საშუალოდ 5,5 და 4,25 ექსპოზიცია. წარმოდგენილი შედეგების მიხედვით ბავშვები უკეთესად კითხულობდნენ „ღუმბადის გარნიტურის“ შრიფტებით დაბეჭდილ ტექსტებს.

ორივე სერიაში შეცდომების საერთო რაოდენობა უდრიდა „ვიწრო გარნიტურით“ — 264-ს, ხოლო „ღუმბადის გარნიტურით“ — 166-ს. ასევე შესაბამი-

სად თითოეულ ცპ-ზე შეცდომების რაოდენობა საშუალოდ უდრიდა 23,8 ს. და 15-ს. გამოვლინდა შემდეგი სახის შეცდომები:

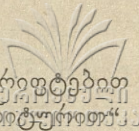
1. საექსპოზიციო სიტყვას ცვლიდნენ სხვა სიტვით;
2. ადგილი ჰქონდა უაზრო სიტყვის გააზრიანებას;
3. სიტყვის მთლიანად წაკითხვას ვერ ახერხებდნენ, კითხულობდნენ მარცვლებად ან ცალკეულ ასოებად;
4. უაზრო სიტყვების მიწოდების დროს ადგილი ჰქონდა მარცვლებისა და ასოების გამოტოვების შემთხვევებს;
5. ასოებს უაზრო სიტყვებში სცვლიდნენ სხვა ასოებით;
6. საერთოდ ვერ ახერხებდნენ წაკითხვას.

ასეთ ტიპურ შეცდომებს ჰქონდა ადგილი აგრეთვე ნ. ნასრაშვილის მიერ ჩატარებულ ცდებში. ბავშვები ხშირად საექსპოზიციო სიტყვას ცვლიდნენ სხვა სიტყვებით. მაგალითად, მეზღვაურს კითხულობდნენ როგორც მეზობელს, ჭიანჭველას როგორც ჭრიჭინას, დაიფრთხილაო — დაფრთხა, ამოფეთქას — ამოხეთქად, ძროხას — ძალად და სხვა. ეს განპირობებულ უნდა იყოს, ჯერ ერთი, საექსპოზიციო სიტყვების შეცვლილ სიტყვებთან ბგერითი შედგენილობის მსგავსებით და მეორე, ბავშვები სიტყვების ყველა ასოების წაკითხვას ვერ ასწრებდნენ, რაც შეცდომით წაკითხვის საფუძველს ქმნიდა. მაგალითად, ბავშვი ასწრებდა წაეკითხა პირველი მარცვალი — მეზ... მეზ... და უცბად წამოიძახებდა — „მეზობელი“. ან კიდევ დაიფრთხილას მაგიერ — დაფ... დაფ... და უცბად დაიძახებდა „დაფრთხა“.

ადგილი ჰქონდა უაზრო სიტყვების გააზრიანებას. მაგ., ხაძრო — ხანძარი, ყვიმარწ — ყმაწვილი, ხაძრო — ხარი და სხვ. აქაც ზემოაღნიშნული ფაქტორები უნდა მოქმედებდეს, ბავშვები ვერ ახერხებდნენ სიტყვების მთლიანად წაკითხვას, კითხულობდნენ მარცვლებად ან ცალკეულ ასოებად, ბგერითი შედგენილობით ასოცირდებოდა მსგავს სიტყვებთან და შედეგად ხდებოდა სიტყვების გააზრიანება.

უაზრო სიტყვების მიწოდების დროს ადგილი ჰქონდა მარცვლებისა და ასოების გამოტოვების შემთხვევებს, ან ასოების სხვა ასოებით შეცვლას. ზემოთ მოტანილი მაგალითებიდანაც ჩანს, რომ მსგავს შემთხვევებს ადგილი ჰქონდა აზრიანი მასალის მიწოდების დროსაც. აღნიშნული ფაქტორების გარდა, აქ უნდა მოქმედებდეს ასოთა გრაფიკული მსგავსების ფაქტორი — ხ-მ, ს-ხ, ძ-მ, ღ-ლ, რ-ხ და სხვ. მაგრამ ადგილი ჰქონდა არა მარტო გრაფიკულად მსგავსი ასოების შეცვლას ან გამოტოვებას: შეცდომები ხდებოდა გრაფიკული თვალსაზრისით ორიგინალურ ასოებზეც. ასეთი შეცდომების საფუძველი სხვა ფაქტორებითაც უნდა იყოს განპირობებული. მაგ., შრიფტების დიდი სიმჭიდროვის დროს შეიძლება ადგილი ჰქონდეს შრიფტების ურთიერშენილებას. ამ ფაქტორის მოქმედებას აძლიერებს კითხვის გაძნელებული პირობებიც. დროის მოკლე პერიოდში ცპ-ი ვერ ახერხებს ყველა ასოს გარჩევას. შრიფტების სიმჭიდროვის ფაქტორის უარყოფითი ზემოქმედება კითხვადობაზე თავის მხრივ შეიძლება ძლიერდებოდეს ასოს თვალის სიმცირით, რაც მტკიცდება იმით, რომ ასეთი შეცდომების უმრავლესობა „ვიწრო გარნიტურის“ შრიფტებით ჩატარებულ ცდებზე მოვიდა.

კითხვის ფაქტორების დაზუსტების მიზნით, ჩავატარეთ დამატებითი ცდები. ცდისპირებს გადიდებულ მანძილზე ვაკითხებდით ტექსტებს, ცალკეულ წინადადებებს, აზრიან და უაზრო სიტყვებს.

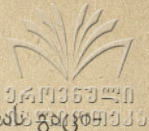
ცდებმა გვიჩვენა, რომ ამ შემთხვევაშიც „ვიწრო გარნიტურის“ შრიფტებით ცდისპირები უფრო ძნელად კითხულობდნენ, ვიდრე „დუმბადის გარნიტურის“ როცა ნათელი მოხაზულობის შრიფტების მაგიერ, ნახევრადმუქი შრიფტებით დაბეჭდილ საექსპოზიციო მასალებს ვაწვდიდით ცდისპირებს, კიდევ უფრო გამოიკვეთა „დუმბადის გარნიტურის“ უპირატესობა.

გადიდებულ მანძილზე „ვიწრო გარნიტურის“ შრიფტებით ცუდი კითხვა-დობა არსებითად განპირობებული იყო ასოს თვალის სიმცირით და შრიფტების სიმჭიდროვით. მანძილის გადიდების შემთხვევაში სიტყვები კარგავდნენ სტრუქტურულობას, არადიფერენცირებულ სახეს ღებულობდნენ. სხვა ავტორების მრავალი ექსპერიმენტით დადგინილი იყო, რომ სიტყვის სტრუქტურის დიფერენცირებულობა გამაადვილებელ გავლენას ახდენს კითხვაზე. სწორედ ამ თვისებას ჰკარგავდნენ „ვიწრო გარნიტურის“ შრიფტები ასოს თვალის სიმცირისა და სიმჭიდროვის გამო. შრიფტების გრაფიკული სახის სტრუქტურაზე ბევრადაა დამოკიდებული ყოველი დანიშნულების შრიფტების ადვილკითხვადობა.

„ვიწრო გარნიტურით“ კითხვის დროს დამახასიათებელ შეცდომად უნდა ჩავთვალოთ ასოების ურთიერთშენიღბვა, რაც განპირობებული უნდა იყოს შრიფტების სიმჭიდროვით. ცნობილია, რომ დაწყებითი სასკოლო ასაკის ბავშვებთან კითხვის პროცესი ორ დონეზე მიმდინარეობს — გარჩევისა და ცნობის დონეზე. როდესაც სიტყვაში შრიფტები ზღვრულად ახლოს არიან ერთმანეთთან, მაშინ ბავშვს უჭირს სიტყვაში ცალკეული ასოების გამოყოფა — გარჩევა და შესაბამისად ფერხდება ამოცნობა — წაკითხვის პროცესი. ადგილი აქვს შეცდომებს: ასოს გამოტოვებას ან შეცვლას.

ადვილკითხვადობისათვის არანაკლები მნიშვნელობა აქვს ასოს შიდასივრცეს (ასოს თვალს). შტრიხების სისქისა და ასოს თვალის ოპტიმალური შეფარდება თავისუფალი და ეფექტური კითხვის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პირობაა, რადგანაც იგი ასოს ანიჭებს მკაფიო და გამოკვეთილ სახეს. ეს ფაქტორი განსაკუთრებით თავს იჩენს დაწყებითი სასკოლო ასაკის ბავშვებთან სიტყვების გადიდებულ მანძილზე კითხვის დროს. „ვიწრო გარნიტურის“ შრიფტებში შტრიხების სისქისა და ასოს თვალის შეფარდება ისეა გადაწყვეტილი, რომ არ ითვალისწინებს 7-9 წლიანი ბავშვების ფსიქოფიზიოლოგიურ შესაძლებლობებს და სასწავლო-პედაგოგიური პროცესის მოთხოვნებს. როგორც დასაწყისში აღვნიშნეთ, ამ შრიფტის ავტორის წინაშე ასეთი ამოცანა არც მდგარა, რადგანაც შრიფტები თავიდანვე გამიზნული იყო ისეთი გამოცემებისათვის, სადაც ეკონომიურობა წინა პლანზეა წამოწეული (ყურნალ-გაზეთები, საცნობარო ლიტერატურა და სხვა) და რაც მთავარია, ეს შრიფტი ითვალისწინებს კითხვაში გაწაფულ მკითხველებს. ასეთი მკითხველები სიტყვებს დამარცვლით როდი კითხულობენ, არამედ გეშტალტებად, მთლიან ერთეულებად.

„დუმბადის გარნიტურის“ შრიფტებში ასოს თვალი მკაფიოდაა გამოხატული, რაც სხვა თანაბარ პირობებში კითხვის ხელშემწყობ პირობად ითვლება. ცდები ჩავატარეთ ნათელი და ნახევრადმუქი მოხაზულობის შრიფტებით. როდესაც ცდისპირებს ნათელი მოხაზულობის შრიფტებით დასტამბულ ასოთა კომპლექსებს, სიტყვებსა და წინადადებებს ვაწვდიდით, მათ შედარებით უფრო მეტი შინაგანი მზაობა სჭირდებოდათ, რათა სწორად წაეკითხათ მასალა. ნახევრადმუქი შრიფტებით ჩატარებული ცდების დროს კი, ცდისპირებს აღარ სჭირ-

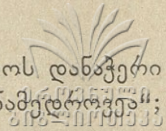
დებოდათ შინაგანი მზაობა, მობილიზება და მიწოდებულ ცდის მასალას ვაჭარობდით თავისუფლად და უშეცდომოდ კითხულობდნენ. ასეთი შედეგი განაპირობა ფონისა და შრიფტების ფერს შორის კონტრასტის გაძლიერებამ და რაც მთავარია, ასოს თვალსა და შტრიხების სისქეს შორის ოპტიმალურმა შეფარდებამ.

„დუმბაძის“ შრიფტებით შედარებით უფრო თავისუფალ კითხვადობას განაპირობებს ასოთაშორისო მანძილი. ინტერვალი ასოებს შორის იმდენად ოპტიმალურად არის გადაწყვეტილი, რომ არც ცალკეულ სიტყვებსა აქვთ დაკარგული თავიანთი მთლიანობითი, გეშტალტური სახე და არც თითოეული ასოს ინდივიდუალობა და ნიშანდობლიობა იჩრდილება მეზობელი ასოებით. ეს ფაქტორი კი კითხვაში გაუწყფავი ბავშვებისათვის ქმნის დამარცვლით წაკითხვის დიდ შესაძლებლობებს.

შრიფტების შეფასება ცდისპირების მიერ

ძნელი წარმოსადგენია, რომ კულტურისა და განათლების დღევანდელ პირობებში, ადამიანი ყოველდღიურად არ კითხულობდეს წიგნებსა და ჟურნალ-გაზეთებს. ეს კი ნიშნავს, რომ მეტნაკლებად ყველას ურთიერთობა აქვს შრიფტებთან. ცნობიერად თუ ინტუიტურად, სათანადო განათლებითა თუ გამოცდილებით პიროვნებას რამდენადმე სწორად უნდა შეეძლოს შრიფტების შეფასება — ასეთია ჩვენი ვარაუდი.

ჩვენ გადაწყვეტიტთ ცდისპირებისათვის მიგვეცა შესაფასებლად „ვიწრო“ და „დუმბაძის გარნიტური“. უნდა გამოვევრკვია, დაემთხვეოდა თუ არა ექსპერიმენტით მიღებულ დასკვნებს ცდისპირების დაკვირვებანი. კერძოდ, რა კრიტერიუმებით შეაფასებდნენ შრიფტებს, ერთიანი იქნებოდა მათი შეხედულებანი თუ სხვადასხვა, რითი ან როგორ დაასაბუთებდნენ თავიანთ მოსაზრებებს, რაზე გაამახვილებდნენ ყურადღებას, შრიფტების რომელ მხარეს წამოსწევდნენ წინ, რა ღირსება-ნაკლოვანებებს დაინახავდნენ და სხვა მრავალი. ამ მიზნით, ცდისპირებს ვაძლევდით წასაკითხად ორივე გარნიტურით დაბეჭდილ ერთიადიგივე ტექსტს — ორივე ნუსხური ასოებით იყო დასტამებული, ნათელი მოსახვის და კეგელი 10 ზომისა. ანაბეჭდისა და ქაღალდის ხარისხი ერთნაირი იყო. ტექსტები აწყობილი იყო შპონით, მაგრამ გვექონდა უშპონოდ აწყობილი ტექსტებიც. ცდისპირებს ვთხოვდით შეეფასებინათ მოცემული შრიფტები მოწონება-დაწონების თვალსაზრისით. ჩვენ ვანგებ არ მოვითხოვდით ადვილკითხვადობის, ესთეტიკურობის ან სხვა — რაიმე თვალსაზრისით შეფასებას. რა კუთხით მიუდგებოდა ცდისპირი შრიფტების შეფასებას, მასზე იყო დამოკიდებულიც — უნდა წაეკითხა ტექსტი, დაკვირვებოდა შრიფტებს და გამოეთქვა მოსაზრება თუ რომელი შრიფტი სჯობდა. ამის შემდეგ მას ვთხოვდით თავისი მოსაზრების დასაბუთებას. ცდისპირებად გვყავდნენ უნივერსიტეტის II—IV კურსის სტუდენტები. ქვემოთ მოვიტანთ ცდისპირების მიერ გამოთქმულ ყველაზე დამახასიათებელ მოსაზრებებს. „ვიწრო გარნიტური“: „უფრო შავია და გამოკვეთილია“; „უფრო მჭიდროა და გამოკვეთილია“; „სივრცე შევსებულია, ხოლო „დუმბაძის გარნიტური“ გაშლილია“; „ასოები უფრო ახლო-ახლო წერია და სიტყვების მთლიანობაში წაკითხვა შეიძლება“; „უფრო მუქია“; „უფრო მკვეთრად ჩანს და ლამაზია“; „შერეულია და შავია“; „სასიამოვნოდ ხვდება თვალს“; „ასოები ახლოა, ხოლო დუმბაძის ასოები შორსაა“; „მშვიდია და მიჩვენია“;

„რატომ მიჩვენია არ ვიცი“; „უფრო ადვილად იკითხება“; „ვიწროს დანაწერი არა აქვს და ამიტომ მომწონს“; „მიჩვეული ვარ და მომწონს“; „თანამედროვეა“; „მკაცრია“; „მოწესრიგებულია“.

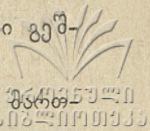
„დუმბადის გარნიტური“: „მრგვალია, მკრთალია და ნაზია — ამიტომ მომწონს“; „მსხვილია, ლამაზია და მიძევებივით არის“; „ორიგინალურია, ძველ ქართულს გავს, ლამაზია“; „რატომ მომწონს არ ვიცი“; „უფრო დიდია, ასობიეც ერთმანეთთან ახლოს არაა“; „უფრო ნათელია, სტრიქონებიც დაშორებულია“; „სილამაზით ჯობია, უფრო ნათელია“; „შორიდან კარგად ჩანს, უფრო დახვეწილი და ლამაზია“; „დედაენის“ ასობებს გავს და კარგადაა დაწერილი“; „უფრო მკვეთრია“; „მოხაზულობა მრგვალი და დახვეწილია“; „უფრო ლამაზი ასობებია“; „უფრო ადვილად იკითხება“; „უფრო ფართოა და გარკვევითაა“; „კარგად წავეკითხე“; „უფრო თავისუფლად იკითხება“; „პირველი შთაბეჭდილებით „დუმბადის გარნიტური“ მომეწონა, რადგანაც უფრო ლამაზი ასობებია. მაგრამ „ვიწრო“ გარნიტური უფრო მშვიდია და ამიტომ წიგნის საკითხავად ეს მიჩვენია“; „ნარნარია და მომწონს“; „შუქიანი შრიფტებია“; „გულს ახალისებს და თვალისთვის სასიამოვნოა“.

მოტანილი მოსაზრებები ის ძირითადი მოტივებია, რომელთა მიხედვით აძლევენ უპირატესობას ამა თუ იმ შრიფტს. ცდებში სულ მონაწილეობა მიიღო 62 ცდისპირმა. აქედან 24-მა კაცმა მიანიჭა უპირატესობა „ვიწრო გარნიტურს“, ხოლო 38-მა „დუმბადის გარნიტურს“. პირველ შემთხვევაში გამოკითხულთა 38,7% -მა, ხოლო მეორე შემთხვევაში 61,3% -მა.

როგორც ადრევე აღინიშნა, „ვიწრო გარნიტური“ ერთი სიმსხოს ხაზით არის აგებული — მისი ძირითადი და შემაერთებელი შტრიხები თანაბარი სიმსხოსია. როგორც სახელწოდებაც მიუთითებს, სხვა შრიფტებთან შედარებით ვიწროა და ასოსშიდა სივრცე (ან როგორც მას უწოდებენ გრაფიკოსები — ასოს თვალი) შემცირებულია. დასახელებულმა თვისებებმა ხელი შეუწყვეს ნაბეჭდი ტექსტის სიშავეს. ამას აძლიერებს ხაზების სიმსხოსა და ასოს თვალის შეფარდება. ტექსტი ნათელი მოხაზვის შრიფტებითაა ნაბეჭდი, მაგრამ სინათლე ნაკლები აქვს და ქაღალდის თეთრ ფერთან კონტრასტს აძლიერებს. ცდისპირების გარკვეულმა ნაწილმა სწორედ ეს ფაქტორი დაასახელა „ვიწრო გარნიტურის“ მთავარ ღირსებად. ასეთ შემთხვევაში მათ განმეორებით ვაძლევდით შესაფასებლად „დუმბადის გარნიტურის“ შრიფტებით ნახევრადმუქ ანაბეჭდებს. შესაბამისად, ცდისპირების უმრავლესობა აზრს იცვლიდა ამ უკანასკნელი გარნიტურის სასარგებლოდ. „ახლა კი ეს სჯობია, უფრო მკვეთრი და ლამაზი გახდა“ — აღნიშნავენ ისინი.

ზოგიერთმა ცდისპირმა „ვიწრო გარნიტურის“ ღირსებად მიიჩნია ასოთა შორის სიმჭიდროვე. „ასოები უფრო ახლო-ახლოს წერია და სიტყვების მთლიანობაში წაკითხვა შეიძლება“, ან კიდევ — „შეკრულია და სივრცე შევსებულია“.

გარკვეულ ფარგლებში შრიფტების სიმჭიდროვე ნამდვილად ღირსებას წარმოადგენს. მოცემული შრიფტების ეს ნიშანი გამოყენების პირობებთან მიმართებაში უნდა იქნას განხილული. თვითონ ავტორის ჩანაფიქრით, მოცემული შრიფტები გათვალისწინებული იყო ჟურნალ-გაზეთებისათვის და იმ მასობრივი ლიტერატურისათვის, სადაც ტექსტის ტევადობის (ე. ი. ეკონომიურობის) საკითხს უპირველესი ადგილი უკავია. ეს ლიტერატურა გათვალისწინებულია მოზრდილი მკითხველებისათვის, რომლებთანაც კითხვაში გააფულობა აღწევს

უმალღეს დონეს, მთლიანად ავტომატიზებულია და ნაბეჭდი სიტყვები გემ-
ტალტების სახით არის ჩამოყალიბებული.

ავტორმა მიზნად დაისახა შეექმნა ზღვრულად ეკონომიური შრიფტი. შრიფტი
ლატ, „ვიწრო“ შრიფტები სხვა გარნიტურებთან შედარებით 10—15% -ით ეკონომიურია, რაც მიღწეული იქნა ასოებს შორის სიმჭიდროვით, ასოს თვალის შემცირებით, სიგანის დავიწროვებით და წაგრძელებული ნაწილების დამოკლებით. ასეთი რადიკალური ცვლილებების მიუხედავად, შრიფტმა გაამართლა თავისი დანიშნულება — მოზრდილი გაწაფული მკითხველები ამ შრიფტებით დაბეჭდილ ტექსტებს თავისუფლად კითხულობენ. მაგრამ დაწყებითი სასკოლო ასაკის ბავშვებისათვის განკუთვნილი ლიტერატურაში შრიფტების გამოყენების პირობები მნიშვნელოვნად განსხვავდება მოზრდილი მკითხველებისათვის განკუთვნილ მხატვრულ და სამეცნიერო ლიტერატურაში შრიფტების გამოყენების პირობებისაგან. პირველი და არსებითი — შრიფტების ეკონომიურობის თვალსაზრისის — უკანა პლანზე გადაწვევა. ეკონომიურობას არ უნდა შეეწიროს ის მოთხოვნები, რომლებსაც საბავშვო ლიტერატურა უყენებს შრიფტებს. ჩვენი აზრით, თითოეული ასოს გრაფემის ნათელ აღქმას სწორედ შრიფტის სიმჭიდროვე უშლის ხელს. უნდა გავითვალისწინოთ, რომ მეორე კლასის ბავშვებთან კითხვაში გაწაფულობა ჯერ კიდევ დაბალ დონეზეა. დაუშვებელია ასოს თვალის უზომოდ შემცირება, რადგანაც იგი ზიანს აყენებს თითოეული ასოს ინდივიდუალობას და შესაბამისად კითხვის პროცესის შემადგერხებელ ფაქტორად გვევლინება. ეს დადასტურდა ჩვენს ექსპერიმენტებშიც.

ანალიზს თუ გავუკეთებთ მოტანილ გამონათქვამებს და შევუდარებთ ექსპერიმენტით მიღებულ შედეგებს, აღმოჩნდება, რომ ცპ-ი ძირითადად სწორად აფასებენ ორივე გარნიტურის შრიფტებს.

„დუმბადის გარნიტურის“ ავტორს მიზნად დაუსახავს ისეთი ორშტრიხიანი შრიფტის შექმნა, რომლებშიც ასოს თვალი ზომიერად იქნებოდა გამოხატული და შტრიხებს შორის მკვეთრი კონტრასტი არ იქნებოდა. ისეთი შრიფტები, როგორცაა „დედაენის“, „ლორთქიფანდის“ და „პარიზული“, მკვეთრად გამოხატული კონტრასტული შტრიხებით არიან აგებულნი. მკვეთრი კონტრასტი თვალს ნაადრევად ღლის და კითხვადობის ხელისშემშლელ ფაქტორად გვევლინება. ავტორმა მოძებნა შტრიხებს შორის უფრო ჰარმონიული შეფარდება, რის გამოც არ იგრძნობა მკვეთრი კონტრასტი.

„დიდი ასოებია და არც ახლოსაა ერთმანეთთან“ — ცდისპირის ეს გამონათქვამი სწორად მიუთითებს ამ დადებით ფაქტორზე. ასოებს შორის მანძილი ისეა შერჩეული, რომ ისინი ერთმანეთს არ „ჩრდილავენ“, ყოველი ასო თავისი ინდივიდუალობით წარმოგვიდგება, ეს კი ბავშვს სიტყვის დამარცვლითა და უშეცდომოდ წაკითხვის შესაძლებლობას აძლევს.

ასოს თვალის ნორმალური სიდიდე უზრუნველყოფს სიტყვის უფრო შორი მანძილიდან წაკითხვასაც, თუმცა მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე ასოთა ცალკეული ნაკვთების მკაფიობას და შტრიხების სისქისა და შიდა სივრცის ნორმალურ შეფარდებას.

დავუბრისპიროთ ერთმანეთს თავიანთი ძირითადი მახასიათებლებით ორივე გარნიტურის შრიფტები:

„ღუმბაძის გარნიტური“	„ვიწრო გარნიტური“
<ol style="list-style-type: none"> 1. ნარნარია (ლამაზია) 2. ფართოა 3. გაშლილია (იგულისხმება ასოთაშორის მანძილი) 4. ნათელია 5. დიდა (გარკვეული გრაფიკული მახასიათებლების გამო ასე განიცდება) 6. გადიდებულ მანძილზე უფრო კარგად იკითხება 7. შედარებით არაეკონომიურია 8. ორშტრიხიანია 9. ემოციონალურია (უმრავლესობას მოსწონს სილამაზით) 10. ბავშვები შედარებით თავისუფლად კითხულობენ 11. ბავშვებს კითხვის დროს ნაკლები შეცდომები მოსდით 12. უპირატესობა მიანიჭა 38 კაცმა ანუ 61,3%. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. მკაცრია 2. ვიწროა 3. მჭიდროა (იგულისხმება ასოთაშორის მანძილი) 4. მუქია 5. პატარაა (გარკვეული გრაფიკული მახასიათებლის გამო ასე განიცდება) 6. გადიდებულ მანძილზე შედარებით ცუდად იკითხება 7. ეკონომიურია 10—15% 8. ერთშტრიხიანია 9. ინდიფერენტულია 10. ბავშვებს შედარებით მეტი შინაგანი მობილიზება სჭირდებათ 11. ბავშვებს კითხვის დროს შედარებით მეტი შეცდომები მოსდით 12. უპირატესობა მიანიჭა 24 კაცმა ანუ 38,7%.

თუ გავითვალისწინებთ ყოველივე ზემოთ აღნიშნულს, ექსპერიმენტების შედეგებს და ცდისპირთა მოსაზრებებს, მეორე კლასის „ქართული ენის“ სახელმძღვანელოს დასტამბვა „ღუმბაძის გარნიტურის“ შრიფტებით უფრო მიზანშეწონილი და მისაღებია.

დასკვნა

ჩვენი გამოკვლევების მიზანს „ვიწრო“ და „ღუმბაძის გარნიტურის“ შრიფტებით ადვილკითხვადობის ფაქტორების შესწავლა შეადგენდა. კერძოდ, რა გავლენას ახდენს თითოეული გარნიტურის გრაფიკული თავისებურებანი კითხვადობაზე, რა ფაქტორები განსაზღვრავენ კითხვის სისწორეს ან შეცდომებს, როგორია თითოეული გარნიტურის შრიფტების ღირსება-ნაკლოვანებანი და სხვა.

შრიფტების ადვილკითხვადობის საკითხს ვიხილავდით მათი გამოყენების პირობებთან მიმართებაში, რადგანაც ყოველი შრიფტის ვარგისობა მნიშვნელოვნად განისაზღვრება იმით, თუ რომელი გამოცემისათვის და რისთვის ვიყენებთ მას. დაწყებითი სასკოლო ასაკის ბავშვების სახელმძღვანელოების შრიფტები, სხვა დანიშნულების შრიფტებისაგან განსხვავებით, უწინარეს ყოვლისა უნდა შეესაბამებოდნენ 7-9 წლიანი ბავშვის ფსიქოფიზიოლოგიურ შესაძლებლობებს და სასწავლო-აღმზრდელობითი პროცესის თავისებურებებს. ამ თვალსაზრისით, „ღუმბაძის გარნიტურის“ შრიფტების გამოყენება მნიშვნელოვნად უფრო მიზანშეწონილია დაწყებითი სკოლის სახელმძღვანელოებში, თუმცა სასურველია ამ შრიფტის ავტორმა შემდგომში სპეციალურად ამ მიზნისათვის დახვეწოს შრიფტები ჩვენი ექსპერიმენტების შედეგების გათვალისწინებით. „ვიწრო გარნიტურის“ შრიფტები, თავიანთი გრაფიკული ნიშნებით არ პასუხობენ სათანადო მოთხოვნებს, და დაწყებითი სკოლის სახელმძღვანელოებისათვის არ გამოდგება.

აღსანიშნავია, რომ ქართველ ბავშვებს ჯერ კიდევ არა აქვთ საგანგებოდ მათთვის დამუშავებული ქართული საანბანო წიგნის შრიფტები. არსებული

შრიფტები მეტნაკლებად პასუხობენ მოთხოვნებს. ამის დასტურია ნ. ნასრაშვილის ზემოთ დასახელებული გამოკვლევაც. აღნიშნული პრობლემის გადაწყვეტისათვის მიზანშეწონილად მიგვაჩნია მხატვარ-გრაფიკოსისა და ფსიქოლოგის ერთობლივი მუშაობა.

ზოგადი ფსიქოლოგიის კათედრა

ლიტერატურა

1. გორდენიანი ბ., ქართული სასტამბო შრიფტები. გამ-ბა „საბჭოთა საქართველო“, თბ., 1961.
2. ნასრაშვილი ნ., ქართული საანბანო წიგნის შრიფტის ფორმის საკითხისათვის. გამ-ბა „მეცნიერება“, თბ., 1965.
3. Баранова Л. А. — Восприятие единиц кода письменной речи (Автореферат)
4. Большаков М. В., Гречихо Г. В., Шицгал Г. Г.—Книжный шрифт М., изд-во «Книга». 1964.
5. Вудвортс Р. — Экспериментальная психология. Изд-во иностранной литературы. М., 1950.
6. Проблемы школьного учебника. Выпуск II. Сборник. М., «Просвещение», 1974.
7. Экспериментальная психология. Редактор составитель С. С. Стивенс. Изд-во иностранной литературы. М., 1963 г.

А. ЧАБУКАШВИЛИ

УЧЕБНИКИ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ И ГРУЗИНСКИЕ ШРИФТЫ

Резюме

Была изучена читабельность шрифта гарнитур «вицро» («узкий») и «Думбадзе». Для обеих гарнитур установлены факторы, обуславливающие их удобочитаемость для детей младшего школьного возраста (7—9 лет).

Факторами удобочитаемости являются: оптимальное соотношение между шириной штрихов и внутрибуквенным просветом (полужирные шрифты); контрастность цвета шрифтов с фоном; оптимальность межбуквенного расстояния; умеренность внутрибуквенного просвета; более гармоничное соотношение штрихов и простота.

Факторы, затрудняющие читабельность «узкого» («вицро») шрифта, следующие: плотность, недостаточность внутрибуквенного просвета, взаимная маскировка букв в словах, в шрифтах светлого начертания («Думбадзе») и относительная бледность штрихов.

Удобочитаемость шрифтов должна рассматриваться исходя из условия применения и назначения самого шрифта. Шрифты гарнитуры «вицро» (основные черты: плотность, укорочение выносных элементов, недостаточный внутрибуквенный просвет, уменьшение ширины и др.) пригодны для справочников, газет и журналов, легко читаются и вполне приемлемы для грамотных людей, у которых процесс чтения совершенно автоматизирован. Для детей младшего школьного возраста (7—9 лет), у которых только-только вырабатываются навыки чтения и сам процесс чтения протекает как различение и узнавание отдельных букв и слогов, — он неприемлем.

Эксперименты показали значительно большую пригодность шрифта «Думбадзе» для учебников начальной школы, но с необходимой его разработкой для этой цели.

A. I. CHABUKASHVILI

PRIMARY SCHOOL TEXTBOOKS AND KINDS OF GEORGIAN TYPE

Summary

The legibility of the 'narrow' and the 'Dumbadze' type sets were studied experimentally. The positive and negative factors of both sets were established with primary school children (7—9 years old).

The positive factors are: optimal proportion of the stroke thickness and counter; contrast between the background and colour of type; optimal space between letters; moderate size of counter; harmonious proportion between strokes; simplicity.

The negative factors are: density of type; small counters; mutual masking of letters in words ('narrow'); pale strokes in lightface type ('Dumbadze').

It is argued that the problem of typeface legibility should be considered in terms of the conditions of use and purpose of a particular type.

Typeface of 'narrow set' (with the following graphic features: density, small counters, reduced width and length of elements) is useful for reference books and periodicals, being legible and acceptable to persons with a long practice of reading, i. e. with whom the process is automatized. The 'narrow' set is unacceptable to young schoolchildren (7—9 years), for the skill of reading is not yet established in them, the process of reading at this age being based on the identification of letters and syllables.

პიროვნება კარლ იუნგის ფსიქოლოგიაში

რეზაჰ ჰმარცხაშვილი

კარლ იუნგი (Carl Gustav Jung, 1875—1961) დაიბადა შვეიცარიაში. სწავლობდა ბაზელის უნივერსიტეტში იმ განზრახვით, რომ მიეღო კლასიკური ფილოლოგიური განათლება, მაგრამ შემდეგ დაინტერესდა მედიცინით და მიიღო სამედიცინო განათლება. ცნობილი გახდა როგორც ფსიქიატრი კლინიცისტი.

იუნგი თავიდანვე დაინტერესდა ფროიდის გახმაურებული შრომებით. 1906 წელს ამყარებს მასთან მიმოწერას, ხოლო ერთი წლის შემდეგ ხვდება კიდევ მას ვენაში. 1910 წ. ფსიქოანალიტიკოსთა საერთაშორისო ასოციაციის პირველი პრეზიდენტი. 1909 წ. ფროიდთან ერთად მოგზაურობს აშშ-ში. 1913 წ. იწყება უთანხმოება იუნგსა და ფროიდს შორის.

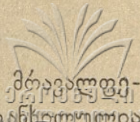
1914 წ. იუნგმა უარი თქვა ფსიქოანალიტიკოსთა საერთაშორისო ასოციაციის პრეზიდენტობაზე და ამის შემდეგ ისინი აღარ შეხვედრიან ერთმანეთს. მათი უთანხმოების მიზეზი გახდა არაცნობიერის ბუნების განსხვავებული გაგება. იუნგი უარყოფდა ფროიდის სექსუალურ თეორიას.

იუნგის თეორია ცნობილია როგორც ფსიქოანალიზური თეორია, პიროვნების გაგებაში არაცნობიერ პროცესებზე მითითების გამო. მაგრამ თვითონ თავის თეორიას უწოდებდა ანალიზურ ფსიქოლოგიას და ამით ხაზს უსვამდა მის განსხვავებას ფროიდისტული თეორიისაგან.

პიროვნების სტრუქტურა

პიროვნება ანუ ფსიქე, როგორც მას იუნგი უწოდებს, მოიცავს მთელ რიგ სუბპარატულ მაგრამ ურთიერთდამოკიდებულ სისტემებს. მათ შორის ძირითადია: ეგო, პიროვნული არაცნობიერი და მისი კომპლექსები, კოლექტიური არაცნობიერი და მისი არქეტეპები, პერსონა, anima ან animus და აჩრდილი. გარდა ამ ურთიერთქმედებაში მყოფი სისტემებისა, იუნგი მიუთითებს ატიტუდებსა და ფუნქციებზე. ატიტუდებში განიხილავს ექსტრავერსია — ინტროვერსიის ცნებებს, ხოლო, ფუნქციებში აზროვნებას, გრძნობას, შეგრძნებას და ინტუიციას. ბოლოს იუნგი იძლევა „სელფის“ ცნებას, რომელიც განხილულია როგორც სრულყოფილად განვითარებული და უნიფიცირებული პიროვნება.

ეგო არის ფსიქიკურის ის ნაწილი, რომელიც წარმოადგენს ცნობიერს. იუნგის აზრით, ის ქმნის ცნობიერ პერცეპციას, მესხიერებას, აზროვნებას და

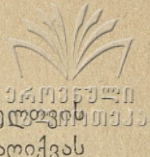
გრძნობას. ეგო იძლევა ინდივიდის იდენტურობის გრძნობას მის კერძო ცხოვრებაში და თვით ინდივიდის თვალსაზრისით ეგო განსაზღვრავს როგორც პიროვნების ცენტრი.

პიროვნული არაცნობიერი არის ფსიქიკურის ის რეგიონი, რომელიც თან ერთვის ეგოს. ის შეიცავს იმის განცდას, რაც ერთხელ უკვე იყო ცნობიერი, მაგრამ რომელიც რეპრესირებული, შეკავებული ან იგნორირებულ იქნა და იმის განცდასაც რომელიც საკმაოდ სუსტია იმისათვის რომ ინდივიდში გამოიწვიოს ცნობიერი შთაბეჭდილება. პიროვნული არაცნობიერის შინაარსი, მსგავსად ფროიდის პრეცნობიერი მასალისა, შეიძლება მისაწვდომი გახდეს ცნობიერებისათვის.

კომპლექსები არის გრძნობების, აზროვნების, პერცეპციის და მეხსიერების ორგანიზებული ჯგუფი ანუ თანაფარსკვლავედი, პიროვნულ არაცნობიერში. მას აქვს ბირთვი, რომელიც, როგორც მაგნიტი, იზიდავს განსხვავებულ გრძნობებს და ქმნის მათ ორგანიზაციას, მაგალითად, დედის კომპლექსის ბირთვი, იუნგის აზრით, მომდინარეობს ნაწილობრივ რასის გამოცდილებიდან და ნაწილობრივ ბავშვის დედასთან ურთიერთობის პირადი გამოცდილებიდან. დედასთან დაკავშირებული იდეები, გრძნობები და მეხსიერების შინაარსები მიიზიდებიან ბირთვისაკენ და ქმნიან კომპლექსს. რაც უფრო ძლიერი ძალა გამომდინარეობს ბირთვიდან, მით უფრო მეტ განცდას მიიზიდავს ის. პიროვნებას, რომელშიც დომინირებს დედის აზრები, იუნგი თვლის, რომ აქვს დედის ძლიერი კომპლექსი. მისი აზრები, გრძნობები და მოქმედებები წარმართებიან დედის კონცეფციით. ასეთი პიროვნებისათვის დედის ნათქვამი და გრძნობები ვადაწყვეტია. კომპლექსი შეიძლება მოქმედებდეს ავტონომიური პიროვნების მსგავსად, რომელსაც თავისი საკუთარი ფსიქიკური ცხოვრება და „მოტორი“ აქვს. მან შეიძლება მოიკვას მთელი პიროვნება, გამოიყენოს პიროვნება თავისი საკუთარი მიზნებისათვის. კომპლექსის ბირთვი და მასთან ასოცირებული ელემენტები არაცნობიერია დროის გარკვეულ მომენტში, მაგრამ ყველა ეს ელემენტი და თვით ბირთვიც შეიძლება იყოს და ხშირად ხდება ცნობიერი.

კოლექტიური არაცნობიერის ანუ ტრანსპერსონალური არაცნობიერის ცნება იუნგის პიროვნების თეორიაში ერთ-ერთი ორიგინალური და წინააღმდეგობრივი ცნებაა. ის წარმოადგენს პიროვნების (ანუ ფსიქეს) ძლიერ და გავლენიან სისტემას, რომელიც პათოლოგიის შემთხვევაში ფარავს ეგოს და პიროვნულ არაცნობიერს. იუნგის აზრით, კოლექტიური არაცნობიერი არის მეხსიერების ლატენტური კვალი, რომელიც გადაიცემა მემკვიდრეობით ადამიანთა შორეული წინაპრებიდან, შესაძლებელია ცხოველური წინაპრებიდანაც კი. ესაა ადამიანის ევოლუციური განვითარების მემკვიდრეობა. ყოველ ადამიანურ არსებას გააჩნია, მეტნაკლებად, ერთნაირად კოლექტიური არაცნობიერი, ამდენად ის უნივერსალურია. იუნგი კოლექტიური არაცნობიერის უნივერსალურობას ყოველი რასის ადამიანის ტვინის სტრუქტურის ერთგვაროვნებით ხსნის, რაც თავის მხრივ საერთო განვითარების შედეგია.

თავისებურად აქვს გაგებული იუნგს ამ ე. წ. რასის მეხსიერების (კოლექტიური არაცნობიერის) მემკვიდრეობითობა. იუნგის აზრით მემკვიდრეობით ვლებულობთ არა თვით რასის მეხსიერების რეპრეზენტაციებს, არამედ შესაძლებლობას, გავაცოცხლოთ ეს რეპრეზენტაციები. რასის მეხსიერება ჩვენში არსებობს წინასწარი დისპოზიციების სახით, რომელიც განგვაწყობს

სამყაროზე სელექციური რეაგირებისათვის. მაგ. რადგან ადამიანს ყოველთვის ყავდა დედა, ყოველი ჩვილი ბავშვი იბადება წინასწარი დისპოზიციით აღიქვას და ირეაგიროს დედაზე. ინდივიდუალურად შექმნილი ცოდნა დედისა არის თანდაყოლილი შესაძლებლობის განხორციელება, რომელიც რასის წარსული გამოცდილებით „ჩაშენებულია“ ადამიანის ტვინში. როგორც ადამიანი იბადება უნართა დაინახოს სამყარო სამ განზომილებაში და ანვითარებს ამ უნარს გამოცდილებით და ვარჯიშით, ასევე, ადამიანი იბადება აზროვნების, გრძნობის, აღქმის გარკვეული ნიმუშებით და შინაარსებით, რომელიც აქტუალიზირდება ინდივიდუალური გამოცდილებით. იუნგის აზრით ადამიანს აქვს წინასწარი დისპოზიცია, ეშინოდეს სიბუნელისა ან გველისა, რადგან შეიძლება დავუშვათ, რომ კაცობრიობის გარეუბრეაზე ადამიანი უამრავ ფათერაქებს ხედებოდა სიბუნელში — ან ხდებოდა გველის შხამის მსხვერპლი. ეს ლატენტური შიში არასოდეს არ გამოვლინდება თანამედროვე ადამიანში, თუ ის არ განმტკიცდება ინდივიდუალური გამოცდილებით. მაგრამ მიუხედავად ამისა, ეს ტენდენცია არსებობს და ის ინდივიდს უფრო მგრძობიარეს ხდის ასეთი გამოცდილების მიმართ. ასევე, იუნგის აზრით ზოგიერთი იდეა უფრო ადვილად ყალიბდება ინდივიდის ცნობიერებაში, რადგან მისი დისპოზიცია ძლიერადაა ჩაბეჭდილი ტვინში და საკმარისია ინდივიდუალურ გამოცდილებაში ძალიან მცირე განმამტკიცებელი, რომ მისი რეალიზაცია მოხდეს.

იუნგის აზრით, კოლექტიური არაცნობიერი არის პიროვნების მემკვიდრეობითი სტრუქტურა. მასზეა დაშენებული ეგო, პიროვნული არაცნობიერი და სხვა ინდივიდუალური შენაძენები. რასაც ინდივიდი სწავლობს, — როგორც გამოცდილების შედეგი, განიცდის კოლექტიური არაცნობიერის გავლენას. ეს უკანასკნელი წარმმართველ ან სელექციურ გავლენას ახდენს ინდივიდის ქცევაზე. ამრიგად, თეორიის მიხედვით, სამყაროს ფორმა, რომელშიც ინდივიდი იბადება, უკვე დაბადებიდან მოცემულია მასში როგორც კოლექტიური არაცნობიერი. ეს კოლექტიური არაცნობიერი კონკრეტული პერსონაჟია ან იდეა ხდება თავისთავის, სამყაროს იმ საგნებთან იდენტიფიკაციით, რომლებიც შეესატყვისება კოლექტიურ არაცნობიერს. თუმცა, იუნგი მიუთითებს იმაზეც, რომ ინდივიდის მიერ სამყაროს განცდა არ არის მთლად განპირობებული კოლექტიური არაცნობიერით, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში არ გვექნებოდა განვითარება.

ე. ი. პიროვნების სტრუქტურაში ერთის მხრივ დაშვებულია კოლექტიური არაცნობიერი, როგორც საუკუნეების სიბრძნე და გამოცდილება, ხოლო, მეორეს მხრივ, დაშვებულია ეგო, რომელიც მეტნაკლებად ახდენს ამ დალექტიური არაცნობიერი სიბრძნის იგნორირებას. თუ არაცნობიერი მთლიანად დაეუფლება ეგოს რაციონალურ პროცესებს, შედეგად ვიღებთ პათოლოგიურ გადახრებს.

არქეტიპები წარმოადგენს კოლექტიური არაცნობიერის სტრუქტურულ კომპონენტებს. იუნგის აზრით, არქეტიპი არის აზროვნების უნივერსალური ფორმა, რომელიც შეიცავს ემოციის ელემენტსაც. აზროვნების ფორმა (იდეა) ქმნის ხატს, რომელიც ნორმალურ ცხოვრებაში ცნობიერი სიტუაციის გარკვეულ ასპექტს შეესატყვისება. მაგ., როგორც იუნგი მიუთითებს, დედის არქეტიპი ქმნის დედის ხატს, რომელიც შემდგომში იდენტიფიცირდება ფაქტიურ დედასთან. ე. ი. ბავშვი, მემკვიდრეობით იღებს დედის კონცეპციას, რომელიც ნაწილობრივ განსაზღვრავს, თუ როგორ აღიქვამს ბავშვი თავის დედას.

ბავშვის მიერ დედის აღქმაზე გავლენას ახდენს, აგრეთვე, დედის ფაქტიური ბუნება და დედის მიმართ ბავშვის გამოცდილება. ამრიგად, ბავშვის განვითარება არის წინასწარი დისპოზიციის (გარკვეული მანერით აღიქვას სამყარო) და სამყაროს ფაქტიური ბუნების ერთიანობის შედეგი. ეს ორი დეტერმინანტი მოქმედებს ერთად, შეთანხმებულად, რადგან არქეტიპი თვითონ არის სამყაროს მიმართ კაცობრიობის გამოცდილების შედეგი. სხვანაირად რომ ვთქვათ, დედის ბუნება კაცობრიობის ისტორიის მანძილზე თითქმის უცვლელი რჩება, ასე რომ დედის არქეტიპი, რომელსაც ბავშვი იღებს მემკვიდრეობით, არ ეწინააღმდეგება ფაქტიური დედის ბუნებას რომელთანაც ბავშვი ამყარებს ურთიერთობას.

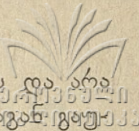
იუნგის აზრით, არქეტიპი არის სამყაროში მუდმივად განმეორებადი მოვლენების შთამომავლობითი გამოცდილების დებოზიტი ფსიქიკაში. მაგ., ადამიანთა ურიცხვი შთამომავლობა ხედავდა მზეს. ამ გამოცდილების გამეორება ფიქსირდება არაცნობიერში როგორც არქეტიპი — მზე-ღმერთი, უძლველი, გაბატონებული, სინათლის მომცემი და ა. შ. იუნგის აზრით, გარკვეული კონცეფციები და ხატები უმაღლესი ღვთაების შესახებ არის სწორედ არქეტიპის განშტოება. ან კიდევ, თავისი არსებობის გარკვეულ მანძილზე კაცობრიობა განიცდიდა ბუნების ისეთი მოვლენების გავლენას, როგორცაა მიწისძვრა, წყალდიდობა, ქარიშხალი, ჭექა-ქუხილი, ტყის ხანძარი და სხვა. ამ გამოცდილებიდან განვითარდა ენერჯის არქეტიპი. აღიქვა და მოჯადოებული იყო ამ ძალებით, და სურვილი — შექმნა და კონტროლი გაუწიო მას. იუნგის აზრით, ბავშვის აღფრთოვანებას ფეიერვერკზე, ახალგაზრდობის გატაცებას „სწრაფ-მავალი“ მანქანებით და მოზრდილების დაუძლველ ინტერესს—განტვირთონ ატომში დაგროვილი ენერჯია, საფუძვლად უძევს ენერჯის არქეტიპი. ენერჯის არქეტიპს ტენდენცია აქვს ყოველ ახალ თაობაში შექმნას გამოცდილების გამეორება, რითაც იუნგის აზრით აიხსნება, კაცობრიობის მიერ ახალი ენერჯის მუდმივი ძიება.

იუნგი ფიქრობს, რომ არქეტებები ყოველთვის არ არიან ერთმანეთისაგან იზოლირებულნი. ისინი ხშირად იჭრებიან ერთმანეთში. მაგ., გმირის და ბრძენ-კაცის არქეტებების ერთმანეთთან შერწყმა იძლევა „ფილოსოფოსი მეფის“ კონცეფციას. ზოგჯერ ხდება დემონისა და გმირის არქეტებების შერწყმა (მაგ., სატანური ლიდერი).

არქეტებმა მასთან ასოცირებული გაცდებით, ზოგჯერ შეიძლება შეაღწიოს ცნობიერებაში. მითები, სიზმარი, რიტუალები, ნევროტული და ფსიქო-ზური სიმპტომები, ხელოვნების ნიმუშები, იუნგის აზრით, დიდი რაოდენობის არქეტებულ მასალას შეიცავს. საერთოდ, თეორიაში დაშვებულია, რომ არსებობს მრავალი არქეტები და იუნგი მათ შორის ჩამოთვლის შემდეგს: დაბადება, სიკვდილი, ძალა, მაგია, მთლიანობა, გმირი, ბავშვი, დედა, ღმერთი, დემონი, ბრძენ-კაცი, მიწა-მშობელი, ცხოველი და ა. შ.

პერსონა არის ნიღაბი, რომელსაც ატარებს ინდივიდი სოციალური ტრადიციების მოთხოვნების პასუხად. ესაა როლი, რომელიც მას მიეწერება საზოგადოებაში. ნიღბის მიზანია, გარკვეული შთაბეჭდილება მოახდინოს სხვებზე, და რაც ხშირად (თუმცა ეს აუცილებელი არაა) ფარავს ინდივიდის ნამდვილ ბუნებას. პერსონა არის ინდივიდის ის ასპექტი, რომელსაც ის სამყაროში თამაშობს, ან რომელსაც ხალხის აზრი მიაწერს მას.

თუ ეგო იდენტიფიცირებულია პერსონასთან, რაც ხშირად ხდება, ინდი-

ვიდი უფრო აცნობიერებს იმ როლს, რომელსაც ეს (ეგო) თამაშობს და არა თავის ნამდვილ გრძნობებს. ასეთ შემთხვევაში ინდივიდი თავისთავისაგან განსხვავებული ცხოვრებით ცხოვრობს და კარგავს ავტონომიურობას. ის იქცევა იმად, რასაც მასში სხვა ხედავს.

ბირთვი, რომლიდანაც პერსონა ვითარდება, არის არქეტიპი, რომელიც მსგავსად ყველა სხვა არქეტიპებისა, საწყისს იღებს რასის გამოცდილებიდან. ამ შემთხვევაში გამოცდილება შეიცავს სოციალურ ურთიერთქმედებას, რომელშიც სოციალური როლის დაშვება ადამიანისათვის სასარგებლო მიზანს ემსახურება.

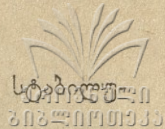
Anima და Animus. იუნგი ემყარება მოსაზრებას ადამიანის ბიექსულური ბუნების შესახებ, და ამ საკითხს ფსიქოლოგიურ დონეზე განიხილავს. იუნგი ეძებს ქალში კაცის პიროვნების და კაცში—ქალის პიროვნების არქეტიპებს. ქალურ არქეტიპს კაცში იგი anima-ს უწოდებს, ხოლო, მამაკაცის არქეტიპს ქალში კი animus-ს. თეორიაში ისინი განხილულია როგორც ქალის მამაკაცთან და მამაკაცის ქალთან ურთიერთობის რასის გამოცდილების შედეგი.

აღნიშნული პროტოტიპები მიზეზობრივად განსაზღვრავს არამარტო საწინააღმდეგო სქესის მახასიათებელი თვისებების გამოვლენას, არამედ, აგრეთვე მოქმედებს როგორც კოლექტიური წარმოდგენები, რომლებიც განაპირობებენ საწინააღმდეგო სქესის ვაგებას. მამაკაცი წვდება ქალის ბუნებას anima-ს საშუალებით, და ქალი წვდება მამაკაცის ბუნებას — animus-ის საშუალებით. ამასთან, ხაზგასასმელია ისიც, რომ anima-მ და animus-მა შეიძლება მივიყვანოს მცდარ ვაგებამდე, და უთანხმოებამდე, თუ არქეტიპული ხატის პროექცია ხდება პარტნიორის რეალური ხასიათის მხედველობაში მიღების გარეშე. ე. ი. თუ მამაკაცი ქალის იდეალიზირებული ხატის იდენტიფიკაციას ცდილობს ქალთან, და მხედველობაში არ იღებს განსხვავებას იდეალურსა და რეალურს შორის. შედეგად მივიღებთ მწარე იმედგაცრუებას, როცა ის აღმოაჩენს, რომ იდეალური და რეალური იდენტური არ არის.

აჩრდილი (Shadow). აჩრდილის არქეტიპი შეიცავს ცხოველურ ინსტიქტებს, რომელსაც ადამიანი მემკვიდრეობით იღებს. თეორიის მიხედვით, აჩრდილი, როგორც არქეტიპი პასუხისმგებელია ადამიანის კონცეფციაზე პირველი ცოდვის შესახებ. როდესაც ის პროექტირებულია გარესამყაროზე, იქმნება ეშმაკის ხატი.

აჩრდილი განსაზღვრავს აგრეთვე, ცნობიერებასა და ქცევაში სოციალურად ვაკეცხული აზრის, გრძნობების და მოქმედებების გამოჩენას. ის შეიძლება შენიღბულ იქნას პერსონით ან რეპრესირებულ იქნას პიროვნულ არაცნობიერში.

სელფი (Self) იუნგის თეორიაში განხილული იყო როგორც ტოტალური პიროვნების (ფსიქეს) ექვივალენტური. შემდგომში, როცა მან ჩამოაყალიბა მოძღვრება არქეტიპების შესახებ, მიუთითა არქეტიპზე, რომელიც გამოხატავდა ადამიანის მთლიანობისაკენ მისწრაფებას. როგორც თვითონ აღნიშნავს, ეს არქეტიპი მყლავნდება მთელ რიგ სიმბოლოებში, რომელთაგან მთავარია man-dala (მაგიური წრე). ძირითადი ცნება ტოტალური მთლიანობის ფსიქოლოგიისა არის სელფი. იუნგის აზრით, ეს არის პიროვნების ცენტრი, რომლის ირგვლივ განლაგებულია ყველა სხვა სისტემა. სელფი ფლობს ყველა ამ სისტემას

და უზრუნველყოფს პიროვნების მთლიანობას, წონასწორობას და სტაბილურობას.

თეორიაში სელფი არის სიცოცხლის მიზანი, რომლის, თუნდაც მიახლოებით, მიღწევისაკენ მიისწრაფვის ინდივიდი. ყველა არქეტიპის მსგავსად, ის ამოტივირებს ადამიანის ქცევას და მიზეზობრივად განსაზღვრავს ექებოს მთლიანობა, თუნდაც იმ გზით, რომელიც უზრუნველყო რელიგიამ.

სელფის გამოვლენამდე აუცილებელია პიროვნების სხვა კომპონენტებმა მიაღწიონ თავიანთ სრულყოფას. ამდენად, სელფის არქეტიპი არ გამოვლინდება მანამ, სანამ ინდივიდი არ მიაღწევს საშუალო ასაკს. ამ მომენტისათვის პიროვნების ცენტრი ცნობიერი ეგოდან გადაინაცვლებს ახალი ცენტრისაკენ, სელფისაკენ.

ატიტუდები. იუნგი ანსხვავებს ორ მთავარ ატიტუდს ანუ პიროვნების ორიენტაციებს — ექსტრავერტულ და ინტრავერტულ ატიტუდებს [1]. ექსტრავერტული ატიტუდი ნიშნავს, რომ ინდივიდი ორიენტირებულია გარეგანი ობიექტური სამყაროსაკენ. ინტრავერტული კი ნიშნავს, რომ ინდივიდი ორიენტირებულია სუბიექტური სამყაროსაკენ.

იუნგის აზრით, ეს ურთიერთსაწინააღმდეგო ორიენტაციები ერთდროულადაა მოცემული პიროვნებაში, მაგრამ ჩვეულებრივ ერთ-ერთი მათგანი დომინირებს და ცნობიერია მაშინ, როცა მეორე დაქვემდებარებული და არაცნობიერია. თუ ეგო მის სამყაროსთან მიმართებაში უპირატესად ექსტრავერტულია, პიროვნული არაცნობიერი ინტრავერტული იქნება.

ფუნქციები. იუნგის აზრით, არსებობს ოთხი ფუნდამენტური ფსიქოლოგიური ფუნქცია: აზროვნება, გრძნობა, შეგრძნება და ინტუიცია. აზროვნება არის იდეაციური და ინტელექტუალური. აზროვნებით ადამიანი ცდილობს სწვდეს თავისთვისა და გარესამყაროს ბუნებას. გრძნობა არის ღირებულებითი ფუნქცია, ის არის საგნის ღირებულება სუბიექტთან მიმართებაში. ეს ფუნქცია აძლევს ადამიანს სიამოვნების, ბრახის, შიშის, სიხარულის და ა. შ. განცდას. შეგრძნების საშუალებით ადამიანი სწვდება სამყაროს კონკრეტულ ფაქტებს. ინტუიცია კი არის პერცეფცია არაცნობიერი პროცესების საშუალებით. ადამიანი ინტუიციის საშუალებით მიდის ფაქტების, გრძნობების, იდეების და რეალურობის შემუშავებული კონსტრუქტების მიღმა. ინტუიცია შესაძლებლობას იძლევა უშუალოდ ვწვდეთ რეალობის არსს.

იუნგი აზროვნებას და გრძნობას უწოდებს რაციონალურ ფუნქციას, რადგან ისინი მსჯელობით, აბსტრაქციით, განზოგადებით სამყაროს კანონზომიერებებში უფრო ღრმად ჩახედვის შესაძლებლობას იძლევა. შეგრძნება და ინტუიცია კი განხილულია როგორც ირაციონალური ფუნქციები, რადგან ისინი ემყარება კონკრეტულის, კერძოს და შემთხვევითის პერცეფციას.

მართალია, ინდივიდს გააჩნია ეს ოთხივე ფუნქცია, მაგრამ იუნგის აზრით ისინი აუცილებლად თანაბრად განვითარებული არაა. ჩვეულებრივ, ერთ-ერთი მათგანი კარგადაა დიფერენცირებული და სწორედ ის ხდება გაბატონებული ცნობიერებაში. ამ დროს, დანარჩენი სამიდან ერთ-ერთი გაბატონებული ფუნქციის დამხმარეს როლს ასრულებს. თუ გაბატონებულ ფუნქციაში რაიმე შეფერხება მოხდება, ცნობიერებაში მის ადგილს ეს დამხმარე ფუნქცია იკავებს. დანარჩენი ორი ფუნქცია კი ამ დროს დაქვემდებარებული ხდება. ისინი ჩვეულებრივ რეპრესირებულია არაცნობიერში და თავს მხოლოდ სიზმრებსა და ფანტაზიაში თუ გამოავლენენ.

თუ ეს ოთხი ფუნქცია ერთმანეთისაგან თანაბარ მანძილზე მდებარეობს და თანაც წრეხაზზეა განლაგებული, მაშინ წრის ცენტრი, ე. ი. სელფი გამოხატავს სრულყოფილად დიფერენცირებულ ფუნქციას. ასეთ სინთეზში უკვე არ არსებობს გაბატონებული, დაქვემდებარებული და დამხმარე ფუნქციები. ეს შეიძლება განხორციელდეს მხოლოდ მაშინ, როცა სელფი სრულყოფილადაა აქტუალიზირებული, რაც პრაქტიკულად განუხორციელებელია. ის მხოლოდ იდეალური მიზანია, რომლისკენაც მიისწრაფვის პიროვნება.

პიროვნების სისტემებს შორის ურთიერთქმედება. ტოტალური პიროვნების განსხვავებული სისტემები, ატიტუდები, ფუნქციები — ერთმანეთზე ურთიერთქმედებენ სამი განსხვავებული გზით: ერთ სისტემას შეუძლია მეორის კომპენსაცია, როცა ის დასუსტებულია, ერთი სისტემა შეიძლება მეორესთან ოპოზიციასში იყოს, და, ორი, ან მეტი სისტემა შეიძლება ერთიანობაში იყოს და შექმნას გარკვეული სინთეზი.

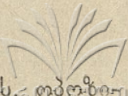
კომპენსაციის მაგალითად შეიძლება განვიხილოთ ექსტრავერსია — ინტრავერსიის ურთიერთობა. თუ ეგოში დომინირებს ექსტრავერსია, მაშინ არაცნობიერში ჩამოყალიბებული იქნება ინტრავერტული ატიტუდები. ეს ნიშნავს, რომ თუ რაღაც პირობებით მოხდება ექსტრავერსიის ფრუსტრაცია, პიროვნებას დაეუფლება ინტრავერსია. ე. ი. განხორციელდება კომპენსაცია. საერთოდ, იუნგის აზრით, ინტენსიურ ექსტრავერტულ პერიოდს მოყვება ინტენსიური ინტრავერტული პერიოდი. სიზმარიც, იუნგის აზრით, წარმოადგენს კომპენსაციის მექანიზმს. ექსტრავერტულობა-დომინირებული ინდივიდის სიზმარს ინტრავერსული თვისება ექნება და პირიქით.

კომპენსაცია ხორციელდება აგრეთვე ფუნქციებსა და პიროვნების კომპონენტებს შორის. საერთოდ, ცნობიერების მთელი შინაარსი კომპენსირდება არაცნობიერის შინაარსით, ისე, რომ კომპენსაციის პრინციპი უზრუნველყოფს კონტრასტულ ელემენტებს შორის ბალანსს, რომლითაც ინდივიდი თავს იცავს ნევროტული არაბალანსურობისაგან.

თეორიაში თავისებურადაა გადაწყვეტილი პიროვნების კომპონენტებს, ატიტუდებსა და ფუნქციებს შორის კონფლიქტი. იუნგი თვლის, რომ პიროვნების თეორია უნდა დაემყაროს ოპოზიციის ან კონფლიქტის პრინციპს. მისი აზრით, დაძაბულობა, რომელსაც კონფლიქტური ელემენტები ქმნის, არსებითია სიცოცხლისათვის. ამ დაძაბულობის გარეშე არ იქნებოდა პიროვნება.

ოპოზიცია არსებობს პიროვნების ყველა რეგიონში: ეგოსა და აჩრდილს შორის, ეგოსა და პიროვნულ არაცნობიერს შორის, პერსონასა და anima-ს ან animus-ს შორის, კოლექტიურ არაცნობიერსა და ეგოს შორის, და ა. შ. ინტრავერსია წინააღმდეგობაშია ექსტრავერსიასთან, აზროვნება-გრძნობასთან, შეგრძნება-ინტუიციასთან. საინტერესოა თეორიაში გააზრებული ეგოს ბუნება. ეგო დახტის საზოგადოების გარეგან მოთხოვნასა და კოლექტიური არაცნობიერის შინაგან მოთხოვნას შორის. როგორც შედეგი ამ ხტუნვისა, ვითარდება პერსონა (ნიღაბი). შემდეგ პერსონა აღმოაჩენს, რომ ვანიცდის არაცნობიერის სხვა არქეტიპების შემოტევას. მაგ., anima დაეუფლება მამაკაცის მამაკაცურ ბუნებას და animus-ი ჩაერევა ქალის ქალურობაში. ერთი სიტყვით, მეტოქეობა რაციონალურ და ირაციონალურ ძალებს შორის არასოდეს არ ცხრება. კონფლიქტი არის სიცოცხლის ბაზისური ფაქტი.

იუნგი თვლის, რომ პიროვნებაში არ არის გაბატონებული მხოლოდ კონფლიქტი. მისი აზრით, პოლარული ელემენტები არა მარტო ოპოზიციასში არიან

ერთმანეთთან, არამედ, ისინი მისწრაფვიან, ანუ ეძებენ ერთმანეთს, რათა ერთმანეთს შეეხებოდნენ. სისტემის შორის კავშირი ხორციელდება ე. წ. ტრანსცენდენტალურ ფუნქციით. ამ ფუნქციის მოქმედების შედეგად ურთიერთსაწინააღმდეგო სისტემების სინთეზი მიიღება, რაც ქმნის ბალანსირებულ-ინტეგრირებულ პიროვნებას. ინტეგრირებული პიროვნების ცენტრი კი არის სელფი.

პიროვნების დინამიკა

იუნგი პიროვნებას განიხილავს როგორც ენერჯის ნაწილობრივ დახურულ სისტემას. მისი აზრით, სისტემა ნაწილობრივ დახურულია იმიტომ, რომ მას ენერჯია ემატება გარეგანი წარმოებიდანაც. მაგ., საკვების მიღებით, ხოლო ენერჯია აკლდება ფიზიკური დატვირთვის შედეგად. ე. ი. სისტემა ენერჯიას ნაწილობრივ ვასცემს და ნაწილობრივ იძენს კიდევ. გარდა ამისა, გარემოსეულ სტიმულებს შეუძლია გამოიწვიოს სისტემაში ენერჯიის განაწილების შეცვლა. ეს ხდება მაგ., როდესაც გარეგანი სამყაროს უეცარი ცვლილება იწვევს ჩვენი ყურადღებისა და პერცეფციის რეორიენტაციას.

ის ფაქტი, რომ პიროვნების დინამიკა გარეგანი სტიმულების გავლენას და მოდიფიკაციას განიცდის, ნიშნავს, რომ პიროვნებას არ შეუძლია სრულყოფილ სტაბილურ მდგომარეობას მიაღწიოს. ამიტომ, იუნგის აზრით, პიროვნება შეიძლება გახდეს მხოლოდ შეფარდებით სტაბილური.

ფსიქიკური ენერჯია. ენერჯიას, რომლის საშუალებითაც მოქმედება ხორციელდება, იუნგი უწოდებს ფსიქიკურს. მისი აზრით, ფსიქიკური ენერჯია არის სასიცოცხლო ენერჯიის მანიფესტაცია. ფსიქიკური ენერჯია, ისევე როგორც ვიტალური ენერჯია, საწყისს იღებს ნივთიერებათა ცვლის პროცესებიდან. იუნგი სასიცოცხლო ენერჯიას უწოდებს ლიბიდოს. თუმცა იგივე ცნებაა გამოყენებული მის თეორიაში ფსიქიკური ენერჯიის მიმართაც. უნდა აღინიშნოს, რომ თეორიაში ნათლად არ არის მოცემული ამ ორი ენერჯიის ურთიერთობა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ იუნგის მიერ დახასიათებული ფსიქიკური ენერჯია უფრო ჰიპოთეტური კონსტრუქციაა, ვიდრე სუბსტანციური ფენომენი. ამიტომ დინამიკური ცნებებიდან იუნგის თეორიაში უფრო მნიშვნელოვანია ფსიქიკური ღირებულებებისა და კომპლექსის მათგან იხებელი ძალის ცნებები.

ფსიქიკური ენერჯიის ოდენობას, რომელიც მოთავსებულია პიროვნების კომპონენტებში, იუნგი უწოდებს კომპონენტის ღირებულებას. შეიძლება ითქვას, რომ ღირებულება წარმოადგენს ინტენსიობის საზომს. როდესაც ვამბობთ გარკვეული იდეის ან გრძნობის ღირებულების შესახებ, იუნგის აზრით, ჩვენ ვგულისხმობთ იმას, თუ რამდენად ძაბავს ეს იდეა ან გრძნობა ძალას — ქცევის აღძვრისა და მიმართულების მისაცემად. შესაბამისად, თუ მოვლენას ექნება ტრივიალური ღირებულება, ნიშნავს, რომ ნაკლები ენერჯია მიიზიდება მისკენ. ამასთან, მითითებულია, რომ შეუძლებელია იდეის ან გრძნობის აბსოლუტური ღირებულების დადგენა. ჩვენ შეგვიძლია მხოლოდ შეფარდებით განვსაზღვროთ მისი ღირებულება. შეფარდებითი ღირებულების განსაზღვრის ყველაზე მარტივ გზას წარმოადგენს ინდივიდის გამოკითხვა, ორი მოვლენიდან ან საგნიდან რომელს აძლევს უპირატესობას. შეფარდებითი ღირებულების დადგენა შეიძლება აგრეთვე, ექსპერიმენტულ სიტუაციაში. როცა ინდი-

ვიდი გარკვეულ სამუშაოს ასრულებს განსხვავებული ჯილდოს მოლოდინში შეფარდებითი ღირებულების დადგენა შეიძლება, აგრეთვე, ინდივიდუალური ვირვებით დროის გარკვეულ მონაკვეთში, თუ აღმოჩნდება, რომ ის ამ პერიოდში მეტ დროს ხარჯავს წიგნის კითხვაში, ვიდრე აზარტულ თამაშში, შეიძლება დავუშვათ, რომ კითხვა უფრო ღირებულაა მისთვის, ვიდრე აზარტული თამაში.

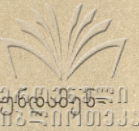
შეფარდებითი ღირებულების განსაზღვრის ზემოთმოცემული პროცედურები არაფერს გვეუბნება არაცნობიერ ღირებულებებზე. ამ უკანასკნელის განსაზღვრა, იუნგის აზრით, შეიძლება კომპლექსის ბირთვის მიზიდულობის ძალის შეფასებით. კომპლექსის მიზიდულობის ძალა კი განისაზღვრება იმ ელემენტების რაოდენობით, რომლებსაც მიიზიდავს ბირთვი. მაგ., თუ ინდივიდს აქვს ძლიერი პატრიოტული კომპლექსი, ეს ნიშნავს, რომ სამშობლოს სიყვარული თავის ირგვლივ შექმნის განცდების თანავარსკვლავედს. ერთი ასეთი თანავარსკვლავედი შეიძლება იყოს ერის ისტორიასთან დაკავშირებული მოვლენები. მეორე — პატრიოტული გრძნობა ეროვნული გმირობის მიმართ და ა. შ.

კომპლექსის ბირთვის ძალის განსაზღვრავად იუნგი გვთავაზობს სამ მეთოდს: 1. უშუალო დაკვირვება პლუს ანალიზური დედუქცია. 2. კომპლექსის ინდიკატორების კვლევა და 3. ემოციონალური გამოხატულების ინტენსიობა.

უშუალო დაკვირვებით და ანალიზური დედუქციით შეიძლება იმ ასოციაციების რაოდენობის დადგენა და შეფასება, რომლებიც მიიზიდება ბირთვისაკენ. ინდივიდს, რომელსაც აქვს დედის ძლიერი კომპლექსი, ექნება ტენდენცია, ყოველ საუბარში ჩართოს დედა ან მასთან ასოცირებული მოვლენები — სიტუაციის შესატყვისობის მიუხედავად. ის უპირატესობას მისცემს მოვლენებს, ამბავს და ა. შ., რომელშიც დედა თამაშობს გარკვეულ როლს. მას ექნება ტენდენცია, უფრო მეტად დედის ქცევის იმიტაცია მოახდინოს, უპირატესობა მისცეს დედის ამხანაგებს, მის კოლეგებს, ამასთან, ეს ტენდენციები შეიძლება უშუალოდ არ გამოვლინდეს. ხშირად ის გამოვლინდება სიზმარში, ან ამა თუ იმ შენიღბული ფორმით, ისე, რომ აუცილებელი ხდება გარემოსეული მოვლენების ანალიზი, რათა აღმოვაჩინოთ განცდის საფუძვლადმდებარე მნიშვნელობა. სწორედ ამას გულისხმობს იუნგი ანალიტიკურ დედუქციაში.

კომპლექსის ინდიკატორი არის ქცევის ამა თუ იმ სახის დარღვევა, რაც მიუთითებს კომპლექსის არსებობაზე. ეს შეიძლება იყოს შეცდომა მეტყველებაში, მაგ., როდესაც ინდივიდს უნდოდა ეთქვა „ცოლი“ და ამბობს „დედა“. ეს შეიძლება იყოს შეფერხება რომელიმე სახელის გახსენებაში იმიტომ, რომ იგი დედის სახელს ან დედასთან ასოცირებულ რომელიმე მოვლენას ემსგავსება. კომპლექსის ინდიკატორები, აგრეთვე, ვლანდებიან სიტყვათა ასოციაციის ტესტებში.

კომპლექსის ბირთვის ძალის განსაზღვრა, იუნგის აზრით, შეიძლება, აგრეთვე, სიტუაციაზე ინდივიდის ემოციონალური რეაქციის ინტენსიობის გაზომვით. ემოციონალური რეაქციის ინტენსიობა კი შეიძლება გაიზომოს კომბინირებული ფიზიოლოგიური მეთოდებით, როგორცაა გულისცემის, სუნთქვის, კანის გალვანური რეაქციის გაზომვები და ა. შ.

იუნგი თავის ფსიქო-დინამიკურ თვალსაზრისს აფუძნებს ორ ფუნდამენტალურ პრინციპზე: ექვივალენტობის პრინციპსა და ენტროპიაზე.

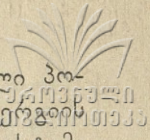
ექვივალენტობის პრინციპი ემსგავსება თერმოდინამიკის პირველ კანონს ან ენერჯიის შენახვის პრინციპს, როგორც ამას ვარაუდობდა ჰელმჰოლცი. იუნგის აზრით თუ ღირებულება გაქრება ან შესუსტდება, ენერჯიის ჯამი არ უნდა შემცირდეს, ის უნდა გამოვლინდეს სხვა ღირებულებაში. ერთი ღირებულების დადაბლება იწვევს მეორის ამაღლებას. მაგ., როცა ბავშვის ინტერესი (შეფასება) მისი მშობლების მიმართ მცირდება, უნდა მოველოდეთ, რომ გაიზარდა მისი ინტერესი სხვა ადამიანების ან საგნების მიმართ. ადამიანმა თუ დაკარგა ინტერესი თავისი ჰობის მიმართ, უნდა სხვა მოვლენის მიმართ გამოიჩინოს დაინტერესება, რომელიც პირველის ადგილს დაიკავებს. თუ ღირებულება რეპრესირებულია, მისი ენერჯია შეიძლება გამოვლინდეს სიზმარში ან ფანტაზიაში. ერთი ღირებულებისათვის დაკარგული ენერჯია შეიძლება განაწილდეს სხვა რამოდენიმე ღირებულებაშიც.

ტოტალური პიროვნების ფუნქციონების თვალსაზრისით, ექვივალენტობის პრინციპი ნიშნავს, რომ თუ ენერჯია დააკლდება პიროვნების ერთ რომელიმე სისტემას, მან გადაინაცვლა რომელიმე სხვა სისტემაში. მაგ., თუ ენერჯია აკლდება ეგოს, შეიძლება მან გადაინაცვლოს პერსონაში, ან ცნობიერი ეგოს დაცლა ენერჯიიდან გამოიწვევს ენერჯიის დაგროვებას არაცნობიერში. ენერჯიის ეს მუდმივი გადაწევა ქმნის პიროვნების დინამიკას.

იუნგის აზრით, ენერჯიის შენახვის პრინციპი არ შეიძლება ზუსტი მნიშვნელობით იქნას გამოყენებული ისეთი სისტემის მიმართ, როგორიცაა ტოტალური პიროვნება, რადგან პიროვნება განხილულია როგორც ნახევრად დახურული სისტემა. როგორც აღვნიშნეთ, იუნგის აზრით, პიროვნებას ენერჯია ემატება ან აკლდება გარემოსთან ურთიერთობის პროცესში. შესაბამისად, ღირებულების ზრდა ან დაქვეითება შეიძლება იყოს არა მარტო ენერჯიის ერთი კომპონენტიდან მეორეში გადასვლის შედეგი, არამედ, ენერჯიის დამატება-შემცირების, გარემოსთან ურთიერთობის შედეგი. მაგ., გარკვეული ფიზიკური მუშაობის შემდეგ, პიროვნებას შეიძლება დააკლდეს ენერჯია, ან პიროვნებაში შეიძლება გაიზარდოს ენერჯია საკვების მიღებით და დასვენებით.

ენტროპიის პრინციპი ემსგავსება თერმოდინამიკის მეორე კანონს. თუ სხვადასხვა ტემპერატურის ორი სხეული კონტაქტშია, სითბო ცხელიდან ცივში გადადის, სანამ არ მოხდება სითბოს გატოლება.

ენტროპიის ეს პრინციპი, რომლითაც იუნგი ცდილობს აღწეროს პიროვნების დინამიკა, მიუთითებს, რომ პიროვნებაში ენერჯიის განაწილება ბალანსურ მდგომარეობისაკენ მიისწრაფის. მაგ., თუ ორი ღირებულება არათანაბარი სიძლიერისაა, ენერჯიას ტენდენცია ექნება ძლიერი ღირებულებიდან გადავიდეს სუსტი ღირებულებისაკენ, სანამ არ დამყარდება ბალანსი. რადგან პიროვნება არ არის დახურული სისტემა, ენერჯიის დამატებით ან შემცირებით ბალანსი ხშირად ირღვევა. იუნგის აზრით პერმანენტული ბალანსი არასოდეს არ მიიღწევა, ესაა იდეალური მდგომარეობა, რომლისკენაც მიისწრაფვის ენერჯიის დანაწილება. იდეალური მდგომარეობა, რომელშიაც ტოტალური ენერჯია თანაბრადაა განაწილებული განსხვავებულ სრულყოფილ სისტემებს შორის, არის **სელფი**. შესაბამისად, როცა იუნგი ამტკიცებს, რომ სელფაქტუალიზაცია წარმოადგენს ფსიქიკურის განვითარების საბოლოო მიზანსო, გულისხმობს პიროვნების დინამიკას ძალების სრულყოფილი წონასწორობისაკენ.

ენერჯის დინება მაღალი პოტენციონალური ცენტრიდან დაბალი პოტენციონალური ცენტრისაკენ, არის პიროვნების სისტემებს შორის ენერჯის განაწილების ფუნდამენტალური პრინციპი. ეს ნიშნავს, რომ სუსტი სისტემა ცდილობს გააუმჯობესოს თავისი სტატუსი ძლიერი სისტემის ხარჯზე და ამით ქმნის დაძაბულობას. თუ მაგ., ცნობიერ ეგოს აქვს უფრო მაღალი სტატუსი არაცნობიერთან შედარებით, ენერჯის ცნობიერებიდან არაცნობიერ სისტემაში გადასვლის მცდელობისას წარმოიშობა ძლიერი დაძაბულობა. ე. ი. დაძაბულობა წარმოიშობა ყოველთვის, როცა რომელიმე სისტემაში სხვასთან შედარებით დაგროვდება ენერჯის ჭარბი რაოდენობა. ამრიგად, იუნგის ფსიქოლოგიის ზოგადი კანონია: პიროვნების ყოველი ცალმხრივი განვითარება ქმნის კონფლიქტს, დაძაბულობას, მისწრაფებას. ხოლო, პიროვნების მთელი კონსტიტუციის თანაბარი განვითარება ქმნის ჰარმონიას, დაძაბულობის მოხსნას.

ფსიქიკური ენერჯია, რომელიც ხელმისაწვდომია პიროვნებისათვის, გამოიყენება ორი ზოგადი მიზნისათვის. ნაწილი ენერჯიისა იხარჯება იმ აქტიობის განსახორციელებლად, რომელიც საჭიროა სიცოცხლის შენარჩუნებისა და გამრავლებისათვის. ესაა თანდაყოლილი, ინსტინქტური ფუნქცია. ენერჯიის დანარჩენი ნაწილი შეიძლება გამოყენებული იქნას კულტურული და სპირიტუალიზაციის მიზნებისათვის. იუნგის აზრით, ეს აქტიობები ქმნის ცხოვრების უფრო მაღალ, განვითარებულ მიზნებს. რაც უფრო ეფექტურია ინდივიდი თავისი ბიოლოგიურ მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებაში, მით უფრო მეტი ენერჯია რჩება კულტურულ-სპირიტუალური მიზნებისათვის.

პიროვნების განვითარება

იუნგი თვლის, რომ ადამიანი პროგრესულად განვითარებადი არსებაა, რომელიც მიისწრაფვის სრულყოფილობისაკენ. ასეთივე ტენდენციებით განიხილავს იუნგი საერთოდ კაცობრიობას. დგება საკითხი: რა არის კაცობრიობის განვითარების მიზანი? საით მიისწრაფვის ადამიანი და კაცობრიობა? იუნგის თეორიაში განვითარების საბოლოო მიზანი შეჯამებულია ს ე ლ ფ ა ქ ტ უ ა ლ ი ზ ა ც ი ა ს ცნებით. სელფაქტუალიზაცია ნიშნავს სრულყოფილ დიფერენციას და პიროვნების ყველა ასპექტს შორის ჰარმონიულ კავშირს. ეს იმას ნიშნავს, რომ ტოტალურ პიროვნებაში ჩამოყალიბებულია ახალი ცენტრი ს ე ლ ფ ი, რომელიც იკავებს ყოფილი ცენტრის ეგოს ადგილს. ყოველი ევოლუცია, რომელიც ვლინდება ფსიქიკურ განვითარებაში, პრიმიტიული ორგანიზმიდან ადამიანამდე, არის პროგრესის ზეიმი. ადამიანის ჩამოყალიბებით არ ჩერდება პროგრესი. ადამიანის ცივილიზაცია ც წინ მიდის.

საერთოდ, მოვლენის ახსნა მიზნით, ტელეოლოგიური და ფინალისტურია. ტელეოლოგიაში აწმყოს ხსნის მომავლით, მაგრამ აწმყო შეიძლება, აგრეთვე, ავსხნათ წარსულით — ე. წ. კაუზალობის პრინციპით, რომელიც გულისხმობს, რომ აწმყოს მოვლენები არის წინმსწრები პირობების ან მიზეზების შედეგი. იუნგი თვლის, რომ თუ გვსურს, სრულყოფილად გავივით პიროვნება, ფსიქოლოგიაში აუცილებელია ორივე თვალსაზრისი. მისი აზრით, ის, რასაც პროგნოზი აწმყოში წარმოადგენს, დეტერმინირებულია არა მარტო წარსულით, არამედ — მომავლითაც. იუნგს მიაჩნია, რომ კაუზალობა და ტელეოლოგია არის

უბრალოდ აზროვნების მოდა, რომელსაც იყენებს მეცნიერი, რათა გააფხვან და მოაწესრიგოს ბუნებრივი ფენომენი.

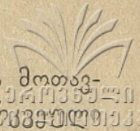
განვითარების საფეხურები. იუნგი არ იძლევა პიროვნების განვითარების საფეხურების დეტალურ სპეციფიკაციას. მისი აზრით ლიბიდო ძალიან ადრეულ პერიოდში უკვე იწყებს აქტიობას. 5 წლის ასაკიდან იგი სექსუალურ ღირებულებებში იწყებს გამოვლენას და განვითარების უმადლეს საფეხურს მოზრდილობაში აღწევს. ახალგაზრდობის და ადრეული მოზრდილობის წლებში, დამინირებულია ბაზისური სასიცოცხლო ინსტინქტები და ვიტალური პროცესები. ახალგაზრდა ადამიანი არის ენერგეტიკული, ძლიერი, იმპულსური და ჭერ კიდევ დიდადაა დამოკიდებული სხვაზე. ესაა პერიოდი, როდესაც ინდივიდი იძენს პროფესიას, ქმნის ოჯახს, ამტკიცებს თავისთავს საზოგადოებაში.

იუნგის აზრით ინდივიდის განვითარებაში რადიკალური ცვლილებები ხდება 30 წლის ასაკში. ამ დროს ახალგაზრდული ინტერესები და მისწრაფებები კარგავს თავის ღირებულებას და მათ ადვილს ახალი, უფრო კულტურული და ნაკლებ ბიოლოგიური ღირებულებები იკავებს. ფიზიკური და მენტალური ძალის ადვილს სიბრძნე და გამჭირაობა იკავებს. ღირებულებები სოციალურ, სამოქალაქო, ფილოსოფიურ სიმბოლოებს ექვემდებარება. ინდივიდის განვითარების ეს პერიოდი მნიშვნელოვანია იმიტაც, რომ ენერჯის ტრანსფორმაცია არასწორად თუ წარიმართა, პიროვნება შეიძლება დამახინჯდეს. არსებობს საშიშროება, ადრინდელი ინსტინქტური ენერჯია მოლიანად არ გარდაიქმნას კულტურულ და სპირიტუალურ ღირებულებებში. ასეთ შემთხვევაში დარჩენილი თავისუფალი ენერჯია გამოიწვევს პიროვნების წონასწორობის დარღვევას.

განვითარების პროცესში იუნგის აზრით შეიძლება განხორციელდეს როგორც პროგრესი ისე რეგრესი. პროგრესში იუნგი გულისხმობს, რომ ცნობიერი ეგო დამაკმაყოფილებლად ეგუება როგორც გარემოსეულ, ისე არაცნობიერისეულ მოთხოვნებს. პროგრესის ნორმალურ მსვლელობაში ეს ოპოზიციური ძალები ინტეგრირებულია, და ფსიქიკურ პროცესებს შორის ჰარმონიაა დამყარებული.

როდესაც პროგრესი ბლოკირებულია გარემოსეული მაფრუსტრირებელი პირობებით, ლიბიდოს ხელი ეშლება, ჩართული იყოს ექსტრავერტულ, გარემოზე ორიენტირებულ ღირებულებებში. ყოველივე ეს იწვევს ლიბიდოს რეგრესიას არაცნობიერში და მის ჩართვას ინტრავერტულ ღირებულებებში. ამასთან, იუნგის აზრით რეგრესია ყოველთვის არ არის საბედისწერო პიროვნებისათვის, რადგან არაცნობიერი წარმოადგენს ინდივიდუალურ და რასის გამოცდილებას, სიბრძნეს, — ეგომ არაცნობიერში შეიძლება იპოვოს პრობლემის გადაწყვეტა. იუნგი ფიქრობს, რომ კარგი სამსახურის გაწევა შეუძლია ამ შემთხვევაში სიზმრის შინაარსებსაც. მისი აზრით, სიზმარი ფრუსტრაციის მაკომპენსირებელი გზის მანიშნებლის როლში შეიძლება გამოვიდეს.

განვითარებაში პროგრესიისა და რეგრესიის ურთიერთქმედების იუნგისეული სქემის მაგალითად შეიძლება განვიხილოთ შვილის დამოკიდებულება მშობლებთან. ვთქვათ, ახალგაზრდა, რომელმაც გაწყვიტა დამოკიდებულება მშობლებთან, ხვდება დაუძლეველ წინააღმდეგობას. იუნგის აზრით, ერთ-ერთი რეალური გზა წინააღმდეგობების დაძლევისა შეიძლება იყოს მობრუნება მშობლებისკენ რჩევისათვის. ახალგაზრდა შეიძლება არ მივიდეს მშობლებთან ფიზიკურად, მაგრამ მისმა ლიბიდომ მოახდინოს რეგრესია არაცნობიერში და

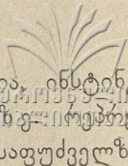
აქტიობაში მოიყვანოს მშობლების ხატი, (რომელიც არაცნობიერშია მოთავსებული). მშობლების ხატმა შეიძლება უზრუნველყოს ინდივიდი გაფრთხილებული ცოდნით და მხარდაჭერით, რომელიც საჭიროა მის წინ მდგარი წინააღმდეგობის დასაძლევად.

იუნგის თეორიაში ცენტრალურია ის, რომ პიროვნებას ტენდენცია აქვს განვითარდეს მტკიცე მთლიანობის მიმართულებით. ე. ი. განვითარება განხილულია როგორც თავდაპირველი არადიფერენცირებული მთლიანობის გახსნა, რომლის საბოლოო მიზანია სელფის რეალიზაცია. ამ მიზნის მისაღწევად აუცილებელია პიროვნების განსხვავებული სისტემების სრულყოფილი და დიფერენცირებული განვითარება. თუ პიროვნების რომელიმე კომპონენტი უგულვებელყოფილია, ჩნდება ე. წ. წინააღმდეგობის ცენტრები. ისინი შეეცდებიან დაეუფლონ უფრო სრულყოფილად განვითარებული სისტემების ენერგიას. თუ ასეთი განუვითარებელი სისტემა ბევრია, ჩნდება ნევროზის განვითარების საშიშროება. ეს შეიძლება მოხდეს, როცა არქეტიპებს არა აქვთ ცნობიერი ეგოს მედიუმებით გამოხატვის უფლება. ასე, მაგ., მამაკაცი, რომელიც არ უზრუნველყოფს თავისი ქალური ინსტინქტების განტვირთვას, ან როცა ქალი ახშობს თავის მამაკაცურ მიდრეკილებებს, — ნორმალური განვითარება ირღვევა, რადგან ამ პირობებში ჩნდება ტენდენცია anima-მ და animus-მა ეძებონ ირაციონალური და არაპირდაპირი გზა თავისთავის გამოსახატავად. ჯანსაღი ინტეგრირებული პიროვნების ჩამოყალიბება ნიშნავს, რომ ყველა სისტემამ მიაღწია დიფერენციაციისა და განვითარების სრულყოფილ ხარისხს. პროცესს, რომლითაც ეს მიიღწევა, იუნგი უწოდებს ინდივიდუაციის პროცესს.

როდესაც დიფერენციაცია მიღწეულია, ინდივიდუაციის პროცესების მოქმედებით, ეს დიფერენცირებული სისტემები ინტეგრირდებიან ტრანსცენდენტალური ფუნქციით. ტრანსცენდენტალურ ფუნქციას აქვს უნარი გააერთიანოს განსხვავებული, ოპოზიციური ტენდენციები და განახორციელოს სრულყოფილი მთლიანობის იდეალური მიზანი.

ამ ფუნქციის მიზანია ინდივიდის რეალიზაცია ყველა მის ასპექტში, პოტენციონალური მთლიანობის რეალიზაცია. შეიძლება ითქვას, რომ ტრანსცენდენტალური ფუნქცია რეპრესიის საწინააღმდეგო ძალას წარმოადგენს. თუ ამ მაუნდიფიცირებელ მოძრაობას არ ექნება ადგილი ცნობიერ დონეზე, მაშინ, იუნგის აზრით, ის განხორციელდება არაცნობიერ დონეზე. მთლიანობის სურვილის არაცნობიერი გამოხატულება შეიძლება აღმოვაჩინოთ მითებში, სიზმრებში, და სხვა სიმბოლურ რეპრეზენტაციებში. ერთი ასეთი სიმბოლო, რომელიც ყოველთვის ვლინდება მითებში, სიზმარში, არქიტექტურასა და რელიგიონში, არის მანდალას სიმბოლო (mandala).

სუბლიმაცია და რეპრესია. იუნგის აზრით, ფსიქიკური ენერგია ხშირად იცვლის თავის ადგილს. ის შეიძლება გადატანილ იქნას როგორც სისტემიდან სისტემაში, ისე ერთიდაიგივე სისტემის რომელიმე პროცესიდან სხვა პროცესში. ასეთი ტრანსფორმაცია ხორციელდება ექვივალენტურობის და ენტროპიის დინამიკური პროცესების შესაბამისად. თუ ენერგიის ადგილგადანაცვლება ხორციელდება ინდივიდუაციის ან ტრანსცენდენტალური ფუნქციით, მას უწოდებს სუბლიმაციას. სუბლიმაცია ნიშნავს ინსტინქტური, ნაკლებად დიფერენცირებული, პრიმიტიული პროცესებიდან ენერგიის კულტურულ, დიფერენცირებულ პროცესებზე გადატანას.

როდესაც ენერჯის განტვირთვა ბლოკირებულია, სულერთია, ინსტინქტურ თუ სუბლიმირებულ არხებში, მიუთითებენ რეპრესიას. სირებული ენერჯია არ ქრება. ის ენერჯის შენახვის პრინციპის საფუძველზე, სადაც გადადის. ჩვეულებრივ, მისი რეზიდენცია ხდება არაცნობიერი. ენერჯის ასეთი დამატებით არაცნობიერი შეიძლება ვახდეს უფრო დატვირთული, ვიდრე ეგო. ამ დროს ჩნდება ენერჯის არაცნობიერიდან ცნობიერში გადასვლის ტენდენცია (ენტროპიის პრინციპის თანახმად). რასაც შეიძლება მოჰყვეს რაციონალური პროცესების დარღვევა. ე. ი. ძლიერ ენერჯიზირებული პროცესები ცდილობს რეპრესიის გარღვევას. და თუ წარმატება ექნა, ინდივიდის ქცევა ირაციონალური და იმპულსური ხდება.

სუბლიმაცია და რეპრესია თავისი ბუნებით ოპოზიციურნი არიან. სუბლიმაცია პროგრესულია, რეპრესია კი რეგრესული. სუბლიმაცია მიზეზობრივად განსაზღვრავს პიროვნების წინ მოძრაობას, მის ინტეგრირებულობას, რაციონალურობას. მაშინ, როცა რეპრესია უკან მოძრაობას, ინტეგრირებულობის დარღვევას და ირაციონალურობას განსაზღვრავს. თუმცა, იუნგი გვაფრთხილებს გავითვალისწინოთ, რომ რეპრესია არ არის აბსოლუტურად რეგრესიული, რომ ის შეიცავს შესაძლებლობას, — ინდივიდმა იპოვოს თავის პრობლემებზე პასუხი არაცნობიერში და განაგრძოს მოძრაობა წინ.

სიმბოლოზაცია. იუნგის თეორიაში სიმბოლოს აქვს ორი ძირითადი ფუნქცია: ერთი მხრივ ის გამოხატავს ფრუსტრირებული, ინსტინქტური იმპულსების დაკმაყოფილების მცდელობას, ხოლო, მეორეს მხრივ, ის წარმოადგენს არქეტეპული მასალის ხორცშესხმას. ცეკვების, როგორც ხელოვნების ფორმის განვითარება იუნგის აზრით, წარმოადგენს ფრუსტრირებული სექსუალური იმპულსების სიმბოლურად დაკმაყოფილების მცდელობის კარგ მაგალითს. ამასთან, ინსტინქტური იმპულსები შეუძლებელია სრულყოფილად დაკმაყოფილდეს სიმბოლური რეპრეზენტაციებით, რადგან ის არ არის ინსტინქტური იმპულსის რეალური ობიექტი, შესაბამისად, ჩნდება ტენდენცია სიმბოლოების სისტემატური ძიებისა. იუნგი ვარაუდობს, რომ უკეთესი სიმბოლოს ძიება, (რომელიც განტვირთავს მეტ ენერჯიას), საშუალებას აძლევს ცივილიზაციას მიადწიოს უფრო მაღალ კულტურულ დონეს.

სიმბოლო, აგრეთვე, ასრულებს იმპულსებისადმი წინააღმდეგობის გაწევის ფუნქციასაც. რადგან ენერჯია იცლება სიმბოლოებში (ე. ი. ინარჩება), ის არ შეიძლება გამოყენებული იქნას იმპულსური განტვირთვისათვის. ამ თვალსაზრისით სიმბოლო იგივეა, რაც სუბლიმაცია. ის წარმოადგენს ენერჯის ტრანსფორმაციას.

სიმბოლოს ფუნქცია — გამოხატოს პიროვნების განვითარების მომავალი ხაზი, განსაკუთრებით მისწრაფება მთლიანობისკენ, მნიშვნელოვან როლს თამაშობს იუნგის თეორიაში. მისი აზრით სიმბოლოს მნიშვნელობა არა მარტო ისაა, რომ მიუთითოს რაღაც შენიღბულზე, არამედ ისიც, რომ (და ეს უფრო მნიშვნელოვანია) ანალოგიით შუქი მოჰფინოს იმას, რაც ჯერ კიდევ უცნობაა და ფორმირების პროცესშია პიროვნებაში. ე. ი. სიმბოლოები გამოხატავს არა მარტო კაცობრიობის შემონახულ სიბრძნეს, არამედ მათ შემოაქვთ განვითარების რეპრეზენტაციები, რომელიც მომავალში იქნება. ცოდნა, რომელსაც შეიცავს სიმბოლო, ადამიანისათვის არ არის უშუალოდ მოცემული. ადამიანმა უნდა გაშიფროს სიმბოლო, რათა აღმოაჩინოს მასში ჩაქსოვილი მისთვის მეტად მნიშვნელოვანი ინფორმაცია.

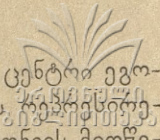
იუნგის აზრით, სიმბოლოს ორი ასპექტი — ერთი რეტროსპექტული და ინსტინქტით წარმართული, მეორე — პროსპექტული და კაცობრიობის უწყვეტი მიზნებით წარმართული, — მედლის ორი მხარეა. სიმბოლოს ანალიზი შეიძლება ორივე ასპექტით. რეტროსპექტული ანალიზი ამკლავებს ინსტინქტურ საფუძველს, პროსპექტული ანალიზი გვიჩვენებს კაცობრიობის მისწრაფებას სრულყოფისაკენ, ჰარმონიისაკენ, განწმენდისაკენ და ა. შ. პირველი — კაუზალურია (ანალიზის რედუქციული ტიპი), მეორე — ტელეოლოგიური (ანალიზის ფინალისტური ტიპი). სიმბოლოს სრული ახსნისათვის ორივეა აუცილებელი. იუნგი თვლის, რომ თეორიებში, სადაც სიმბოლო განხილულია მხოლოდ როგორც იმპულსების ფრუსტრაციის შედეგი, უგულებელყოფილია მისი პროსპექტული ხასიათი. სიმბოლოს შექმნას კი, მისი აზრით, აქვს როგორც აღმძვრელი მიზეზი, ისე გარკვეული მიმართულების ტენდენცია. ბიძგს იძლევა ინსტინქტური ენერგია, ხოლო, მიმართულებას — ტრანსცენდენტალური მიზანი. ცალკალკე თითოეული ეს დეტერმინანტი არ არის საკმარისი სიმბოლოს შესაქმნელად. შესაბამისად, სიმბოლოს ფსიქიკური ინტენსიობა არის კაუზალური და ფინალისტური დეტერმინანტების კომბინირებული პროდუქტი, და ამდენად, უფრო ძლიერია, ვიდრე მხოლოდ კაუზალური ფაქტორი.

მითოლოგიის, რელიგიის და ოკულტურ მაცნობარებათა შედარებითი შესწავლა

რადგან არქეტიპების შესწავლა მხოლოდ თანამედროვე წარმოებით იუნგს ძალიან ძნელ საქმედ მიაჩნდა, ის დიდ ყურადღებას აქცევდა მითოლოგიის, რელიგიის, ალქიმიისა და ასტროლოგიის შესწავლას. იუნგი შეეხო ისეთ სფეროებს, სადაც ფსიქოლოგები იშვიათად აწარმოებენ კვლევებს. მან დააგროვა დიდძალი მასალა ისეთი მოვლენების შესახებ, როგორიცაა ინდური რელიგია, ტაოიზმი, იოგა, ქრისტიანული მესა, ასტროლოგია, ალქიმია და ა. შ.

იუნგის ცდა — დამტკიცებინა რასიული არქეტიპების არსებობა, მოცემულია შრომაში — „პიროვნება და ალქიმია“ [4]. ავტორი თვლის, რომ ალქიმიის მდიდარი სიმბოლიზმი გამოხატავს მრავალ, თუ არა ყველა, არქეტიპს. შრომაში იუნგი ანალიზებს სიზმრებს და ალქიმიურ სიმბოლოებს და მათი ურთიერთშედარებით ასკენის, რომ მათ საფუძველად ერთიდაიგივე ბაზისური ფაქტორები უდევს.

შრომაში განხილული მასალა შეიცავს ათასზე მეტ სიზმარს: მოცემულია სიზმრის და ალქიმიის შედარებითი ანალიზი. ნაცადია სიზმრისა და ალქიმიური სიმბოლოების იდენტურობის დადგენა. მაგ., შრომაში გაანალიზებულია სიზმრის შინაარსი, სადაც ადამიანთა ჯგუფი სეირნობს ბალის ირგვლივ. სიზმარში თვითონ სიზმრის ავტორი არ არის მოვლენების ცენტრში, ის განზე დგას. ბალის ცენტრში დგას გიბონის (მაიმუნის) რეკონსტრუირებული ფიგურა. იუნგის აზრით, ბალი არის ალქიმიკოსის შრომის სიმბოლო, რომელიც შეიცავს პირველადი მატერიის ქაოტური ერთიანობის მსგავრებას 4 ელემენტად, როგორც უფრო სრულყოფილ მთლიანობაში მათი გაერთიანებისათვის მოსამზადებელი საფეხური. სრულყოფილი მთლიანობა სიზმარში გამოხატულია წრით (მანდალა), რომელიც ვლინდება ბალის ირგვლივ მოძრაობაში. გიბონი, ანუ ადამიანის მსგავსი მაიმუნი, მხარს უჭერს ალქიმიური სუბსტანციის მისტიკურ გარდაქმნას რომელიც საწყის მასალას გარდაქმნის ოქროდ. ამრიგად, იუნგის

აზრით, ეს სიზმარი ნიშნავს, რომ პაციენტმა თავისი პიროვნების ცენტრი ეგო-დან უნდა გადაანაცვლოს სელფზე, რათა შესაძლებელი გახადოს რეპროდუცირებული ატავისტური იმპულსების ტრანსფორმაცია. შინაგანი ჰარმონიის მიღწევა პაციენტს შეუძლია მხოლოდ პიროვნების ყველა კომპონენტის ინტეგრირებით, ისევე, როგორც ალქიმიკოსს შეუძლია მაღაწიოს თავის მიზანს ბაზისური ელემენტების დამახასიათებელი შერევით. (რომლისთვისაც მას, ცხადია, არასოდეს მიუღწევია).

მეორე სიზმარში, სიზმრის ავტორის წინ მაგიდაზე დგას ყელატინური მასით სავსე მინის ჭურჭელი. იუნგის აზრით, მინის ჭურჭელი შეესატყვისება ალქიმიკოსის მიერ გამოყენებულ ჭურჭელს, სითხე კი ამორფულ სუბსტანციას, რომლის ფილოსოფიურ ქვად (ლაპისად) გარდაქმნას იმედოვნებს ალქიმიკოსი. ამ სიზმრის ალქიმიური სიმბოლო მიუთითებს, რომ ინდივიდი, რომელმაც ნახა ეს სიზმარი, ცდილობს და იმედოვნებს გარდაქმნას თავისთავი რაღაც უფრო სრულყოფილად.

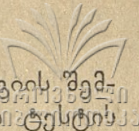
იუნგის აზრით, როდესაც ინდივიდი სიზმარში ხედავს წყალს, ის გამოხატავს ალქიმიკოსის ცხოველმყოფელი წყლის (aqua vital) მიღების ძალას. როცა ეს იზრება ძირს დაგდებული ოქროს მონეტა, ის გამოხატავს ალქიმიური იდეალის მიმართ ზიზღს. სიზმარში ბორბლის დანახვას იუნგი უკავშირებს ალქიმიკოსის ბორბალს, რომელიც გამოყენებულია ქიმიური გარდაქმნის პროცესის ცირკულაციისათვის, რომლითაც დაშვებულია, რომ ადვილი ექნება მასალის ტრანსფორმაციას. სიზმარში აღმასის ხატი ნიშნავს მისწრაფებას ლაპისისაკენ. ხოლო, კვერცხი, ქაოტურ, პრიმიტიულ მატერიას, რომლითაც თავის მუშაობას იწყებს ალქიმიკოსი.

ე. ი. იუნგი ცდილობს სიზმრის ხატებში აღმოაჩინოს ალქიმიური სიმბოლოები და ასკვნის, რომ ალქიმიკოსების პიროვნების დინამიკა, პროეცირებული მის ქიმიურ გამოკვლევებში, და პაციენტების დინამიკა ზუსტად ერთიდაიგივეა. ამით მას სურს დაამტკიცოს უნივერსალური არქეტეპების არსებობა. უფრო მეტი, იუნგი ცდილობს, იპოვოს იგივე არქეტეპები აფრიკისა და სამყაროს სხვა ნაწილების პრიმიტიული რასების მითებში.

თეორიის თანამედროვე საბაზისი და შეფასება

პრაქტიკოს ფსიქოანალიტიკოსთა შორის იუნგის ფსიქოლოგიას მრავალი მიმდევარი და დამცველი ჰყავს, მაგრამ მისმა თეორიამ ნაკლები გავლენა მოახდინა მეცნიერულ ფსიქოლოგიაზე.

უწინარეს ყოვლისა აღსანიშნავია ის, რომ იუნგი გააკრიტიკეს ფსიქოანალიზის ფროიდისტული სკოლის წარმომადგენლებმა თვით ფროიდის ჩათვლით. კრიტიკა არსებითად ეხებოდა კოლექტიური არაცნობიერის ცნებას. მიუთითეს არქეტეპის, რასიული გამოცდილების, ცნების მეტაფიზიკურ ბუნებაზე, რომლის ექსპერიმენტული დასაბუთებაც შეუძლებელია. მათ არქეტეპებზე მსჯელობა შესაძლებლად მიიჩნიეს მხოლოდ გამოცდილების ტერმინებში, მაგრამ რასიული თანდაყოლილის დაშვება აბსურდად მიაჩნიათ. ამასთან, ფსიქოანალიტიკოსები თვლიან, რომ იუნგის ფსიქოლოგია წარმოადგენს მოდიდან გასულ, ცნობიერების ფსიქოლოგიისაკენ უკანდახევას. მათი აზრით, იუნგი ანგრევს ფროიდის არაცნობიერის ცნებას და მის ნაცვლად ხაზს უსვამს ცნობიერ ეგოს.

რაც შეეხება იუნგის თეორიის გავლენას მეცნიერული ფსიქოლოგიის შემდგომ განვითარებაზე, მიუთითებენ მხოლოდ სიტყვათა ასოციაციის ტესტის დი ინტრავერსი-ექსტრავერსიის ცნებაზე [5]. აქედან სიტყვათა ასოციაციის ტესტი იუნგის თეორიისათვის, რა თქმა უნდა, არ იყო ორიგინალური. ვალსტონის და განსაკუთრებით ვუნდტის შემდეგ ის ფართოდაა გამოყენებული ექსპერიმენტულ ფსიქოლოგიაში.

შედარებით უფრო მნიშვნელოვანია თანამედროვე ფსიქოლოგიის ინტერესი იუნგის მიერ მოცემული ადამიანთა ტიპოლოგიის მიმართ. ამ საკითხის საკვლევად შექმნილია უამრავი ტესტი და არსებობს უამრავი ლიტერატურა, მაგრამ უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ერთმნიშვნელოვნად არ დასტურდება იუნგის ვარაუდი ადამიანთა ექსტრავერტულ და ინტრავერტულ ტიპებად დაყოფის შესახებ. კვლევის შედეგები მიუთითებენ, რომ ინტრავერტული და ექსტრავერტული ატიტუდები ადამიანებს ახასიათებთ ერთდროულად — თუმცა განსხვავებული პროპორციით — და არა ისე, როგორც ვარაუდობს იუნგი, რომ ადამიანი თავისი ბუნებით ან ინტროვერტია ან ექსტრავერტი.

აღსანიშნავია ისიც, რომ იუნგის ანალიზური ფსიქოლოგია არ ყოფილა სპეციალური კვლევითი კრიტიკის საგანი, ის ამის დღისად არ ჩათვალეს. შესაბამისად მეტად უმნიშვნელო ადგილი უკავია იუნგის თეორიის ფსიქოლოგიის ისტორიის სახელმძღვანელოებში. იუნგის თეორიის ასეთი იგნორირება აიხსნება იმით, რომ ის არსებითად ემყარება კლინიკურ ანალიზს და არა ექსპერიმენტულ კვლევადობას. ამასთან კლინიკური ანალიზიც ძალიან თავისუფალი და ნებისმიერია. იუნგის თეორიაში ისე ჭარბადაა მოცემული მსჯელობა ოკულტიზმზე, მისტიციზმზე და რელიგიაზე, რომ აფრთხობს მეცნიერულად ორიენტირებულ მკვლევარებს.

იმ ფაქტსაც, რომ ფსიქოლოგიაში იუნგი გააზრებულია როგორც ფსიქოანალიზის გარკვეული წვლილი შეაქვს მისი სისტემის უგულვებლყოფაში. საქმე იმაშია, რომ ფსიქოანალიზურ თეორიაში ფროიდის უდიდესი ავტორიტეტის გამო ყველა სხვა ფსიქოანალიზტები მეორე რიგის თეორეტიკოსებად განიხილებიან.

ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში მითითებულია აგრეთვე იუნგის, ასე ვთქვათ, არაპირდაპირი გავლენა თანამედროვე ფსიქოლოგიაზე [5]. მხედველობაშია სელფაქტუალიზაციის ცნება და განვითარების გააზრება, როგორც გლობალურის დიფერენციაცია და მერე მისი ინტეგრაცია. სელფაქტუალიზაციის ცნება ფართოდაა გამოყენებული გოლშტეინის, როჯერსის, მარფის, ოლპორტის, მასლოვის და სხვათა თეორიებში, ხოლო განვითარების ზემოთ მითითებული კონცეფცია განსაკუთრებით დამახასიათებელია მარფის თვალსაზრისისთვის. მაგრამ, უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ზემოთ ჩამოთვლილ ავტორებზე იუნგის თეორიის რაიმე უშუალო გავლენა აშკარად არა ჩანს.

ლიტერატურა

1. К. Г. Юнг. Психологические типы. Гос. издат. Москва.
2. С. С. Аверинцев. «Аналитическая психология» К. Г. Юнга и закономерности творческой фантазии. Сб. О современной буржуазной эстетике, вып. 3. «Искусство», Москва, 1972 г.
3. М. Г. Ярошевский. Психология в XX столетии. Изд. политической литературы, Москва, 1974 г.
4. Jung C. G. Collected works, Vol. *12. Psychology and Alchemy. New-York, 1953.
5. Calvin S. Hall and Gardner Lindzey. Theories of Personality, New-York, 1957.

Р. КВАРЦХАВА

ПОНЯТИЕ ЛИЧНОСТИ В ТЕОРИИ К. ЮНГА

Резюме

Теория К. Юнга не оказала сколько-нибудь заметного влияния на развитие научной психологии. Его вклад в психологию выразился только тестом словесных ассоциаций и разработкой понятий «экстраверсия-интроверсия». Однако тест словесных ассоциаций не является оригинальным для теории Юнга, что же касается юнговского подразделения людей на экстравертивные и интровертивные типы, оно не подтвердилось экспериментально.

В психологии игнорирование теории Юнга можно объяснить следующими причинами: 1) отсутствием экспериментального обоснования; 2) избыточностью суждений об оккультизме, мистицизме и религии; 3) отношением ее к психоаналитическим теориям, где авторитет Фрейда подавлял все остальные.

R. KVARTSKHAVA

PERSONALITY IN JUNG'S ANALYTIC THEORY

S u m m a r y

Jung's theory had very little influence upon the development of scientific psychology, except for the word association test and the concepts of introversion and extraversion. The word association test was not original with Jung. Galton and especially Wundt are usually credited with the invention of the test. A number of tests of introversion-extraversion have been constructed in experimental psychology, but by and large, the results indicated that people do not fall into two classes of introverts and extraverts, as it Jung believed but that both attitudes are present in varying proportions in all people.

In scientific psychology Jung's analytical psychology was ignored for the following reasons: 1. Jung's psychology is based upon clinical findings rather than upon experimental investigation; 2. There is so much discussion of occultism, mysticism and religion in Jung's writings that it apparently repels many psychologists; 3. The fact that Jung is thought of as a psychoanalyst has also contributed to the neglect of his system by psychology. When one thinks of psychoanalysis one usually thinks of Freud and only secondarily of others.

О ПОНЯТИИ «СОЦИАЛИЗАЦИЯ»

Ш. АБЗИАНИДЗЕ

Процесс социализации один из существенных направлений процесса развития человека. Это сложный, многогранный процесс, который является предметом изучения разных научных дисциплин. Вместе с тем, пока еще нет общепринятого определения понятия „социализация“, нет общепринятого описания этого процесса, не говоря уже о научном объяснении его механизмов.

В этой статье мы поставили целью рассмотреть разные определения понятия „социализация“, указать на достоинства и недостатки того или иного определения и дать собственное определение, пригодное при экспериментальных исследованиях процесса социализации.

1. Исторические данные¹. Интерес к воспитанию и социализации издавна был характерен для людей, но попытки научного описания и объяснения процесса социализации и использования этого понятия начинаются с конца XIX века. Теории социализации можно найти у Платона, Монтена, Руссо и многих других, но они не пользовались понятием „социализация“ и их понимание этого процесса не было четко разграничено от других направлений развития человека.

Начиная с конца XIX века социализацией интересовались в основном две научные дисциплины, социология и антропология, а с начала XX века к ним присоединилась и психология.

В социологии это понятие употребляется примерно с 90-х годов XIX века. В 1896 году Ross в своей статье „Social Control“ употребил понятие социализации, которое определял как „формирование чувств и желаний индивида в соответствии с требованиями группы“ (8. 22), что достигается частично „социальным влиянием“ и частично „социальным контролем“. В 1897 году Giddings опубликовал книгу „Theory of Socialization“, в которой социализация рассматривается как центр социального анализа и отмечается, что „теория социализации является самой важной частью теории общества“ (8.23). Он высказал идеи, многие из которых весьма тесно перекликаются с современными взглядами. В 1916 году Ernest Burgess опубликовал книгу „The Function of Socialization in Social Evolution“ в которой социализацию рассматривает в двух аспектах, с позиции индивида, как его включение в активность группы и с позиции группы, как объединение людей общими целями, знаниями, активностью и

¹ Исторические данные приводятся по [8] и [10—гл. 1].

т. д. Большое влияние на изучение социализации оказали труды Торрей-ма, Тарда и других.

В антропологии под влиянием психоанализа развернулось изучение социализации ребенка в разных примитивных культурах. Одной из первых работ в этой области была работа Malinowski „Sex and Repression in Savage Society“.

Часто пользовались понятием „социализация“ М. Mead, Ruth Benedict, E. Sapir и другие. Влияние психоанализа толкнуло антропологов к межкультурным (cross-cultural) исследованиям стилей воспитания детей и т. д. (Whiting, Child и др.).

В психологии этим понятием начали пользоваться позже. Примерно до 1930 года на изучение процесса социализации не обращалось особого внимания. В детской психологии этим термином пользовался James Mark Baldwin. Развитие ребенка он рассматривал как „диалектику развития личности“, в процессе которого ребенок овладевал социальным наследством. Игру и подражание Baldwin считал средствами „естественной социализации“. По его мнению, с их помощью ребенок изучает жизненные ситуации и свои возможности. Но его работы не вызвали внимания ученых к процессу социализации. В социальной психологии этим термином пользовался один из первых авторов книги по социальной психологии Ross, но он не концентрировал свое внимание на ее изучении. Хотя Mc Dougall в своем „An Introduction to Social Psychology“ не пользовался понятием социализации, фактически в изучении этого процесса он пошел значительно дальше Ross-а. В частности, доктриной инстинктов и при описании развития сентиментов. Floyd Allport в своем учебнике по социальной психологии (1924) рассматривал и процесс социализации, вкладывая в него примерно тот же смысл, какой принят сейчас. В частности, он обратил внимание на те требования, которые предъявляет индивиду общество. Он считал, что для адаптации с обществом нужна не только чувствительность, но и приобретение определенных социальных навыков, а этот процесс он определял как социализацию.

В 1931 году Gardner Murphy и Lois Murphy опубликовали книгу „Experimental Social Psychology“, второе издание которой (1937) подзаголовком имело „An Introduction of Research on the Socialization of Individual“. В историческом обзоре они указывают, что в социальной психологии того времени большое внимание было уделено развитию инстинктов и эмоций ребенка. А в соответствующей главе рассматривали развитие у ребенка улыбки и плача и реакции на аудио-визуальные стимулы.

В психологии личности основное внимание процессу социализации уделили представители Йельской школы (С. Hall, Dollard, N. Miller и др.) Это выразилось в изучении формирования и развития социальных драйвов, фрустрации и агрессии и в изучении подражания. Взгляды этой школы оказали весьма существенное влияние на зарубежных психологов 40—50-х годов. Изучался процесс социализации и в Гарвардской школе (Н. Murray, С. Kluckhohn, О. Н. Mowrer и др.). Результатом их работы было изучение взаимоотношений между личностью, обществом и культурой. Определенный вклад внесли К. Lewin и его школа изучением развития структуры личности, влияния социально-структурных и ситуацион-

ных факторов на жизненное пространство (Life space) индивида, влиянием демократической и авторитарной групповой атмосферы и т. д.

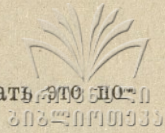
Уже из этого краткого исторического экскурса видно, какое многообразие определений, теорий и направлений существует в связи с процессом социализации. В дальнейшем мы рассмотрим два основных направления, существующих в данной области. Это американское и французское направления в изучении процесса социализации. Именно в этих странах сделаны наибольшие усилия в деле изучения процесса социализации (8.54).

2. Определение социализации. Американское и французское направления, как видно из обзорной статьи французского исследователя Р. Н. Chombart de Lauwe (7), весьма существенно отличаются друг от друга. Отличаются эти направления как в определении понятия, так и в понимании процесса социализации „Для американцев, которые подвержены сильному влиянию культурной антропологии (механизмы культурной трансмиссии и понятие базисной личности) и психоанализа, социализация часто означает... процесс научения, через который ребенок превращается в хорошо приспособленную личность, члена данного общества, общества, которому он принадлежит“. Ряд авторов социализацию определяют как „...процесс, с помощью которого индивидум готовится отвечать требованиям других членов общества во всевозможных ситуациях“. [7]

С точки зрения Р. Н. Chombart de Lauwe, американцы социализацию определяют более узко, чем французы, для них основными элементами социализации являются понятия роли и ролевой модели, понятия идентификации и научения условно рефлекторной деятельности. Французы социализацию рассматривают в более общем плане, как размещение индивида в более глобальной сфере, в обществе, которое имеет характерные для нее социально-экономические и культурные особенности. Исходя из этого важно и второе существенное отличие между этими двумя направлениями. Американцы рассматривают общество как агрегат составляющих его индивидов, тогда как французы рассматривают общество как изначально целое. В связи с этим Р. Н. Chombart de Lauwe выделяет пять основных направлений изучения социализации во Франции:

1. Исследование идентификации и процесса постепенного принятия ролей. 2. Подчеркивание роли социальной среды в развитии индивида (социально-экономические условия, экологические факторы, классы и субкультуры, различия между городом и деревней и т. д.). 3. Интерес к той системе ценностей, в которой развивается ребенок. 4. Выявление стадии социального становления. 5. Исследование двухстороннего взаимоотношения между индивидом и обществом. „Таким образом, как совершенно правильно отмечает в связи с этим Н. В. Андреевкова, основное различие между американской и французской концепциями социализации заключается в том, что американцы исходят из понимания общества как организации индивидов, в то время как французы рассматривают общество как изначально целое“. (1. 41).

Хотя для американской концепции социализации характерно подчер-

кивание научения, видимо, все же не следует абсолютизировать, это должно быть обоснованно.

Научение социальным формам поведения, безусловно, является одним из существенных элементов процесса социализации (особенно в ранние годы социализации ребенка), но некоторые исследователи неправомерно отождествляют его с процессом социализации. Так, например, по определению Т. Шибутани „социализация относится к тем процессам, посредством которых люди научаются эффективно участвовать в социальных группах“ (4. 385). В этом определении научение целиком отождествляется с процессом социализации. Такая же ситуация и в определении, которое приводят J. W. Mc David и H. Harari, — „термин социализация употребляется для обозначения последствий социального научения, результатом которого является интеграция индивида в общество“ (13. 39). По определению Kimbal Joung „социализация определяется как поведенческие взаимоотношения (interactional relationship), посредством которых индивид заучивает те социальные и культурные требования, которые делают его функционирующим членом общества“ (II. 4).

В этом определении подчеркивается, что процесс заучивания „культурных требований“ происходит в процессе поведенческих взаимоотношений между людьми. По определению Elkin социализация—это „процесс, посредством которого человек довольно хорошо заучивает пути данного общества или социальной группы, так что он может в них функционировать“ (9. 3).

Перечисление подобных определений легко продолжить, но из этих определений уже видно, что бихевиористически ориентированные исследователи процесс социализации объясняют посредством заучивания „эффективного участия в группах“, „социальных и культурных требований“ и т. д. Конечно, нельзя игнорировать огромное значение научения¹ в процессе социализации. В ранние годы ребенок заучивает многие формы социального поведения, но это не значит, что заучивание — единственный элемент социализации.

Помимо перечисленных выше определений есть определения, настолько общие, что не позволяют сделать какое-нибудь заключение, хотя в принципе правильно отражают суть дела. К таким определениям можно было бы отнести, например, определение Nikolson'a. По его мнению, социализация определяется как „процесс становления члена общества“ (II. 4). Paul B. Horton и Chester L. Hunt указывают на еще один существенный элемент процесса социализации—интернализацию. Социализацию они определяют как процесс, во время которого „индивид интернализирует нормы своей группы, так что возникает особый „сельф“, уникальный для данного индивида“ (II. 4). Хотя надо отметить, что интернализацию бихевиористически ориентированные психологи понимают как результат научения (5).

¹ Научение—психологический факт, и оно не является объектом только бихевиористической психологии, хотя это направление больше других обратило на него внимание.

По определению D. Krech., R. S. Crutchfield и E. J. Ballacheу социализация есть „принятие личностью убеждений, ценностей и норм высшего либо низшего статуса, характерных для группы, членства которой личность добивается“ (12.338). Как правильно отмечает Н. В. Андреенкова, здесь социализация рассматривается „как некая практическая адаптация“ человека к группе“ (2).

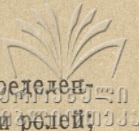
I. L. Child социализацию определяет как „целостный процесс, который приводит индивида, рожденного поведенческими потенциями чрезвычайно широкого ранга, к развитию актуального поведения, ранг которого немалого ограничен, который обычнее и желательнее для него в соответствии со стандартами своей группы“ (6.655). В этом определении подчеркивается роль наследственных факторов и факторов среды, которые воздействуют на их формирование в социально приемлемой форме.

В советской психологии процесс социализации долго оставался без внимания. Только в последнее время советские психологи и социологи заинтересовались исследованием этого процесса и в результате появились первые работы в этой области, хотя вместе с тем, надо отметить, что создание теории социализации на основе марксистско-ленинской методологии пока является делом будущего.

Появились и определения социализации. Надо отметить, что советские ученые социализацию определяют значительно шире, чем, например, в вышеперечисленных определениях и некоторые из них отождествляют процесс социализации с процессом формирования личности, что, на наш взгляд, не правильно. Процесс формирования личности более широкий процесс и кроме социализации включает в себя и биологическое созревание, и инкультуризацию, и индивидуализацию.

Надо отметить, что в советской науке исследование процесса социализации проводится в основном на общетеоретическом уровне. Что касается конкретно социологических и психологических исследований, их число значительно меньше.

И. С. Кона процесс социализации определяет как „усвоение индивидом социального опыта, в ходе которого создается конкретная личность (3. 22) и точнее как „усвоение индивидом системы социальных ролей и культуры“ (3. 101). Мы вполне согласны с таким определением, но для конкретно психологических исследований оно кажется слишком общим. С этим определением И. С. Кона весьма тесно перекликается определение социализации В. Н. Андреенковой. Она пишет: „Под социализацией мы понимаем процесс становления индивида как общественного существа“ (2.9) и далее более конкретно: „По своему содержанию процесс социализации включает следующие основные элементы, существенные с точки зрения социальных контактов индивида с окружающими людьми: а) социальное познание, т. е. знание о самом себе, о взаимоотношениях с другими людьми, усвоение социальных и культурных ценностей, знание о структуре общества и роли отдельных социальных институтов и т. д.; б) овладение определенными навыками практической деятельности, как в предметной, так и в социальной сферах; в) выработка на основе полученных знаний

системы ценностных ориентаций и установок: г) приобретение определенных социальных позиций и интернализация соответствующих норм и правил; д) включение человека в активную творческую деятельность, уже как зрелой, социализированной личности“ (2. 45).

Из перечисленных выше определений можно выделить некоторые основные элементы процесса социализации.

Во-первых, надо указать на двухсторонний характер социализации. С одной стороны, ее определяют наследственные, потенциально существующие функциональные тенденции, с другой стороны, та социальная среда, в которой проявляются эти тенденции, в зависимости от нее приобретают социальный смысл и фиксируются (как это видно из определения Child-a). Фиксированные тенденции посредством процесса научения становятся социальными навыками и способствуют адаптации индивида с соответствующей социальной группой. Исходя из этого, первым важным элементом процесса социализации надо считать процесс социального научения (как это отмечается в определениях Шибутани, Mc David и Nagari. Kimbal Jung. Elkin). Но в процессе социализации индивид не только заучивает приемлемые для общества социальные формы поведения, но и получает от общества информацию о ее структуре, о межличностных, общественных, классовых, групповых и т. д. взаимоотношениях, познает социальную и физическую среду, объективирует и осваивает окружающий мир. Объективирует и осваивает убеждения, ценности и нормы окружающего его общества (как это подчеркивается в определении Kresch, Cratchfield и Ballacheu). Таким образом, приобретение знаний об окружающей социальной среде является вторым важным элементом социализации.

Однако ни социальные навыки, ни знания еще не делают человека полноправным членом общества, хотя они и могут позволить ему временное успешное участие в определенной группе, в определенном обществе. Для того, чтобы человек стал полноправным членом общества, он должен отождествлять себя с обществом, жить его жизнью, должен интернализировать его ценности, нормы, убеждения, идеалы и т. д. Эти ценности, нормы и т. д. должны стать его собственными ценностями и нормами. Только интернализация делает человека полностью социализированным в обществе. Без такой интернализации он останется маргинальной личностью, личностью, не нашедшей своего места в обществе. Таким образом, интернализация является третьим и может быть основным элементом социализации (как это подчеркивается в определении Horton и Hunt). Все эти элементы составляют единый процесс социализации, позволяют человеку адаптироваться в определенном обществе (группе), познать общество и проявить свою активность как ее полноправный член.

Подытоживая все вышесказанное, попытаемся дать рабочее определение социализации, при этом мы не претендуем на окончательность и истинность нашего определения, а только рассматриваем ее как операциональное определение, пригодное для экспериментальной работы и первичного обобщения полученного материала. По нашему мнению, социализация это целостный процесс взаимоотношений

между человеком и социальной средой, позволяющий ему, посредством социального научения, познания и интернализации групповых ценностей, нормы убеждений, интегрироваться в группу и стать ее полноправным и активным членом.

ЛИТЕРАТУРА

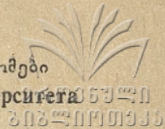
1. Андрееenkova Н. В.—Проблема социализации личности. „Социальные исследования“. Вып. 3, М., 1970.
2. Андрееenkova Н. В.—Социализация личности в период начала трудовой деятельности. М., 1971.
3. Кон И. С.—Социология личности. М., 1967.
4. Шибутани Т.—Социальная психология. М., 1966.
5. Aronfreed J.—The Concept of Internalization. In: Handbook of Socialization Chicago 1968
6. Child I. L.—Socialization in „Handbook of Social Psychology“ ed by G. Lindzey; Cambridge 1954
7. Chombart de Lauwe—The Interaction of Person and Society. In American Sociological Review, 1966. 31, 237—48.
8. Clausen J. A.—A Historical and Comparative View of Socialization. Theory and Research. In Socialization and Society ed by J. A. Clausen Boston 1968.
9. Clausen J. A.—Socialization as a Concept and as a Field of study. In Socialization and Society ed by J. A. Clausen; Boston 1968
10. Dansiger K.—Socialization. Penguin Education 1973
11. Kenedy D. B; Kerber A.—Resocialization: An American Experiment, N Y 1973
12. Krech D; Crutchfield R. S, Ballachey E. J.—Individual in Society NY. 1962.
13. McDavid J. M., Harari H.—Social Psychology NY 1968

შ. აბუიანიძე

„სოციალიზაციის“ ცნების შესახებ

რეზიუმე

ნაშრომში განხილულია სოციალიზაციის ცნების განსაზღვრებები საბჭოთა და უცხოურ თეორიებში. მითითებულია ამ განსაზღვრებების ცალმხრივობაზე და ნაცადია საკუთარი, ოპერაციონალისტური განსაზღვრების მოცემა.

О МЕСТЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ РЕБЕНКА

Ш. АБЗИАНИДЗЕ

Ребенок, родившись в определенной социальной среде, проходит длинный путь развития, пока станет полноценным членом общества. Появившись на свет беспомощным, зависимым от взрослых, существом, ребенок долгое время нуждается в уходе взрослых. Он сам не может удовлетворять свои биологические потребности, не может передвигаться и т. д. и обречен на смерть, если взрослые не будут ухаживать за ним. Взрослые ухаживают за ним, кормят, одевают и т. д., что и способствует его выживанию. Несмотря на беспомощность, ребенок постепенно развивается, созревает биологически и хотя долгое время нуждается в уходе, в конце концов становится полноценным представителем своего биологического вида, приобретает характерные для него биологические качества.

Но ребенок является не только биологическим существом, но и социальным, и рождается он не только в физико-биологической среде, но и в социальной. Тем самым развитие ребенка проявляется не только в биологическом созревании и развитии тех биологических качеств, которые характерны для человека, но и в развитии соответствующих социальных качеств. Уже в ранние годы своей жизни ребенок проявляет многие социальные качества, вступает в социальный контакт со взрослыми, в невербальное и вербальное общение, реагирует на социальные стимулы, плачет при виде незнакомых ему людей, улыбается знакомым и т. д.

Таким образом, ребенок рождается с определенными наследственными, характерными только для него особенностями и попадает в определенную физико-биологическую и социальную среду, которая обеспечивает возможность развития и обогащения его наследственных особенностей. Тем самым, процесс развития ребенка включает в себя, с одной стороны, биологическое созревание, а с другой стороны, социальное становление. Эти два процесса тесно связаны друг с другом, особенно в ранние годы жизни ребенка.

Исходя из факта такого большого значения процесса развития ребенка, для него лично и для общества, вопрос о взаимоотношении между наследственными факторами и факторами среды давно привлекал внимание ученых и известно немало попыток решения этого вопроса.

Начиная с XVII века, ученые пытались ответить на этот вопрос, который тогда был сформулирован следующим образом: «...чем определены психические возможности и характерные особенности личности, наследственностью или средой, в которой он рождается и растет» [4, 6]. Так как при такой постановке вопроса основное внимание было обращено на выяснение роли наследственных факторов и факторов среды и ма-

ло внимания обращалось на процесс развития как на единый процесс становления личности, это и определило ошибочность тех воззрений, которые были выдвинуты для решения данного вопроса. Эти воззрения можно объединить в две группы, известные под названием н а т и в и з м а и э м п и р и з м а, которые с самого начала резко противопоставлялись друг другу.

Нативизм утверждал, что все психологические и биологические особенности человека predeterminedены наследственностью и среда, в которой живет и развивается человек, не играет никакой роли в формировании личности. Она не может ничего ни изменить, ни добавить к тем качествам, которые переданы человеку наследственностью. Самым крайним и реакционным выражением нативизма был преформизм. По мнению преформистов (Малбранш, Лейбниц) все личностные качества, черты и т. д. есть у человека уже при его нахождении в зачаточной, и даже сперматозоидной форме, и поэтому «развитие—количественный рост наследственно данных особенностей и больше ничего. Оно не дает индивиду какую-нибудь новую качественную особенность» [4. 7]. С самого начала, нативизму противопоставлялась другая точка зрения — эмпиризм. Эмпиристы (Локк, французские материалисты) ребенка рассматривали как своего рода чистую доску (*tabula rasa*), на которой среда вычерчивает свои узоры и тем самым определяет процесс становления личности. Характер личности, по мнению эмпиристов, определяет среда и воспитание и никакой роли не играют наследственные факторы. То, каким вырастет ребенок, целиком зависит от того, какое воздействие оказывает на него среда в период его развития.

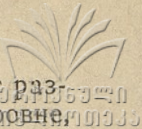
Последующее развитие психологической мысли обратило внимание на односторонность этих теорий и была сделана попытка осмысления процесса развития как единого процесса. Основная мысль при таком осмыслении заключалась в том, что в процессе развития важную роль играют как наследственные факторы, так и факторы среды.

Попытку осмысления процесса развития как единого процесса, сделал В. Штерн. Его теория известна под названием теории конвергенции. По мнению Штерна, не верна альтернативная постановка проблемы и в процессе развития важную роль играют как наследственные факторы, так и факторы среды. В процессе развития эти факторы конвергируются. Наследственные факторы существуют в потенциальном виде и для их актуализации нужна соответствующая среда.

Как отмечал Д. Н. Узнадзе и вслед за ним Ш. Н. Чхартишвили, «с логической точки зрения, теория конвергенции не стоит выше нативизма и эмпиризма, так как она представляет из себя их простое, эклектическое соединение» [6. 8]. Эта теория основывается на ложной предпосылке разделения организма и среды.

В свое время Д. Н. Узнадзе, видимо, одним из первых указал на двухсторонний характер процесса развития [3]. По его мнению, ребенок рождается с определенными функциональными тенденциями, которые в соответствующей возрастной среде формируют определенное внутреннее состояние ребенка, которое и обуславливает процесс развития.

Как видно из этого краткого исторического обзора, процесс развития есть единый целостный процесс, который включает в себя как наследственные факторы, так и те физико-биологические и социальные факторы, которыми характеризуется «внешняя среда» и которые со своей стороны являются условием проявления и развития наследственных особенностей ребенка.

Хотя процесс развития единый и целостный процесс, он имеет различные направления, которые можно выделить на концептуальном уровне для удобства анализа. Во-первых, это процесс биологического созревания, приобретения тех «родовых» биологических особенностей, которыми характеризуется род человеческий. Этот процесс в литературе известен как процесс гоминизации. Как отмечает Э. В. Соколов «приобретение родовых общечеловеческих свойств и потенций можно определить как гоминизацию» [2.210]. Но процесс гоминизации является одним из направлений развития человека. Несмотря на то, что биологическое созревание человека проходит одинаково, независимо от расы, национальности, классовой принадлежности и т. д. представители разных этических и социальных общностей отличаются друг от друга своими национальными традициями, ценностными ориентациями, стереотипами и т. д. Эти отличия между людьми обуславливают, с одной стороны, те социальные институты, которые влияют на человека в процессе его социального становления, и, с другой стороны, те общественные и межличностные отношения, которые имеют место в жизни общества. Эти явления и определяют, как писал Маркс, сущность человека. Но общество имеет сложную структуру и состоит из различных классов, групп, семей, коллективов и т. д., каждое из которых имеет свою характерную для нее, сложную субкультуру, которая охватывает как материальное положение данной общности, так и надстроенную над ней систему взглядов, ценностей, норм, идеалов и т. д., и единство которых составляет материальную и духовную культуру данного общества. Каждая социальная общность, обладая теми или иными социальными ценностями, нормами, идеалами и пр., стремится передать их подрастающему поколению с тем, чтобы поддержать их преемственность и сохранить свою жизнеспособность. Со своей стороны, ребенок, родившись в данной социальной общности, должен в процессе своего развития освоить культуру данной общности, чтобы стать ее полноценным членом. Иными словами, ребенок за довольно короткий период своей жизни должен освоить те культурные элементы, которые накапливались веками. Этот процесс освоения ребенком тех социальных ценностей, норм, стереотипов поведения, и т. д., которые являются характерными для той или иной социальной общности, или иными словами; процесс включения ребенка в социальную среду известен как процесс социализации. Так как эти социальные ценности, нормы и т. д. посредством языка фиксируются в культуре данной общности, можно сказать, что в процессе социализации ребенок осваивает культуру той общности, в которой он растет и тем самым включается в данную общность.

Наряду с многими общими культурными элементами, которыми характеризуются разные социальные общности, существуют и многие такие элементы, которыми эти общности отличаются друг от друга. Есть большие различия в языках, в манерах социального поведения, в традиции, в манере одеваться, в манере воспитывать детей и т. д. Все эти различия отражаются на социализации подрастающего поколения [6], [10], [7] и вызывают культурные и социальные различия между ними.

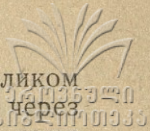
Ребенок в процессе развития должен освоить культуру своей социальной общности, включиться в нее и тем самым способствовать ее развитию. Но кроме этого он должен освоить и тот богатейший материал духовной культуры, который является своего рода «универсальной культурой». Он должен освоить и культуру других социальных общностей. С другой стороны, культуру определенной социальной общности, кроме социальных ценностей, норм, стереотипов и т. д. составляют и такие элементы, освоение которых не происходит в процессе

социализации. Например, изучение литературы, искусства, иностранных языков и т. д. не является составной частью процесса социализации. Приобщение личности к культурному наследию составляет третье направление в развитии человека, которое обозначают термином инкультурация. «При инкультурации усвоение культуры человеком обусловлено отчасти индивидуальными склонностями и интересами, а отчасти выражает универсальное общечеловеческое стремление к познанию и нравственно-эстетическому обогащению» [2. 211]. Исходя из этого, инкультурированными считаются те индивиды, которые «поистине впитали свою тотальную культуру и полностью участвуют в своем обществе...» [8.25].

Как мы уже отмечали, человек рождается с определенными, индивидуальными тенденциями, возможностями, чертами и т. д., которые актуализируются в соответствующей социальной среде, но эти индивидуальные качества, со своей стороны, определяют «индивидуальный стиль взаимодействий» с окружающей социальной средой. Одна и та же социальная среда по-разному репрезентируется для каждого индивида. Известны факты, что одна и та же социальная среда по-разному влияет на разные индивиды и т. д. Этот индивидуальный стиль взаимодействий между генетическими факторами и социальными факторами и обуславливает развитие индивидуальности, что и составляет четвертое направление развития человека. Хотя результаты этого процесса проявляются в зрелом возрасте и в этом же возрасте особенно заметна тенденция к индивидуальности, можно сказать, что процесс индивидуализации начинается с раннего детства и так же как процесс социализации и инкультурации, видимо, продолжается всю жизнь.

Таким образом, мы указали на четыре разные стороны развития человека — гоминизацию, социализацию, инкультурацию и индивидуализацию. Нельзя сказать, что эти процессы составляют определенные этапы в развитии человека. Скорее всего это процессы, которые начинаются с момента рождения, тесно переплетаются друг с другом и определяют становление и социальный характер личности. Эти процессы настолько тесно переплетены друг с другом, что порой трудно разделить их и анализировать их в отдельности. Примечательным в этом плане является спор, разразившийся в современной социальной психологии в связи с проблемой социализации и индивидуализации и который является своего рода отголоском старого спора о роли наследственных факторов и факторов среды в процессе развития человека.

На современном уровне развития психологии уже ни у кого не вызывает сомнения, что наследственные факторы играют весьма существенную роль в процессе становления личности. В частности, убедительно доказана, например, роль типов нервной системы в типологии личности (Аизенк, Небилицы, Мерлин). Никто не отрицает и роли факторов среды, в частности социальной среды, в процессе формирования личности. Вопрос состоит в том, все ли социальные атрибуты личности заучены под влиянием социальной среды или новорожденный ребенок с самого начала социален, и у него имеются незаученные, присущие ему с момента рождения, социальные атрибуты? Иными словами, ребенок рождается биологическим индивидом и в дальнейшем происходит процесс социализации, или ребенок изначально социален и в дальнейшем происходит процесс индивидуализации? И в этом мнения ученых расходятся. Так называемая классическая точка зрения, которая, кстати сказать, в основном основывается на бихевиоризме, который исходит из того несомненного факта, что ребенок в процессе своего развития заучивает многие социальные формы поведения, гласит,

16.03.57 40
10333

что при рождении ребенок по своей природе асоциален, что он целиком заучивает социальные формы поведения и только постепенно и через заучивание приобретает «знания, навыки и диспозиции, которые дают ему возможность с большей или меньшей эффективностью принять участие в обществе или группе как ее члену» [9.779].

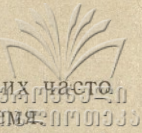
Надо отметить, что основная масса исследователей процесса развития ребенка стоит именно на такой точке зрения [6.59].

В последнее время этой точке зрения противопоставилась другая точка зрения, которая гласит, что индивид начинает свою жизнь как социальное существо и что социальность присуща ему с момента рождения и не является продуктом заучивания. Далее представители этой точки зрения утверждают, что уже в ранние годы жизни ребенок ведет себя в социальной манере и что ребенок в большей мере социализирует других (в основном родителей), нежели сам социализируется. По меткому замечанию Harriet L. Reinhold дети из мужчин и женщин создают отцов и матерей. Хотя представители этой точки зрения не отрицают, что ребенок сам тоже социализируется, основное ударение все же делается на то, что они в большей мере социализируют других, нежели сами социализируются.

Хотя ребенок на самом деле обладает такими реакциями, которые чрезвычайно быстро приобретают социальный смысл (плач, улыбка) вряд ли можно сказать, что они изначально имели такой смысл. Видимо для того, чтобы эти наследственные реакции приобрели социальный смысл и стали социальными сигналами, они нуждаются в определенной социальной среде. Социальная среда придает им определенное социальное значение и делает их репрезентативными для других людей. Конечно, не только ребенок социализируется, но и взрослые, и главная трудность, с которой сталкивается этот подход, заключается в том, что трудно точно установить, какие ранние социальные реакции ребенка являются не заученными и какие заученными. С другой стороны, видимо, преимуществом этого подхода надо считать акцентирование двухсторонности процесса социализации и ситуационной обусловленности проявления наследственных, потенциально существующих возможностей ребенка.

Таким образом, все больше и больше исследователей разделяют мнение, что процесс социализации—двухсторонний процесс и что реакции каждого партнера имеют двойной характер. С одной стороны, реакция одного из партнеров есть реакция на социальные стимулы, а с другой стороны, она сама становится стимулом, вызывающим реакции другого партнера (Rheigold, Dansiger, Moss и др.).

Известны случаи развития детей в ненормальной человеческой среде, из-за чего их наследственные особенности и тенденции развились и выразились в ненормальной для человека форме. Большой интерес с этой точки зрения представляет случай двух девочек Камилы и Амалы, которые росли среди волков [5.388—89]. Как отмечают наблюдатели, биологически девочки были вполне развиты, но совершенно не социализированы, и что более интересно... вели себя во многом подобно волкам. Они обнаруживали значительную приспособленность к передвижению на четырех ногах, могли есть только молоко и мясо и, прежде, чем взять в рот пищу, тщательно ее обнюхивали. Испытывая жажду, они облизывали губы. Их сенсорные органы были необычайно хорошо развиты: они хорошо видели в темноте и чувствовали запах свежего мяса на расстоянии около 70 метров. Дети обнаруживали сильный страх перед огнем; они не любили солнечного света и убегали в угол всякий раз, ког-

да сказывались на виду. Однако темноты они не боялись, и их часто приходилось удерживать от попыток выйти наружу в ночное время.

Единственным звуком, который дети могли издавать, был громкий вой. Они никогда не смеялись. У Камилы было улыбающееся лицо, но улыбка не означала радости. Удовлетворение проявлялось иначе: в возне и прыжках друг на друга [5. 389].

Постепенно Камила (Амала скоро умерла) стала привыкать к другим детям, за 6 лет изучила только 30 слов, и даже был случай, когда ее поведение было ориентировано на групповые нормы.

Теодора Кребер [1] описывает интересный случай с индейцем Иши, последним представителем яхов, который был подобран американскими антропологами и в течение нескольких лет находился в условиях «западной цивилизации». «Он попал в мир времени, часов и календарей, денег, труда и заработной платы, властей и правительств, газет и бизнеса», пишет Т. Кребер [1. 103]. Этот «человек из каменного века» на первых порах проявлял испуг и застенчивость при виде незнакомых ему людей, краснел и избегал контактов с ними. Особенно мучало его чувство одиночества и отчужденности, так как, видимо, понимал, что человек из племени яхов, с характерными для этого племени навыками, знаниями и мировоззрением, совершенно отличался от тех белых людей, среди которых он находился. «Иши столкнулся лицом к лицу с совершенно незнакомым ему миром; различия в культуре и знаниях между ним и белыми людьми были так велики, что он едва ли мог преодолеть этот разрыв. Но он и не пытался этого делать. Иши вел себя как доброжелательный и хорошо воспитанный человек, старающийся приспособиться к хозяевам, у которых он гостит. Он подражал им в одежде, усваивал их манеру приветствовать, учился умению обращаться с ножом и вилкой и другим столь же несложным правилам этикета. Решение более ответственных проблем он предоставлял тому, кто в них разбирается.

В глубине души Иши всегда оставался самим собой — «прирожденным яхи, никогда не забывающим о том, чему учили его мать и дядя» [1. 107]. Постепенно Иши стал привыкать к новому обществу, перестал избегать людей, научился различать национальности и профессии окружающих его людей. Сумел заметить расовые различия между белыми и желтыми людьми, хотя эти последние по одежде не отличались от белых. «Толпа начала распадаться на отдельные части, индивидуализироваться, терять свою устрашающую силу» [1. 117]. Иши подражая белым в манерах поведения, при еде брал ложку и вилку, пользовался салфеткой, накладывал на тарелку такое же количество пищи. Со временем его назначили помощником сторожа музея, в котором он жил. Он быстро освоил требования, необходимые для его новой «профессии»; подметал комнаты, вытирал пыль и т. д. За работу он получал деньги. Хотя вначале он совершенно не понимал функцию денег, но вскоре это понял и стал собирать их, считать и т. д. Таким образом, этот «дикий» — по выражению Кребер — индеец постепенно, в определенной мере, освоил непривычные для него язык, манеры, одежду и другие атрибуты своей новой социальной среды.

Но такие большие культурные различия есть не только между «примитивными» и «цивилизованными» людьми, но и между многими народами, стоящими на современном уровне развития и отличающимися друг от друга своим национальным характером, традициями, ценностями, нормами, социальными установками в отношении определенных социальных явлений и ценностей и т. д.

Американский ученый Нору С. Триандис и его сотрудники, методом

«основания и следствия» (Antecedent-consequent method) исследовали и анализировали ценности и ассоциированные с ними социальные явления у четырех цивилизованных народов: американцев, греков, индийцев и японцев. Это исследование показало, что эти народы весьма существенно отличаются ассоциированными с ценностями социальными явлениями и своими «когнитивными структурами». К примеру, можно привести перечень тех социальных явлений, которые у этих четырех народов считаются «основами» и «следствиями» ценности — **смерть**.

Американцы	Греки	Индийцы	Японцы
О с н о в ы			
Война	Война	Нужда	Война
Убийство	Случайность	Самоубийство	Смерть
Самоубийство	Старость	Болезнь	Самоубийство
Случайность	Болезнь	Убийство	
С л е д с т в и я			
Забвение	Страдание	Страдание	Печаль
Одиночество	Разрушение семьи	Разделение души и тела	Забвение
Похороны	Радость врагов	Безнадежность	Одиночество Истребление

Уже этот маленький пример показывает различия между этими народами, которые являются отражением различий в общественном и индивидуальном сознании, в материальном положении¹.

С другой стороны, эти различия есть следствие социализации людей разной социально-экономической среды. Индивид в процессе своего развития (социализации) осваивает те ценности, которые накоплены обществом, существуют в культуре общества и в которых выражается многовековой социальный опыт общества. Исходя из этого, субъект в процессе социализации осваивает знание, накопленное обществом, познает законы и нормы социальной жизни, в процессе такого познания когнитивная организация общества, отраженная в культуре, выступает в качестве опосредующего звена между субъектом и социальной средой. Результатом этого процесса является то, что субъект, познавательные процессы которого были организованы в соответствии с когнитивной организацией общества, познает социальные явления в соответствии с культурой данного общества².

Несмотря на то, что человек рождается всегда в определенной социальной среде, в определенном обществе, и в процессе социализации осваивает определенную, характерную для данного общества культуру, сама культура высоко развитого общества включает в себя как характерные только для нее культурные элементы, так и элементы «универсальной, общечеловеческой культуры, тем самым человек в процессе социализации осваивает и эти элементы универсальной культуры.

¹ Опыты проводились на студентах, каковыми в данных странах являются в основном представители буржуазии и поэтому в данном случае не видны классовые различия, которые, несомненно, также существуют.

² Конечно, в данном случае мы имеем в виду обыденное познание, а не научное познание.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кребер Т. Иши в двух мирах, М., 1970.
2. Соколов Э. В. Культура и личность, Л., 1972.
3. Уznaдze Д. Н. Психология ребенка, Тб., 1947 (на груз. яз.).
4. Чхარტიшвили Ш. Н. Социальная психология воспитания, Тб., 1974 (на груз. яз.).
5. Шибутани Т. Социальная психология, М., 1969.
6. Dansiger K. Socialisation. Penguin Education, 1973.
7. McDavid, D. J. W., Harari H. Social Psychology, NY, 1968.
8. Kenedy D. B., Kerber A. Resocialization: An American Experiment, N-Y., 1973.
9. Reinhold H. L. Social and Socializing Infant. In Handbook of Socialization Chicago, 1969.
10. Tciandis H. C. The Analysis of Subjective Culture, N-Y., 1972.

შ. აბუიანიძე

სოციალიზაციის ადგილი ბავშვის განვითარების პროცესში

რეზიუმე

ნაშრომში ბავშვის განვითარება განხილულია როგორც ოთხი მიმართულების მქონე პროცესი. ის მოიცავს — პომინიზაციას, სოციალიზაციას, ინკულტურაციას და ინდივიდუალიზაციას. ნაშრომში ნაცადია ამ ოთხი მიმართულების განმასხვავებელი ნიშნების ჩვენება და სოციალიზაციის პროცესის ადგილის მდითობა.

СОСТОЯНИЕ ЭРГОНОМИКИ В ВЕЛИКОБРИТАНИИ.¹

Г. КОУЛМЭН (Англия)

В фактической части этого доклада мы постараемся охватить следующие вопросы: общество эргономических исследований, академические центры, занимающиеся подготовкой эргономистов, научно-исследовательские институты или группы, применение эргономики в промышленности, центр обработки информации по эргономике и их финансирование. Закончим кратким обзором состояния Британской эргономики в целом с учетом современных дискуссий и попытаемся оценить общее состояние данной дисциплины.

А) Общество эргономических исследований (EPS). Общество эргономических исследований основано в 1949 г., после встречи группы ученых из различных областей знаний, которые были привлечены к этой работе еще в годы войны. Они решили и в каждодневной жизни придерживаться неизолированного подхода к решению проблемы эффективности труда человека, вызванной к жизни военными нуждами.

История раннего периода существования этого общества подробно описана профессором Маррелом (1).

Первоначально это общество преследовало две цели: во-первых, содействовать слиянию информации, поступающей от учёных-исследователей различных специальностей; во-вторых, содействовать скорейшему продвижению потока информации от стадии исследования до её применения. Именно эта, вторая цель, и вызвала необходимость включения в это общество не только психологов, физиологов и т. д., но и инженеров.

Общество эргономических исследований со дня своего основания значительно выросло. Количество членов, составляющее поначалу 50 человек, сейчас включает 768 человек (последняя цифра приходится на 1974 г.).

С 1949 по 1957 гг. в различных учреждениях, в которых работали члены этого общества, регулярно проводились заседания, устраивались ежегодные конференции. В 1957 г. появился журнал, выпускаемый этим обществом, «Ergonomics» («Эргономика»), который способствовал улучшению потока информации и предоставил иностранным сотрудникам возможность более полного участия в нем.

Качественно новый этап начался в 1960 г., когда в университетах были введены курсы по эргономике. «Эргономика», вместо того чтобы стать названием, выбранным для охвата определенного вида потока информации, стала предметом, основной частью знания. Это изменение подразумевало необходимость существования профессиональной клас-

¹ Сокращенный текст доклада, прочитанного автором 5 марта 1976 г. на открытом заседании кафедры психологии труда и инженерной психологии ТГУ.

сификации «эргономиста». Проблемы, связанные с этим изменением, начинают проявляться только сейчас.

В то время самой неотложной задачей эргономистов была задача применения, хотя некоторые учёные довольствовались возможностью выполнения только первой из вышеупомянутых задач. Многие из них приняли решение принять системную методологию и системный подход (2). Но часть учёных все же думала, что практические результаты эргономики не оправдали надежд, возлагаемых на объем проводимых исследований. Таким образом, начались дебаты о «поисках релевантности прикладных исследований», если применить выражение Чапаниса (3). В ретроспективе, нам кажется, проблема заключается не только в качестве исследования, но ещё больше — в передаче информации людям, которые должны ею пользоваться. Для частичного удовлетворения этой потребности в 1971 г. началась публикация другого журнала — Applied Ergonomics» («Прикладная эргономика»).

В 1969 г. общество эргономических исследований начало выпускать ежемесячный листок новостей, содержащий информацию обо всех заседаниях и конференциях в Англии, о новостях в делах общества, о дебатах, о политике общества и о путевых заметках, в которых подробно описывается путешествие Нила Томаса по Восточной Европе и о нашем визите в Москву. В листке новостей содержится также информация о возможностях работы для эргономистов.

В Великобритании, занимающиеся эргономикой организации можно разбить на три группы, рассматривая в первую очередь исследовательские и учебные учреждения, затем промышленных потребителей, и, наконец, Центр анализа информации по эргономике.

Исследования и преподавание

Основной центр эргономических исследований и преподавания в Британии находится при отделении гуманитарных наук (в прошлом отделение эргономики и кибернетики) технологического университета в г. Лафборо. Он основан в 1960 г. под руководством Флойда. Его первоначальной целью было проведение исследований в области эргономики и кибернетики, но уже к 1961 г. отдельно организованы для аспирантов курсы подготовки эргономистов. В 1964 г., когда официально была создана кафедра, для студентов была введена степень по эргономике. Основная цель этой степени — экспериментальный подход к рабочим ситуациям, а не исполнение каких-либо предписаний.

Расширение курсов продолжалось в течение нескольких лет, так что сейчас отделение присуждает 3 степени: по эргономике и биологии человека и психологии и две степени магистра по эргономике и биологии человека (соответствует степени кандидата наук). Отделение, конечно, присуждает также степень магистра и доктора за научно-исследовательские работы. Последнее изменение названия отдела отражает эти растущие тенденции.

Отделение старается уделить равное внимание теоретическим и прикладным работам, и внушать такое же отношение своим студентам. Так, например, общее число магистров по эргономике составляет 50% аспирантов, которые какое-то время работали в промышленности в прикладной области: это архитекторы, дизайнеры и профессионалы по вопросам НОТ. Очень ценным результатом такого баланса является взаимное обогащение идеями и опытом между членами курса, не име-

УДК 62-50
ББК 62.001.033

ющими практического опыта, и членами, имеющими теоретическую подготовку.

Отделение, кроме трех больших учебных лабораторий, оснащенных велосипедными эргометрами и стандартным лабораторным оборудованием, располагает оборудованием для полного погружения тела, силовой платформой, радиологической лабораторией, соматологическим оборудованием, лабораторией для изучения сна, камерой моделирования среды, оборудованием для замедления.

В настоящее время директором центра в Лафборо является профессор Шэкэл, где под его руководством продолжается активное развитие отделения. Одним из примеров является создание шести следующих исследовательских групп, работающих в тесном контакте с этим отделением.

Исследовательская группа НИС АТ (Наука о человеке и современная технология) сформирована в 1971 г., она исследует:

- а) человеческие аспекты и применение прогрессивной технологии;
- в) способы использования методов прогрессивной технологии применительно к науке о человеке.

В группе работает 9 исследователей, представителей таких наук о человеке, как эргономика, экспериментальная психология и социальная психология, а также представители технических дисциплин: науки о компьютерах, инженерного дела, дизайна.

Группа исследования состояния зрения и освещения возникла как логическое продолжение ранних работ, проведенных отделением. Её задача — изучение условий освещения в целом.

Об основном направлении работы группы исследования биодинамики и вибрации можно судить по её названию. В числе вопросов, исследуемых этой группой, — биохимические изменения, вызываемые анормальным окружением, телосложением и механическая реакция на вибрацию, субъективная оценка вибрации и т. д.

Задача центра эргономики в дизайне — поддержка промышленности. Среди уже завершённых проектов можно назвать изделия для электронной промышленности, поезд для Всеснеидского зоопарка, противопожарное оборудование для оказания I помощи, сиденье.

Целью Института эргономики потребителей товаров является улучшение эргономических свойств товаров, обслуживание зданий и окружающей среды. Важно то, что этот институт в наиболее доступной форме распространяет результаты исследований среди промышленников, дизайнеров, планировщиков и законодателей.

Эргономический центр авиации — самая последняя группа университета в Лафборо. Она организована в апреле 1974 г., ее целью является проведение эргономических исследований в гражданской авиации.

Эргономика в Британии имеет тенденцию к централизации вокруг университетского комплекса в Лафборо, так как этот университет старается не дублировать темы, разрабатываемые в других центрах.

В г. Бирмингеме есть 2 центра эргономики исследований:

Кафедра промышленной эргономики, отделение управления производством Бирмингемского университета.

С 1964 г. в отделении существует курс, выпускающий магистров дизайна труда и эргономики; ученые, интересующиеся эргономикой, работали в отделении и до этого. Сама кафедра официально существует с 1970 г. Кроме того, на этом отделении студентам преподают эргономику управления производством, операционного исследования и т. д.

Там же находится Институт Лукаса для технического производства, где для инженеров, уже работающих в промышленности, функционируют регулярные кратковременные курсы продолжительностью от двух дней до двух недель.

Основной интерес кафедры, как и можно было ожидать, направлен на применение эргономики в промышленности. Примерами этого применения являются: сохранение нужной информации при ручном управлении, эргономика средств перевозки материалов, и эргономика таких станков, как прессы открытого типа.

В отделении также находится Центр Анализа информации по эргономике.

В Астонском университете Бирмингема преподавание эргономики и исследования в области эргономики ведутся на отделении прикладной психологии под руководством профессора Синглтона.

Программа аспирантуры по прикладной психологии для психологов и по прикладной психологии для инженеров включает курс эргономики. Помимо этого, студенты первой ступени университета получают возможность изучения эргономики.

Исследовательские интересы отделения включают системы «человек-машина», взаимодействие «человек-компьютер», методы анализа задач и многоязычные символы для идентификации ручек управления станками.

В Лондоне эргономику преподают на аспирантском уровне на двух курсах, на отделении профессиональной психологии и в Бёркбекском колледже и в секции эргономики отделения машиностроения. Бёркбекский колледж при Лондонском университете готовит магистров эргономических наук, а также нескольких студентов-докторантов на заочном отделении. Нужно отметить, что студенты-эргономисты составляют лишь 4% общего числа студентов этого отделения, а подавляющее большинство изучает профессиональную психологию.

Однако в Бёркбеке эргономику преподают всем студентам, так как именно при дизайне организации труда нужно приспособлять человека к профессии, а профессию к человеку, и ни одним из этих аспектов нельзя пренебрегать. Руководит работой мисс Шакли.

Секцией эргономики отделения машиностроения Лондонского университетского колледжа руководит д-р Мол, который является организатором курсов по эргономике и координирует занятия нескольких колледжей при Лондонском университете. Кроме того, эта секция помимо заинтересованности организует специальные кратковременные курсы для промышленности, наподобие Бирмингемских.

В основном это отделение интересуется эргономикой в судостроении и проблемой квалифицированного труда.

На отделении прикладной психологии (uwist), находящемся в Кардифе, преподают эргономику и проводят эргономические исследования, однако в этом отделении курсы по эргономике проходят все студенты и аспиранты, квалификацию эргономиста здесь не присваивают.

До сентября 1975 года директором был пр. Маррел. Основной подход отделения профессиональный, а не промышленный, и большая часть выполняемых работ, для посторонних организаций, субсидируется местными органами власти, больницами и т. д. Упомянем и о заинтересованности пр. Маррела проблемами старения, усталости, и освоения знания.

Крэнфилдский технологический институт. В 1969 г. Британское правительство закрыло центр авиационной подготовки в Крэнфилде и соз-

дало там целый ряд учебных и исследовательских заведений для аспирантов. Среди них был Институт технологии, в котором функционируют курсы на степень магистра организации производства и управления; эти курсы конечно, включают эргономику. Кроме того, существуют кратковременные курсы для промышленности, целью которых является эргономика в промышленности и организации труда. Эргономические исследования проводит также секция прикладной психологии Медицинского исследовательского Совета в Кембридже и эргономическая лаборатория (отделение машиностроения) Глеморганского политехнического института.

Открытия в области эргономики распространяются при помощи кратковременных курсов для представителей промышленности и через журналы (напр., «Applied Ergonomics») и с помощью лекторов. Для примера можно привести работу Нила Томаса, лектора отделения машиностроения Глеморганского Политехнического института. С помощью своего профессора он получил некоторые денежные средства и обосновал две маленькие лаборатории и классную комнату с хорошей коллекцией основного оборудования. Его цель — преподавание основ эргономики по возможности большему числу студентов политехнического института для поднятия общего уровня знаний в области эргономики и т. о. способствовать распространению этих идей среди людей, которые позднее, по всей вероятности, станут влиятельными кадрами.

Секция исследования работы (Министерство труда) в мае 1974 г. представила доклад обзорного характера об улучшении удовлетворения на работе путем ее реконструкции. Эта секция пересмотрела различные методы расширения работы, ее обогащения, а также создания автономных рабочих групп как способа создания более удовлетворительных рабочих условий и планирования исследовательской программы для выяснения того, какой специфической ситуации соответствует тот или иной подход. Эта новая область не только популярна, но, мы думаем, она будет иметь огромное влияние в будущем, из-за своего отношения к более широкому применению эргономики.

Курсы по эргономике. По-видимому, следует сказать и несколько слов о структуре курсов

Курсы в Лафборо продолжаются три года.

Цель первого курса — преподавание основ различных наук, необходимых в эргономике, и указание на связь эргономики с реальной жизнью. Первый курс включает лекции и практические занятия. Оценки ставятся на основе курсовых работ, экзаменов и результатов практических занятий.

Цель второго курса — расширение знаний, приобретенных на первом курсе и их интегрирование вокруг проблемы человека в процессе выполнения разных задач. Он включает лекции и маленькие проекты. Оценки ставятся на основе экзаменов и отчетов о проектах.

Цель третьего курса — расширение кругозора студентов, рассмотрение влияния окружающей среды на человека, и подготовка студентов к профессиональной жизни вне университета. Этот курс включает лекции и большой трехмесячный дипломный проект. Оценки третьего курса ставятся на основе экзаменов, небольших письменных работ и короткой диссертации.

Структура различных курсов для аспирантов, уже окончивших другие факультеты (не специализирующихся в области эргономики), в Великобритании почти не отличается друг от друга. В Бирмингеме, нап-

пример, аспиранты слушают лекции, проходят практические занятия и выполняют небольшие проектные задания в течение девяти месяцев, потом, в течение остальных трех месяцев занимаются исследовательскими работами и пишут диссертации. Оценка ставится на основе экзаменов и диссертации.

Применение эргономики в промышленности Великобритании

В общество эргономических исследований (в качестве членом) входят многие организации как государственной, так и частной промышленности, а совсем недавно к нему присоединился Национальный Союз муниципальных рабочих. Некоторые из этих организаций имеют свои собственные отделения эргономики, например, Британская железная дорога, Ассоциация исследования стали, Британская корпорация стали, ЕМІ—Электроника, Пилкингтонский стекольный завод и почтовые отделения. Мы рассмотрим две, на мой взгляд, наиболее значительные из них.

а) ЕМІ — Электроника. ЕМІ — уникальная компания с точки зрения Британской эргономики, т. к. она организует консультативную службу по эргономике для др. компаний. Она устанавливает новые электронные системы для широкого применения в областях автоматизации и представления информации. Одним из проектов, представленных ею, было конструирование систем, связанных с автоматизацией обработки мяса на лондонских складах.

б) Пилкингтон. Пилкингтон— крупное производство изделий из стекла с более чем 21.000 рабочих. На главном заводе в Сант-Хеленсе имеется отделение эргономики, состоящее из начальника, трех эргономистов и 2-х студентов. К числу исследований, проведенных ими в стеколообрабатывающей промышленности, относятся следующие темы: наблюдения, контроля за процессом работы в горячей среде, подготовки взаимодействия «человек-компьютер», расхода энергии, контрольных комнат и безопасности. Они планируют следующие проекты: участие рабочего, уход за оборудованием и количество ошибок, допускаемых человеком.

Центр обработки информации по эргономике (ЦОИЭ) был основан в 1969 г. с дотацией в 10.000 фунтов стерл. от Бюро научно-технической информации. Сейчас он самостоятелен.

Этот центр преследует две цели: служить центром собрания и распределения международной литературы по эргономике, и обслуживать Британскую промышленность в области применения знаний по эргономике.

В центре хранится около 60000 резюме; там работают сотрудники, выполняющие краткосрочные исследования для промышленности и сотрудники, которые пишут технические отчеты. Для этих целей нанимаются члены отделения управления производством Бирмингемского университета.

Центр проводит следующие виды работ: собирает библиографию для исследователей, проводит оценку результатов исследований с точки зрения специфических прикладных проблем (обзоры), несет справочную и консультативную службы (по телефону, по почте), а при надобности проводит и эксперименты.

Основным печатным органом этого центра является ежеквартальный журнал «Ergonomics Abstracts»; отдельные статьи из этого журнала публикуются в журналах «Ergonomics» и «Applied Ergonomics».

Хотя центр выполняет очень полезную работу, темпы его расширения

ограничены, причем не только потому, что нет финансов, но потому, что он полностью зависит от заказов.

В Британии существует 2 основных источника денежных средств, отпускаемых на эргономику: государство и промышленность; однако значительная часть поддержки поступает от других слоев общества.

Государственные фонды. Государственные фонды можно подразделить на фонды центрального и местного уровня.

Центральные фонды поступают из нескольких государственных отделов: Совет научных исследований, Совет социальных научных исследований и Совет исследований в области медицины, они выделяют фонды (стипендию и плату за учение) для студентов, которые учатся на выше-названных аспирантских курсах, а также поддерживают отдельные исследовательские работы. Кроме того, Министерство окружающей среды, Министерство торговли и Министерство обороны, субсидировали исследования различных аспектов эргономики.

Местные источники финансов. Каждый местный орган власти в той или иной мере независим от центрального правительства. Некоторые из них выделили фонды на исследования в области эргономики. В частности, медицинские правления прекрасно знают о необходимости применения эргономической экспертизы при проектировании новой аппаратуры и среды. Кроме того, все студенты получают от местных органов, занимающихся вопросами образования, поддержку в виде стипендий и платы за обучение.

Содействие промышленности эргономике. И государственная и частная промышленность поддерживают эргономику, субсидируя некоторых студентов этих курсов и выделяя деньги на исследования. Но в основном только крупные предприятия сами проводят исследования и нанимают эргономистов.

Другие источники. В числе других слоев общества, поддерживающих эргономику, мы находим Ассоциацию потребителей — организацию, которая пытается защищать интересы потребителей. Эта ассоциация оказала содействие в создании Института эргономики потребительских товаров в Лафборо. Кроме того, различные учреждения, в том числе и благотворительные, поддерживают эргономические исследования и финансируют подготовку эргономистов: например, Наффилдский фонд в первые годы существования курса играл самую важную роль в поддержке кандидата наук в Лафборо. Многие проекты, предназначенные для людей больных и людей с физическими недостатками, финансировались не только государственными учреждениями, но и благотворительными заведениями.

Заключение

Можно рассматривать развитие британской эргономики поэтапно. Первые попытки общества эргономических исследований, способствующие взаимопониманию между учеными различных базовых дисциплин, были перенесены на проблемы применения результатов исследований. Это привело эргономистов к системному подходу как дополнению к сбору данных, которые уже показали свою полезность.

Сейчас эргономисты располагают более четкой методологией и данными, поддерживающими конкретные предложения. Таким образом, перед современной эргономикой стоит не столько вопрос применения конкретных данных в реальной жизни, сколько вопрос о том, как убедить

людей в её нужности. Еще не все оценивают данную науку, как способную к применению.

В этом аспекте все еще продолжаются дебаты вокруг эргономики. Некоторые ученые, например, профессор Маррэл, отвергают идею профессионализма эргономики. Это не реакционный взгляд с точки зрения отрицания прогресса, а скорее всего взгляд, свидетельствующий о том, что Маррэл уверен в важности проблемы, но считает, что только узким специалистам дается право рассматривать или заниматься данным предметом.

Таким образом, существует группа людей, предпочитающая, чтобы общество эргономических исследований расширило свою роль в передаче информации, чтобы оно охватило, по возможности, большую часть населения. Эта группа с меньшим энтузиазмом относится к идее профессионализации.

Другие придерживаются противоположной точки зрения. Д-р Истербай из Астона, например, считает, что пропаганда эргономики потерпела неудачу, т. е. за 26 лет существования общества эргономических исследований уровень эргономики не соответствует оценке эргономистами той роли, которую она могла бы сыграть.

Приведя в пример эргономику символов, д-р Истербай подчеркнул, что были проведены почти все исследовательские работы, необходимые для объективных доказательств в принятии решения. Он считает, что эргономистам следует принять активное участие в решении и в этом смысле здоровая профессиональная организация имела бы большое влияние.

Этот спор всё ещё продолжается, и обе стороны располагают всякими доводами. Одно из предположений, вытекающее из дискуссий, состоит в том, что общество эргономических исследований должно быть разделено: науки должны быть отделены от потребителей в том смысле, что должны существовать отдельно профессиональная организация и общество исследований. Как мы уже говорили, профессиональный комитет был создан и возможность расчленения принимает большие размеры.

Итак, мы думаем, что эргономисты сожалеют об этом и более склонны к сохранению объединенного общества. Однако финансовая структура Британских исследовательских обществ может сделать это невозможным.

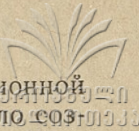
В известном смысле эргономика приходит к зрелости в такое время, когда преобладает дух времени, который охотнее примет ее, чем 20 лет назад.

Я думаю, что существует возможность обеих линий развития — и популярной, и профессиональной. Обществу понадобится большое количество хорошо подготовленных эргономистов, к которым можно обратиться после того, как пропаганда проинформирует их о данной проблеме.

Очень важна и профессиональная организация, к которой с легкостью могут обратиться планировщики.

Несмотря на затруднительное положение проблемы, эргономисты полны идей и новых разработок. Мы уже упоминали о нескольких разнообразных попытках улучшения качества подготовки и исследований, кратковременных курсах, маленьких центрах при политехнических институтах и специальных исследовательских группах.

Помимо этого, созданы местные эргономические группы из различных учреждений и предприятий, представители которых встречаются раз в месяц.

Эргономика всё еще продолжает развиваться в своей традиционной форме. Национальное Правление угольной промышленности решило создать одну из крупнейших многоотраслевых групп по эргономике в Бёртоне-на-Тренте близ Ноттингема.

В заключение можем сказать, что настоящие дебаты, которые являются естественным следствием любой развивающейся науки, а также продолжающегося процесса расширения и консолидации эргономики дают возможность надеяться на реальные изменения в соответствии с принципами эргономики.

СОСТОЯНИЕ РАЗРАБОТКИ И ПРИМЕНЕНИЯ МЕТОДОВ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКИ В СЛОВАЦКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ (ЧССР)

Ю. ФИЛИПАШВИЛИ

На современном этапе научно-технического прогресса резко возрос интерес к психологическим наукам. Это явление прежде всего обусловлено тем, что специалисты различных областей науки и техники все чаще сталкиваются с т. н. «человеческими факторами», объяснение и учет которых невозможны без данных экспериментально-психологических исследований. В связи с этим острее ощущается потребность в познании не только общепсихологической, но и дифференциально-психологической закономерности психической жизни людей. Для этого в инженерно-психологической, социально-психологической, педагого-психологической и других сферах научной психологии все шире применяются т. н. методы психологической диагностики (ПД).

Как известно, в силу специфики своего предмета, психология изучает психику не непосредственно, а посредством психических проявлений: психических процессов (познавательных, эмоциональных, волевых), психических свойств (интеллекта, темперамента, характера) и действий. ПД ставит своей целью измерить отмеченные психические проявления и установить уровень их развития и сформированности. Она находится в тесной связи с проблемой измерения в психологии и медицинской диагностикой.

Методы ПД в Словацкой Социалистической Республике (ССР) применяются почти во всех сферах научной психологии, а сама психология, как наука, имеет общественное признание, пользуется большой популярностью. Потребность в методах ПД все больше проявляется также во всех областях общественной практики, главным образом в производстве, транспорте, здравоохранении, просвещении, в вооруженных силах, а также в области социально-правовой и судебной.

В экспериментально-психологических исследованиях предварительное психодиагностирование испытуемых выдвинуто в ранг методологического принципа. Предполагается, что интеллектуальные и личностные особенности испытуемых имеют важное значение для установления изучаемой психологической закономерности.

Теоретические проблемы ПД разрабатываются на кафедрах психологии и педагогической психологии и в Институте психологии Братиславского университета им. Комenskого, а также в Институте экспериментальной психологии АН ССР и в Институте детской психологии и патопсихологии. В настоящее время эти исследования координируются национальным предприятием «Психодиагностика». Это предприятие признано головным центром по этой проблеме для всех социалистических стран в том числе и Советского Союза. Подготовленные к печати материалы

публикуются в специальных бюллетенях («Психодиагностика в социалистических странах» и «Психодиагностика»), а также в виде отдельных пособий.

Методы ПД играют важную роль в деле научного управления процессами обучения и воспитания, в деле отбора учащихся для средних специальных, профессионально-технических и высших учебных заведений. Об этом свидетельствует деятельность психологической воспитательной клиники Института детской психологии и патопсихологии, Института детской диагностики и Обучающего центра для граждан с измененными трудовыми способностями. В психологической воспитательной клинике разработаны и применяются специальные психологические методы диагностики и терапии для детей с психическими и физическими недостатками. В Институте детской диагностики психологическому обследованию подвергаются дети школьного возраста, имеющие четко выраженные затруднения в обучении. Прежде всего устанавливается, обусловлено ли отставание анатомо-физиологическими дефектами в мозгу. Если это подтверждается, то детей направляют в специальные школы, если нет, причину ищут в социальном окружении или в личностных качествах и назначают определенные психотерапевтические (обучающие и воспитательные) мероприятия для устранения причин, мешающих нормальному развитию. В обучающем центре живут, обучаются и работают молодые люди с разными физическими недостатками. На основе предварительного психологического обследования этих людей назначают психотерапевтические мероприятия с целью уменьшения у них отрицательных проявлений. По-видимому, этот центр имеет и четко выраженное социально-психологическое назначение. Можно предположить, что люди с физическими недостатками в среде себе подобных лучше проявят положительные черты личности и достигнут более высокого уровня интеллектуального развития.

Кроме чисто научной, потребность правильного познания людей мотивирована, с одной стороны, требованием выбора подходящих людей для отдельных профессий и, с другой стороны, стремлением к тому, чтобы каждый человек работал на таком месте, где может наиболее полно развить свои способности и свою личность. В настоящее время работа по профессиональной консультации, профессиональной ориентации, профессиональному отбору и профессиональному обучению ведется без должного научного обоснования. Значение правильного познания людей еще больше повышается в связи с внедрением автоматических систем управления и автоматизации основных производственных процессов. В такой ситуации участие человека-оператора в производстве приобретает специфические формы и функции: повышается ответственность человека в деле управления большими системами, так как малейшая оплошность может привести к большим экономическим убыткам и моральному ущербу.

Учет вышеотмеченного положения с необходимостью ведет к созданию службы профессионального отбора и профессионального обучения везде, где встречаемся с проявлениями человеческого фактора. О состоянии разработки этой проблемы в ЧССР дает представление работа психодиагностической лаборатории при кафедре психологии Института для обучения и воспитания ведущих работников производственного объединения «Словхемя». Дирекция этого объединения направляет на психодиагностическое обследование своих будущих работников: руководителей отдельных звеньев производства, а также операторов и шоферов для химической промышленности. Результаты обследования возвращаются в отдел кадров и с их учетом решается вопрос о целесообразности приема того или иного кандидата на определенную должность или

работу. Аналогичную работу со студентами и учащимися старших классов проводит и отделение профконсультации Института психологии Братиславского университета. В результате психодиагностического обследования учащимся предлагается та профессия или специальность, которая больше соответствует их интеллектуальному потенциалу и личностным качествам.

Особенно широкое применение ПД находит в клинической психологии. Почти во всех крупных лечебных заведениях есть штат психолога и психодиагностирование пациента является составной частью общей диагностики. При этом учитывается огромная роль психологических факторов при возникновении не только психических, но и соматических заболеваний и поэтому ПД во многих случаях дает неоценимый материал для определения болезни и терапевтических мероприятий.

В ЧССР на очень высоком уровне стоит обучение психодиагностическим дисциплинам. Студентам психологического отделения философского факультета Братиславского университета им. Коменского с третьего года обучения преподаются следующие психодиагностические курсы: 1) теория психодиагностики, 2) психодиагностика ребенка, 3) психодиагностика в психологии труда и 4) психодиагностика в клинической психологии. Все курсы сопровождаются практическими занятиями в соответствующих учреждениях.

Теория ПД способствует овладению студентами понятиями и приобретению сведений о методологических принципах изучения индивида в природных и экспериментальных условиях. Эти сведения составляют основу для овладения в дальнейшем специальными методами ПД. Этот предмет охватывает следующий круг основных проблем:

I. Общие вопросы психодиагностики (понятия и дефиниций), цели ПД в прикладной психологии и в отдельных научных исследованиях. Критика донаучных методов познания личности.

II. Основные методы, применяемые в ПД: биографический метод (общие принципы анамнеза), непосредственное наблюдение за поведением, интроспективный метод, метод беседы и вопросников. Проективные тесты. Объективные тесты и измерение.

III. Процесс психологического обследования и психодиагностического суждения: дедуктивный и индуктивный методы в ПД.

IV. Цель психодиагностического обследования. Свойства тестов, нормы. Квантитативный и квалитативный подходы к оценке результатов тестов. Классификация тестов.

V. Разработка подробного заключения на основе анализа и синтеза всего собранного материала.

Курс — «Психодиагностика ребенка» непосредственно опирается на теорию ПД. Целью этого курса является досконально ознакомить студентов с набором основных методов, применяемых при психодиагностическом испытании детей и научить их применять клинические методы при решении проблем, возникающих при работе с детьми. Речь идет как о помехах в обучении, так и, прежде всего, о следующих дифференциально-диагностических проблемах:

1) дебильность, псевдобебильность, маскированная дебильность и социально обусловленная ментальная ретардация,

2) запоздалое развитие речи,

3) помехи в развитии чувств,

4) дислексия, дисграфия, дисортография,

5) суспензивная ментальная детериорация,

6) суспензивные признаки минимального повреждения мозга.

Задачей курса «Психодиагностика в психологии труда» является

научить студентов практическому применению методов ПД в промышленности. Курс охватывает следующий круг основных вопросов:

- 1) возможности применения ПД в психологии труда,
- 2) история применения тестов в психологии труда,
- 3) отличия применения ПД в психологии труда от применения в клинической психологии и педагогической психологии,
- 4) критика и характеристика метода тестирования в психологии труда,
- 5) разработка программы выбора метода ПД для отбора работников,
- 6) стратегия принятия решения на основе результатов тестового обследования,
- 7) предикативная валидность психологических тестов для отдельных групп профессий,
- 8) отдельные психологические тесты в психологии труда.

Задачей курса «Психодиагностика в клинической психологии» является научить студента объяснить, описать личностные черты, психические функции и способности, а также их изменение и нарушение с помощью ПД, применяя нестандартизированные и стандартизированные методы. Указанный курс в основном сосредоточивается на клинической психодиагностике взрослых и подготавливает студентов для работы в психиатрических, неврологических и др. учреждениях в качестве клинического психолога.

Курс охватывает следующий круг основных проблем:

- 1) общетеоретические проблемы ПД взрослых в клинической психологии,
- 2) стандартизированные и нестандартизированные методы ПД,
- 3) применение ПД в отдельных областях психологической практики.

Ознакомление и критический анализ состояния теоретической разработки и практического применения методов ПД в ЧССР и в других как социалистических (кроме Чехословакии, следует указать на Польшу и Югославию), так и капиталистических странах (особенно в Соединенных Штатах Америки) будут способствовать расширению аналогичной работы в СССР.

შინაარსი

სამართალი

გ. მთვარელიძე, გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის ნამიბიის საბჭოს სამართლებრივი სტატუსი	5
ტ. ზამბახიძე, არბიტრაჟის იურიდიული ბუნების შესახებ	17
შ. ფაფიაშვილი, თანამდებობრივი დანაშაულის სუბიექტის შესახებ	25
ნ. კორძაია-სამადაშვილი, ალექსი მიხეილის ძის საერობო ძეგლისდების ქართული თარგმანის ზოგიერთი საკითხი	39
მ. კობახიძე, რუსეთში საიდუმლო პოლიტიკური ძებნის წარმოშობისა და განვითარების საკითხისათვის XVII—XVIII სს. (რეზიუმე)	55

ფსიქოლოგია

ნ. ადამაშვილი, თვითცნობიერებას ჩამოყალიბებაში საკუთარი სახელის მონაწილეობის საკითხისათვის	57
ჯ. ყვავილაშვილი, განწყობის მთლიან-პიროვნული ბუნების შესწავლის საკითხისათვის (რეზიუმე)	89
ა. ჭაბუკაშვილი, დაწყებითი სკოლის სახელმძღვანელოები და ქართული შრიფტები	91
რ. ქვარცხავა, პიროვნება კარლ იუნგის ფსიქოლოგიაში	103
შ. აბზიანიძე, „სოციალიზაციის“ ცნების შესახებ (რეზიუმე)	127
შ. აბზიანიძე, სოციალიზაციის ადგილი ბავშვის განვითარების პროცესში (რეზიუმე)	136
გ. კოულმენი, დიდ ბრიტანეთში ერგონომიკის განვითარების მდგომარეობა (რუსულ ენაზე)	137
ი. ფილიპაშვილი, სლოვაკიის სოციალისტურ რესპუბლიკაში ფსიქოლოგიური დიაგნოზირების განვითარების და გამოყენების მდგომარეობის შესახებ (რუსულ ენაზე)	146

СОДЕРЖАНИЕ

Право

Р. Г. Мтварелидзе. Правовой статус Совета ООН по Намибии	15
Т. Замбахидзе. О юридической природе арбитража (Резюме)	23
Ш. Папнашвили. О субъекте должностных преступлений (Резюме)	37
Н. С. Кордзая-Самадашвили. К вопросу о грузинском переводе Соборного Уложения царя Алексея Михайловича (Резюме)	44
М. И. Кобахидзе. К вопросу о возникновении и развитии тайного политического сыска в России в XVII-XVIII вв.	47

Психология

Н. Г. Адамашвили. К вопросу об участии собственного имени индивида в формировании самосознания личности (Резюме)	67
Д. Ш. Квавилашвили. К вопросу о целостно-личностной природе установки	69
А. Я. Чабукашвили. Учебники начальной школы и грузинские шрифты (Резюме)	101
Р. Ш. Кварцхава. Понятие личности в теории К. Юнга (Резюме)	120
Ш. Г. Абзианидзе. О понятии «социализация»	121
Ш. Г. Абзианидзе. О месте социализации в процессе развития ребенка	129
Г. Коулмэн. Состояние эргономики в Великобритании	137
Ю. В. Филипашвили. Состояние разработки и применение методов психологической диагностики в Словацкой Социалистической Республике (ЧССР)	146

CONTENTS

Law

G. Mtvaridze — The Legal Status of the UN Council for Namibia	5
T. Zambachidze — On juridical nature of arbitration (Summary)	24
Sh. Papiashvili — On the subject of malfeasances (Summary)	38
N. Kordsaja Samadaschwili — Zur Frage der georgischen Übersetzung des Gesetzbuches Königs Alexei Michailowitsch (Zusammenfassung)	45
M. Kobakhidze — On the problem of the origin and development of the Secret Political Search in Russia in XVII—XVIII c.c. (Summary)	55

Psychology

N. Adamashvili — Concerning the Participation of the Individual's Proper name in the Becoming of the Personality's Self-Consciousness (Summary)	67
G. Kvavilashvili — Towards the study of the unitary nature of set (Summary)	89
A. Chabukashvili — Primary school textbooks and kinds of Georgian type (Summary)	102
R. Kvarchava — Personality in Jung's Analytic Theory (Summary)	120
Sh. Abzianidze — Concerning the concept of "Socialization"	121
Sh. Abzianidze — On the place of socialization in the process of child's development	129
G. Coalman — The State of Ergonomics in Great Britain	146
I. V. Philipashvili — The State of elaboration and application of methods of Psychological Diagnostics in the Slovak Socialist Republic (the CSR)	146

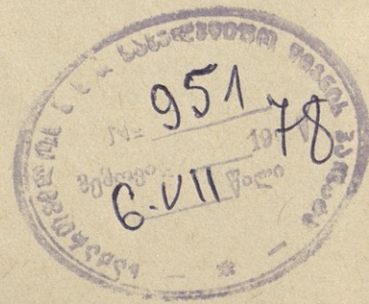
გამომცემლობის რედაქტორები: მ. ჯანელიძე, ლ. რაზმაძე
 ტექნიკური რედაქტორი: ი. ხუციშვილი
 კორექტორები: ნ. ქანთარია, ე. სულხანიშვილი

გადაეცა წარმოებას 13/VII-77
 ხელმოწერილია დასაბეჭდად 27/XII-77
 ქაღალდის ფორმატი 70×108¹/₁₆
 ნაბეჭდი თაბახი 13,3
 საარტიცხო-საგამომცემლო თაბახი 11,4

შეკვეთა 1229 უფ 07416 ტირაჟი 300

ფასი 1 მან. 14 კაპ.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
 თბილისი 380028, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 14
 Издательство Тбилисского университета,
 380028, Тбилиси, пр. И. Чавчавадзе, 14.
 თბილისის უნივერსიტეტის სტამბა,
 თბილისი 380028, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 1
 Типография Тбилисского университета,
 380028, Тбилиси, пр. И. Чавчавадзе, 1.

86-77

77-852
2025-11-03